

THEODOSIUS DÖNEMİNDE ROMA İMPARATORLUĞU

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Programı

Nihan ÖZ

Danışman: Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Haziran 2017

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Nihan ÖZ tarafından Prof. Dr. Turhan KAÇAR yönetiminde hazırlanan “**THEODOSİUS DÖNEMİNDE ROMA İMPARATORLUĞU**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 19.06.2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yunus KILIC

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Turhan Kaçar

Jüri Üyesi

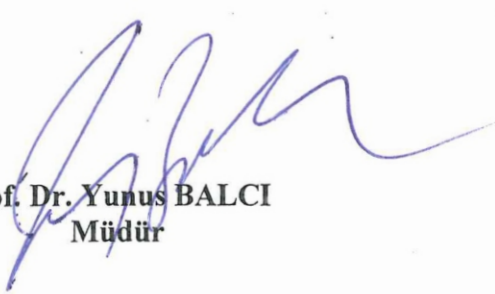

Doç. Dr. Murat KEĞİŞ

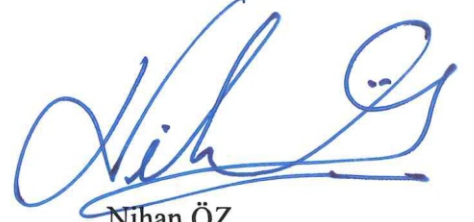
Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 22/06/2017 tarih ve ..25/08.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Yunus BALCI
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Nihan ÖZ

ÖNSÖZ

Roma'nın Hıristiyan imparatorluğuna dönüşmesi, dünya tarihindeki bir kırılma noktası olarak kabul edilebilir. Theodosius da “büyük” sanına yakışır şekilde tam olarak bu kırılma noktasında yer alır. Bu yönüyle de Geç Antik Çağ olarak tanımlanan sürecin belki de en ünlü ve kendine has tarihî şahsiyetlerinden birisidir. Kavimler Göçü'nün şafağında Theodosius, imparatorluğun hem Doğu'suna hem de Batı'sına hükmeden son hükümdardır. Yalnızca imparatorluk erkinin ortaklarına karşı yürüttüğü incelikli strateji ile değil, ordusunun başında elde ettiği zaferlerle de iktidardaki gücünü arttırmayı başarmıştı. Bununla birlikte Theodosius'u belki de müstesna bir karakter kılan unsur siyasi başarıları değil, etkileri bugün dahi hissedilmekte olan dinî politikaları olmuştur. Çünkü onun dinî politikaları sadece Yahudiler, Paganlar ve sapkınları kapsamıyordu. Zaman içinde Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki ayrışmayı tetikleyecek bir mirasa dönüşmüştü. Tam olarak bu bağlamda imparatorun Milano Piskoposu Ambrosius ile geliştirdiği inişli çıkışlı ilişki de özel bir yere sahip olmuştur. Sonuç olarak bu durum Theodosius'un din politikasını anlamaya ve anlatmaya değer bir meseleye dönüştürmüştür.

Theodosius ve çağı tüm bu özellikleri sebebiyle hem klasik kaynaklarda hem de modern araştırma ve inceleme eserlerde sıklıkla anlatılmıştır. Böylece aldığı kararlar tahlil edilirken imparatorun kişilik özelliklerine kadar uzanan ilgi çekici incelemeler yapılmıştır. Dolayısıyla Theodosius merkeze alınarak, Roma İmparatorluğu'nun 379'dan 395 yılına kadar uzanan sürecinin incelenmesinde oldukça zengin bir kaynaktan faydalanma imkânı bulunmaktadır. Ancak Türkçe literatürde, Theodosius dönemine odaklanan henüz yeterli sayıda çalışma kaleme alınmamıştır. Bu bağlamda IV. yüzyılın sonunda Roma İmparatorluğu'na hâkim olan atmosferin tarihsel anlatısına mütevazı bir katkı sağlamak mümkündür.

Eskiçağ dünyasının çok uzağında olmasına rağmen destek ve teşviklerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Hasan BABACAN'a teşekkür ederim. Çalışmam sırasında, tez yazmanın yalnızca kaynaklara ulaşmak ve onları modern bilimsel ölçütlerle kabul edilebilir bir tarihsel anlatıya dönüştürmekten ibaret olmadığını anladım. Yaşadığım tüm zorluklarda daima yanımda duran, aldıkları eğitimin sınırlarını aşan bir anlama çabasıyla bana destek olan anne ve babama teşekkürü mutlu bir vazife addederim.

Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlaşması gibi bir olgunun derinliklerine doğru yapılacak tarihsel yolculuk hem heyecan vericidir hem de Roma İmparatorluğu'nun dinî, toplumsal, ekonomik, siyasi ve idari dinamiklerini dikkate alarak incelikli bir araştırma yapmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyan bir hükümdarın hikâyesini anlatmak, bir tarihçi aday için yanlış yollara sapsmaya müsait bir yolculuğa da dönüşebilir. Sonuç olarak danışmanım Prof. Dr. Turhan KAÇAR'ın yol göstericiliği olmaksızın böylesi bir çalışmayı gerçekleştirmek benim için mümkün olmayacaktı. Kitaplığını açarak, henüz yayımlamadığı çalışmalarını dâhi benimle paylaşan hocama derin bir minnet borçluyum.

Nihan ÖZ
Haziran 2017

ÖZET

THEODOSIUS DÖNEMİNDE ROMA İMPARATORLUĞU

ÖZ, Nihan

Yüksek Lisans Tezi

Tarih ABD

Eskiçağ Tarihi Programı

TEZ DANIŞMANI: Prof. Dr. Turhan KAÇAR

Haziran 2017, 118 Sayfa

İmparator Theodosius modern Avrupa tarihinin kurucu isimleri arasında önemli bir yere sahiptir, çünkü Constantinus döneminde Roma İmparatorluğu'nda meşru bir temele oturan Hıristiyanlık, onun çağında resmi dine dönüşmüştür. Modern Avrupa uygarlığı Hıristiyanlıktan bağımsız düşünülmemeyeceği için, Theodosius'un Hıristiyanlığın nihai zaferindeki rolü de önemsiz değildir. Bu çerçevede bu tezi hazırlamamızın temel amacı Theodosius döneminde din ve devlet entegrasyonunun nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaktır.

Bu çalışma, kaynaklar ve temel problemlere işaret eden giriş bölümü dışında dört ana bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm, Theodosius öncesi dördüncü yüzyılda Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu içerisindeki yerini ortaya koyma teşebbüsüdür. Bunun amacı Theodosius'un nasıl bir imparatorluk ve din siyaseti mirası aldığını göstermektir. İkinci bölümde Theodosius döneminde paganlık ve Yahudiliğin durumu ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Hıristiyan İmparator Theodosius'un kilise politikası ele alınmaktadır. Dördüncü ve son bölüm ise Theodosius dönemi üzerine genel gözlemler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Geç Antikçağ, Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlık, Theodosius.

ABSTRACT

THE ROMAN EMPIRE IN THEODOSIUS PERIOD

ÖZ, Nihan

Master Thesis

History Department

Ancient History Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Turhan KAÇAR

June 2017, 118 Pages

The emperor Theodosius was one of the few key figures in the foundation of the modern Europe, because Christianity became the official religion of the Roman empire in his reign. As the modern European civilisation cannot be considered without the decisive contribution of Christianity, the supportive role of Theodosius in the victory of Christianity is still worth of looking at closely. Therefore the main idea behind this theses is to offer an analysis for the integration of Christian religion and the state in the age of Theodosius the Great.

This work is shaped by four chapters. In the introductory chapter I provide an observation on sources and theoretical frame of the work. In the first main chapter I take the issue of the story of Christianity in the fourth century before Theodosius to show how a legacy the emperor received from his predecessors. In the second main chapter the imperial relationships with the other religion in the Christianizing the fourth century. In the third chapter I deal with the ecclesiastical politics and religious developments during the reign of Theodosius. The final chapter consist of some observations on the reign of Theodosius.

Keywords: Late Antiquity, The Roman Empire, Christianity, Theodosius.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
GİRİŞ.....	1
1. Amaç, Problem ve Kapsam.....	1
2. Tarihsel Arka Plan.....	2
3. Kaynaklar.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
THEODOSIUS'TAN ÖNCE	
ROMA İMPARATORLUĞU'NDA DİN VE DEVLET.....	8
1.1. Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık.....	8
1.1.1. Diocletianus: III. Yüzyıl Bunalımı ve Hıristiyan Takibatı.....	12
1.1.2. <i>Tetrarchia</i> Sistemi.....	12
1.1.3. Büyük Takibat.....	13
1.1.4. Constantinus: İlk Hıristiyan İmparator.....	16
1.1.3.1. Hıristiyanlığın Rüyası: Milvius Köprüsü Zaferi.....	16
1.1.3.2. Milano Fermanı.....	18
1.1.3.3. Chrysopolis Zaferi.....	19
1.1.3.4. İznik Konsili.....	20
1.1.3.5. <i>Nea Roma</i> : Constantinopolis ve Constantinus'un Mirası.....	21
1.1.4. <i>Triarchiadan</i> Monarşiye (337 - 378).....	22
1.1.4.1. Constantinus'un Varisleri.....	22
1.1.4.1.1. II. Constantinus ve Constans.....	22
1.1.4.1.2. Ariuşçu İmparator II. Constantius.....	23
1.1.4.1.3. Son Pagan İmparator Iulianus.....	25
1.1.4.1.3.1. Dönme İmparator.....	25
1.1.4.1.3.2. Paganizme Doğru: Iulianus'un Eğitim Hayatı...	25
1.1.4.1.3.3. Iulianus ve Hıristiyanlık.....	26
1.1.5. Valentinianus Hanedanı.....	27
1.2. Toplumsal Kurtuluş: Hıristiyanlık.....	29
1.2.1. Ruhani Kurtuluş Bağlamında Hıristiyanlaşma.....	30
1.2.2. Roma Aile Yapısı ve İmparatorluk Düzeni.....	31
1.2.3. Romalı Kadınlar ve İhtida.....	31
1.1.2.4. Roma Kentlerinde Hıristiyan Dönüşümü.....	32
İKİNCİ BÖLÜM	
THEODOSIUS DÖNEMİNDE PAGANİZM VE YAHUDİLİK.....	35
2.1. Doğu'nun <i>Augustusu</i>	35
2.1.1. Yenilmez İmparatorlar Çağının Sonu.....	35
2.1.1.1. Savaşa Doğru.....	36

2.1.1.2. Hadrianopolis Savaşı.....	39
2.2. Roma'nın Tek Hâkimi.....	43
2.3. Paganizmle Mücadele.....	47
2.3.1. Büyük Theodosius'un Çağında Paganizm.....	47
2.3.2. Paganizm ve Hoşgörünün Yasaklanması.....	51
2.3.4. Paganizmin Son Çırpınışları.....	57
2.4. Theodosius'un Ordusunda Gotlar.....	60
2.5. Theodosius ve Yahudiler.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİRİSTİYAN İMPARATOR.....	66
3.1. Yol Ayrımındaki İmparatorluk.....	66
3.1.1. Selanik Fermanı: <i>Cunctos Populos</i>	67
3.1.2. İmparatorun Vaftizi.....	68
3.1.3. Anticohea Kilisesinin İzinde: <i>Nullus Haereticis</i>	70
3.2. <i>Caesaropapizm</i> Bağlamında Ekümenik Konsil.....	71
3.2.1. II. Ekümenik Konsil.....	73
3.2.2. Cappadocalı Babalar ve Büyük Theodosius.....	74
3.2.3. Nectarius'un Seçilmesi.....	75
3.2.4. Ortodoks Patrikhanesinin Temelleri.....	77
3.3. Kırılmanın Eşiğindeki Toplum: Ayaklanmalar.....	80
3.3.1. Antakya'da <i>Büyük İsyân</i>	81
3.3.2. Öfkeden Teslimiyete: Selanik Katliamı.....	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMPARATOR VE PİSKOPOS: THEODOSİUS VE AMBROSİUS.....	90
4.1. Hıristiyan Toplum ve Lider.....	90
4.1.1. Kilise ve Toplum.....	90
4.2. Kilise İktidarının Mimarı: Ambrosius.....	92
4.2.1. Dinî ile Dünyevinin Mücadelesi: Callinicum.....	95
4.2.2. Selanik Katliamı.....	98
4.3. Theodosius'un Mirası.....	103
SONUÇ.....	106
KAYNAKLAR.....	112
ÖZGEÇMİŞ.....	118

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
Amm.	Ammianus Marcellinus
Amb.	Ambrosius
Amb. Ep	Ambrosius Letter
V. Amb.	Vita Ambrosius
bak.	bakınız
C.	cilt
CAH	Cambridge Ancient History
CTh.	Codex Theodosianus
çev.	çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DMP	De Mortibus Persecutorum
Ep.	Epistulae (mektuplar)
haz.	hazırlayan
HE	Historia Ekklesiastica
HN	Historia Nova
JTHS	The Journal of Theological History Studies
LCL	Loeb Classical Library
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
No	Numara
NPNF	The Nicene and Post-Nicene Fathers
OLBA	Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi
Or.	Oration
Rev. Ed.	gözden geçirilmiş baskı
PLRE	Prosopography Later Roman Empire
s.	sayfa
S.	Sayı
Soc.	Socrates
Soz.	Sozomenus
Theo.	Theodoret
VC	Vita Constantini
vd.	ve diğerleri
Vol.	volume

GİRİŞ

1. Amaç, Problem ve Kapsam

III. yüzyılda Roma toplumunun geleneksel kurumları halkın ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle gelmişti. Tanrısal imparatorlar ile tanrılar, toplumun kurtuluş beklentisine cevap veremiyordu. Roma toplumu ontolojik bir bunalımın içine sürüklenmişti. İmparatorlar hem hoşnutsuz bir halkı idare ediyorlardı hem de sınırlara dayanmış düşmanlara karşı imparatorluğu savunmaya çalışıyorlardı. Görece her iki mücadelelerinde de başarılı olamıyorlardı. Dahası ordusunun başında sefere çıkan imparatorların savaş meydanlarında ölmesi, devlet otoritesinin en üstünde yer alan idarecilerin halk içindeki itibarını sarsmıştı.

IV. yüzyıla gelindiğinde, imparatorluk arazisinde yaşayan halklara dinî serbestlik tanınmıştı. Hıristiyanlığın maruz kaldığı baskılar düşünüldüğünde bu gelişme, Milano Fermanı'na kadar uzanan büyük bir başarı öyküsü olarak kabul edilebilir. Hıristiyanlığın meşru hâle gelmesinde Milvius Köprüsü Savaşı, ona yüklenen mistik unsurlarla birlikte, bir dönüm noktasıdır. Büyük Constantinus, Hıristiyan Tanrının inayetiyle büyük bir zafere ulaşmışsa da dönemin kaynakları imparatoru dinine bağlı bir Hıristiyan olarak sunmaktan uzaktır (Norwich, 2013: 40). Oysa Theodosius'un çağdaşları imparatoru inançlı bir Hıristiyan olarak tanımlamaktadır (Williams ve Friell, 2005: 49). Bu durum, Constantinus'tan Theodosius'a uzanan süreçte yaşanan değişimin adeta özeti gibidir. Hükümdarın şahsında vücut bulan imparatorluk imgesinin 313'ten 391'e kadar olan dönemde geçirdiği dönüşümün bir ifadesi olarak da görülebilir. Bu bağlamda Theodosius dönemindeki Roma İmparatorluğu'nu anlatabilmek için dindar Hıristiyanların imparatorluk erkini kontrol altına alma sürecine değinmek gerekmektedir. Ancak imparatorluktaki ihtida hareketlerinin aşağıdan yukarı doğru olduğu gerçeği dikkate alındığında, önce imparatorların

değil, sıradan Romanlıların Hıristiyanlığı benimsemesine ve bunun etkilerine de değinme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Paganizmden Hıristiyanlığa ya da politeizmden tek tanrıcılığa uzanan ve etkileri yalnızca sosyal değil, siyasi bağlamda hissedilen süreci anlamak ve anlatmak için bazı sorular gündeme getirilebilir. Bu aşamada ilk olarak Romalıların neden ve hangi koşullar altında atalarının dini olan paganizminden vazgeçtiği sorusuna cevap aramakla başlanabilir. Ardından da Hıristiyanlık karşısında imparatorların nasıl politikalar geliştirdiği sorusu ile devam edilebilir. Daha başka sorular yöneltmek de mümkündür. Örneğin Tanrısal hükümdarın yerini Hristiyan imparatorun almasının imparatorluk algısı üzerindeki etkileri ne yönde olmuştu? İmparatorların Hıristiyanlığı benimsemesi kilise kurumunu nasıl etkilemişti? Hıristiyanlığa geçiş imparatorların toplum üzerindeki nüfuzunu ne ölçüde etkilemişti? Paganizmin terk edilmesinden sonra imparator, toplumda düzen ve istikrarı sağlamak için dinsel söylem geliştirebilmiş miydi? İmparatorun Kilise ile kurduğu ilişki bu kapsamda ele alınabilir mi? İmparator, aldığı kararlarda toplumsal ya da siyasi bağlamda muhalefetle karşılaşmış mıydı? Bu sorulara Theodosius döneminde yaşanan gelişmeler üzerinden cevap vermek mümkündür. Ancak onun çağını anlayabilmek için biraz geriye gitmeye, Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığın gelişimini kapsayacak şekilde tarihsel anlatıyı genişletmeye ihtiyaç bulunmaktadır.

2. Tarihsel Arka Plan

Theodosius merkeze alındığında İspanyol aristokrasisine mensup yetenekli bir askerın imparatorluk tacına uzanan olağanüstü başarı hikâyesinde kendisi ve ailesinin Hıristiyanlığı benimsemiş olmasının etkileri de sorgulanmaya değer başka bir konuyu teşkil etmektedir. Bir başka ifadeyle Theodosius'un imparator olması ile Roma'da Hıristiyanlığın yükselişi arasında bir bağ kurulabilir mi?

İmparatorluk yavaş yavaş geleneksel Roma dinlerinden uzaklaşırken Theodosius, Flavius Hanedanlığı'nın bir adım ötesine geçmiş ve Hıristiyanlığı imparatorluğun resmî dini hâline getirmiştir. Böylece Diocletianus döneminin amansız takibatından kurtulmaya çalışan Hıristiyanlar, I. Constantinus Dönemi'nde özgürleşmiş; Theodosius Dönemi'nde imparatorluğun gerçek sahibi olmuşlardır. Dolayısıyla Theodosius'un dinî politikalarını

anlayabilmek için Diocletianus'tan başlayarak IV. yüzyılın sonuna kadar uzanan tarihsel sürece temas etmek gerekmektedir. Ancak bu şekilde Hıristiyanların büyük zaferi nasıl oldu da Theodosius'un çağında elde ettikleri sorusuna cevap verilebilir.

Hıristiyanlık, dördüncü yüzyılın ilk yarısında I. Constantinus'un Hıristiyan olmasıyla ile Hıristiyan Romalılarla tesis edilen ilişki imparatorluğun ideolojisi üzerinde etkilerini hissettirmeye başlamıştı. Ancak tam anlamıyla dinî dönüşüm Theodosius dönemine gelindiğinde, özellikle Hıristiyanlığın resmî din olarak ilan edilmesiyle yeni bir boyuta taşındı. III. yüzyıldaki sık sık değişen imparatorlar ve bir türlü bitmek bilmeyen iç savaş, paranın değer kaybetmesi, Hıristiyanlara yapılan kovuşturmalar ve baskılar ile din eksenli fikri akımlar da imparatorluğun sıradan halkını olduğu gibi en üst düzeyde siyasal otoriteyi de etkisi altına almıştı. Dolayısıyla IV. yüzyılın imparatorları öncelikle bir önceki yüzyıldan kalan siyasi, ekonomik ve sosyal çalkantıları çözüme kavuşturmak zorunda kalmışlardı. Bu nedenle Theodosius döneminde Roma İmparatorluğu'nu anlamak için M.S. 313 ve 395 yılları arasındaki din merkezli politikalar ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmeleri ele almak gerekmektedir. Ancak bu yüzyılın üzerinde durulması gereken bir başka kapsamlı meselesi ise modern Avrupa'nın da etnik görünümünü şekillendiren *barbar kavimler* ile imparatorluk arasındaki mücadelelerdir.

3. Kaynaklar

Klasik yazarlar arasında yeni bir tarih yazım tekniği olarak IV. yüzyılda ortaya çıkan *Kilise Tarihi* türü eserler Geç Antikçağ'ın en önemli tanıkları arasında yer alır. Bu türden eserlerin yazarları genellikle koyu bir Hıristiyan taraftarı olarak dikkat çekmektedir. Caesareia topraklarında III. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya geldiği bilinen Eusebius, ilk Hıristiyan kilise tarihçisidir. Kendisinden kısa süre önce yaşamış olan Paulus ile aynı coğrafyada doğmuş ve aynı entelektüel çevreden beslenmiştir. Dolayısıyla IV. yüzyıla dair bilgiler barındıran eserlerinden ikisi özel bir öneme sahiptir. Bilhassa İmparator Constantinus'un yaşamını kapsayan, onun soy ağacını ve *augustus* olarak tahta geçiş sürecini içeren, giriştiği iktidar mücadelesini, askerî kariyerini, savaşlarını, meşru bir din olarak Hıristiyanlığın nasıl yücelttiğini aktardığı *Vita Constantini* adlı eseri bir biyografiden çok daha fazlasını sunmakta, Eusebius'un değerlendirmelerini de yansıtmaktadır. IV. yüzyılın ilk yarısına kadar olan süreci kaleme aldığı bu eserle Eusebius, kilise tarihçiliğinin öncüsü olarka

kabul edilebilir. Bunun dışında *Historia Ekklesiastica* (Kilise Tarihi), Hıristiyanlığın toplumsal alandaki yayılışını ve Romalıların Hıristiyanlarla girdiği mücadeleyi, Hıristiyanlığı kabul etmiş biri olarak, Constantinus Hanedanlığı'nın yaklaşımının anlatıldığı 10 kitaptan oluşan eserdir. *HE*, Hıristiyanlığa ilişkin meselelerin kökenine yönelik açıklamalar yapabilmek için müstesna kaynaklar arasında gösterilmektedir.

Hıristiyan kiliselerinin öncüleri olarak da kabul edilen ve Hıristiyanlığın yükselmesinde büyük etkisi bulunan Eusebius dışındaki kilise babalarının “Kilise Tarihi” adlı eserlerine ayrıca temas etmekte fayda bulunmaktadır. Socrates Scholasticus, Eusebius'un 10 kitaptan oluşan *HE*'sinin, devamı niteliğindeki 7 kitaptan oluşan bir eser kaleme almıştır. Bu eser, tarihsel olarak 140 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Socrates'in anlatımında yer alan tarihî olayların klasik tarihçilik anlayışıyla yazılmış olması, içeriğinin güvenilirliği de arttırmıştır. Socrates'ten sonra onun çağdaşı olan Filistinli Hıristiyan yazar Salminius Hermias Sozomenus gelmektedir. Sozomenus'un 9 kitaptan oluşan eseri, 323'ten 425'e kadar olan süreci Hıristiyanlığı ön plana alarak aktarmaktadır. IV ve V. yüzyıla ilişkin tarihsel ve teolojik anlatıları kaleme alan Theodoretus, Evagrius, Rufinus ve Ariusçu tarihçi Philostorgius döneme ilişkin olayları tüm detaylarıyla değerlendirmiştir. Özellikle Theodoretus ile *HE*'sinde Nestorius tartışmalarını ve sonrasında gelişen süreci anlatımıyla tamamlayan Evagrius önemli bir yere sahiptir. VI. yüzyılın başına gelindiğinde Constantinopolis'te yaşayan pagan tarihçi Zosimus'un *Historia Nova* adlı eserinde, Roma İmparatorluğu'nun zayıflamasını tek tanrılı inanca sahip imparatorlara ve onların Paganizm'e yönelik hoşgörüsüz politikalarına bağladığı görülmektedir. Bu bakımdan emirnamelerle pagan ritüellerinin yasaklanması (24 Şubat 391) ve halkın pagan tapınaklara girmesinin engellenmesine ilişkin anlatımı ile Theodosius döneminin aydınlatılmasında Zosimus'u vazgeçilmez bir kaynağa dönüştürmektedir. Rahip Paulus Orosius 7 kitaptan oluşan *Historiae Adversum Paganos* (Paganlara Karşı Tarihler) adlı eseri ile Libanius'un *Söylevleri* bu döneme ilişkin bilgi veren kaynaklar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Libanius'un abartılı bir yaklaşım benimsenmiş olması ve dönemin başkaca bir tanığının olmaması gibi sebeplerle eserine mesafeli yaklaşılmaktadır.

Theodosius dönemi uygulamalarının en somut kaynağı hiç şüphesiz *Codex Theodosianus*'tur. Ekseriyetle Theodosius ve halefleri tarafından yayımlanan kanunları

içermektedir. 429 ile 437 yılları arasında derlenmiştir. IV. yüzyıldaki Roma İmparatorluğu sınırlarının içinde yaşayan siyasi erkin ve egemenliği altında bulunan vatandaşların uyması gereken yasaların bütünüdür. Bu kapsamda ayrıca Paganlara karşı alınan tedbirleri içermektedir. Constantinus'un *CTh*'de yer alan çok sayıda mektubunda Paganizmin ele alındığı görülmektedir. Öte yandan I. Valentinianus ve Valens döneminde büyü yapılmasını, kehanette bulunanların ve kurban verenlerin kontrol altına alınmasına çalışıldığı da anlaşılmaktadır (*CTh*. 9.16.7).

Geç Antikçağda yaşananları anlatmak konusunda Hıristiyanlar kadar Pagan yazarlar da dönemin tarihine ilişkin karanlıkta kalan bazı hususları açığa kavuşturmuştur. Yunan kökenli (Matthews, 1994: 252) pagan olan tarihçi Ammianus Marcellinus ile Filistin kökenli tarihçi yazar Procopius, geride bıraktıkları eseriyle tarihteki yerlerini almışlardır. Öte yandan Ammianus'u diğer Pagan yazarlardan müstesna kılan Hıristiyanlığa olan bakış açısı ve Hıristiyanlığın putperest bir dünyada da var olabileceğini savunmuş olmasıdır (Davies, 2004: 283-285). Ammianus Marcellinus, toplam 31 kitaptan oluşan *Res Gestae* (Tarih) adlı eserinde *bir zamanlar Yunan ve bir askerdim* (*Amm.*, 31.16.9), diyerek kimliği hakkında da bilgi paylaşmaktadır. Ammianus Marcellinus, 353-378 yılları arasını kapsayan Latince yazdığı bu eserinde *Apostata*¹ Iulianus'un ve Theodosius'un henüz iktidar olmadan önceki seleflerini ve savaşlarını anlatmış, ayrıca Hunlar'ın ismini ilk kez zikrederek çağdaşları arasında ön plana çıkmıştır (Kaçar, 2004: 156).

Cappadocialı Babalardan olan Nazianzuslu Gregorius, Theodosius'un *augustus* olduğu 379'dan itibaren, ölümüne kadar olan zaman diliminde kaleme aldığı eserleri ile dönemi aydınlatmaktadır. Bu eserlerinin büyük bir çoğunluğunun orijinal olduğu düşünülmektedir (White, 1996: xxiv). Öte yandan mektuplar söz konusu olduğunda Ambrosius'un mektupları Theodosius dönemi bakımından fevkalade öneme sahiptir. Onun Theodosius ile geliştirdiği ilişki, IV. yüzyılın sonunda dinî ile dünyevi arasındaki siyasi rekabetin karakteristiğini teşkil etmiştir. Bu bakımdan onun tarafından kaleme alınan mektuplar Calinicum Olayı, Selanik Katliamı gibi hadiselerin anlaşılmasında ve imparatorun Kilise ile kurduğu diyalogun ortaya çıkarılmasında vazgeçilmez birer kaynaktır.

¹ Iulianus, Hıristiyanlıktan Paganizme geçmiş olmasına gönderme yapmak amacıyla klasik kaynaklar tarafından *dönek* anlamına gelen *apostata* sanı ile anılmıştır.

Geç Antikçağ, modern tarihçilik pratiğinde *değişim* ve *dönüşüm* gibi büyüleyici kavramlar etrafında kurgulanan ve IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar uzanan bir tarihsel dönemi kapsamaktadır. Bu döneme odaklanan hem İngilizce hem de bir kısmı çeviri yoluyla aktarılan Türkçe literatürde Theodosius'un hüküm sürdüğü tarihsel dönemin anlatısına çok önemli katkılar sunan eserler mevcuttur. Bu hususta en kapsamlı çalışma, Büyük Roma tarihçisi Edward Gibbon tarafından kaleme alınan *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı eseridir. Gibbon, imparatorluğun çöküşü ile Hıristiyanlığın kazandığı zafer arasında bağ kurmakta, Hıristiyanlıkla birlikte Romanlıların ahlaki bir çöküşe uğradıklarını savunmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını tarihsel gerçeklerden bağımsız bir biçimde, devletleri insani özelliklerden soyutlayarak ele almanın ve meseleyi ahlaki çöküşe indirgemenin sorunlu bir bakış açısı olduğu açıktır. Nitekim daha sonra kaleme alınan Roma İmparatorluğu tarihine ilişkin eserler bu paradigmayı çürütmüşlerdir. Esasen literatürde *Geç Antikçağ* tanımlamasını yaparak, bu tarihsel dönemi bağımsız bir disipline dönüştüren tarihçi Peter Brown'dır. Yazarın *The World of Late Antiquity* adlı eseri, Türkçe'ye *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası* adıyla Turhan Kaçar tarafından kazandırılmıştır. Peter Brown, Geç Roma İmparatorluğu ve erken Orta Çağ'da, *Antik* dünyanın sonunu getiren tüm sosyal değişimleri ve kültürel farklılıkları sosyolojik ve antropolojik çıkarımlar eşliğinde paylaşmaktadır. Brown, Geç Antikçağ'a ilgi duyan tarihçiler ve genel anlamda sosyal bilimciler için başvuru kitabı kaleme almıştır. *Akdeniz Dünyasının* tecrübe ettiği değişim ve dönüşümü ilgi çekici ve kendine has üslubuyla aktarmıştır.

Çalışmalarıyla Roma tarihçiliğinde özel bir etki uyandıran Arnold Hugh Martin Jones da bu kapsamda ayrıca zikredilmeye değer eserlere sahiptir. Örneğin 1964'te telif ettiği *The Later Roman Empire 284–602: A Social, Economic, and Administrative Survey*, isimli eseri önemini korumaktadır. Bilim dünyasına sunduğu eserleriyle katkısı payelendirilemeyecek kadar değerlidir. Jones'un, ölümünden kısa bir süre önce Roma'nın toplumsal tarihi açısından yeni bir temel oluşturan ve Geç Roma İmparatorluğu döneminin tarihsel anlatısına kazandırdığı *Prosopography of the Later Roman Empire (PLRE)* adlı eserinde, Antik dönemin yazılı kaynaklarına hâkimiyeti ve verdiği ansiklopedik bilgi bakımından çağdaşlarını geride bırakır nitelikte olduğunu ortaya koymuştur. *PLRE*, Diocletianus döneminden başlamakta Iustinian'ın ölümüne kadar olan tarihsel süreci kapsamakta ve çok sayıda biyografiyi içermektedir.

Stephen Mitchell'in yazdığı Turhan Kaçar'ın dilimize *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi: M.S. 284-641* olarak çevirdiği eserde, Geç Antikçağ'da Yakın Doğu'nun geçirdiği dönüşümü ve Akdeniz dünyasında ortaya çıkan yeni dinî kimliği ve bu kimliğin oluşumuna etki eden etmenleri, kapsamlı bir tarihsel anlatı içinde aktarıldığı görülmektedir. Timothy Gregory'nin *Bizans Tarihi* hem kapsamlı hem de öz bir anlatımla dönemi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Turhan Kaçar'ın *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık* adlı müstakil eserinde II. yüzyılda yaşanan İsa problemini, Genel *Konsilleri* ile VI. yüzyılda ortaya çıkan dinî gelişmeler ele alınmaktadır. Tarihçinin kaleme aldığı çok sayıda eseri ve çevirileri ile ülkemizde Hıristiyanlık tarihi hakkında yapılan araştırmalara öncülük ettiğini ifade etmek, mütevazı bir değerlendirmeden öteye geçemez.

BİRİNCİ BÖLÜM:

THEODOSİUS'TAN ÖNCE

ROMA İMPARATORLUĞU'NDA DİN VE DEVLET

1.1. Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlık

Flavius Theodosius, yerel taşra aristokrasisine mensup bir ailenin üyesi olarak 346'da² İspanya, Cauca'da dünyaya gelmiştir (*PLRE I*: 904). Cauca kenti, Hıristiyanlığın erken dönemlerden itibaren yayılma imkânı bulduğu İspanya Gallia'sındaydı. Bölge, yerli aristokrat ailelerin yanı sıra mensupları arasında senatörleri barındıran İtalyan ailelere de ev sahipliği yapıyordu (Williams ve Friell, 2005: 10). Babası Flavius Theodosius ve annesi Thermantia tarafından inançlı bir Hıristiyan olarak yetiştirilen Theodosius, asker bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmiş olmasının etkisiyle askerlik mesleğine yönlendirilmişti. Theodosius almış olduğu askerî eğitimini Britanya topraklarında babasının yanındayken gösterme şansını elde etmişti. Böylece aldığı eğitime bağlı olarak şekillenen kariyeri, babasının yanında gittiği Britanya topraklarında başlamıştı (*PLRE I*: 904). Bundan sonra imparatorluk tacına giden yolda genç yaşta elde ettiği zaferler kısa sürede tanınmasını sağlamış, imparator olarak hüküm sürdüğü dönem boyunca gerçekleştirdikleri ile haklı bir şöhret elde etmiş, hem çağdaşı hem de sonraki yüzyıllara ait tarihî kaynaklarda “büyük” sanıyla anılmıştır.

Theodosius ve aile üyeleri İznik İtikadı'na bağlı inançlı birer Hıristiyan olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdi (Matthews, 1975: 111, dipnot 7) ve muhtemelen Eustathius, Marcellus ve Asclepias gibi İznik itikadının IV. yüzyıldaki önemli temsilcilerinin

² Aksi belirtilmedikçe yıllar milattan sonra (MS) olarak tarihlenecektir.

fikirlerinden etkilenmişlerdi. Özetle Theodosius, Cauca'nın sahip olduğu sosyal yapıya bağlı olarak gelişen ve buradaki İznik İtikadı'na bağlı din adamlarının da tesiriyle ortaya çıkan zengin bir entelektüel çevreden beslenmiş olmalıdır.³ Roma aristokrasisinin, IV. yüzyıldaki standartları düşünüldüğünde Theodosius'un müstesna bir örneği teşkil ettiği düşünülemez. Theodosius, İspanyol aristokrasiden gelip imparatorluk ordu veya bürokrasisinde etkili bir konum elde eden ilk idari-askerî görevli değildi. Bilhassa, İmparatorluğun doğusunun Theodosius gibi İspanyol kökenli idarecilerce yönetildiği bilinmekteydi (Matthews 1975: 108–12).

Genç Theodosius'un, babasını yakından gözlemlene imkânına sahip olduğu askerî ve idari konularda tecrübe edindiği anlaşılmaktadır. Baba Theodosius ise IV. yüzyılın ortalarında imparatorluk sınırlarının sürekli iç isyanlar ve istilalar ile sınındığı bu dönemde kazandığı zaferlerle tanınmış bir generaldi. Kaynaklar, Theodosius'un babasının Britanya'daki barbar akınlarının üstesinden gelmek için göreve çağrıldığını aktarmaktadır (*PLRE* I: 903). Bu harekât aynı zamanda Genç Theodosius'un da askerî kariyerinin başlangıcı olacaktır. Baba Theodosius, 367-368 yılları arasında Britanya'da Pikt, Scots, Atacotti, Frank ve Saksonların eş zamanlı istilalarını karşısında tutunmakta zorlanan orduyu yeniden düzene soktuğu gibi istilaları da büyük bir üstünlük sağlayarak geri püskürtmeyi başardı (Williams ve Friell, 2005: 10). *Magister Equitum*⁴ olarak görevini sürdürdüğü 369-375 yılları arasında, önce Alamanni ayaklanmasını bastırdı. Ardından kısa bir süre sonra 372'de Alanlara karşı Valentinianus'un yanında yer aldı (*PLRE* I: 903). Baba Theodosius sadece yetenekli bir general olarak değil, imparatorun sadık bir askeri olarak da şöhret kazandı. Daha sonra Ren ve Yukarı Tuna Nehri sahasındaki mücadelelerde önemli roller üstlendi. Bu başarılarının da etkisiyle imparatorluğun kuzey sınırlarına, Tuna boyundaki Moesia'ya gönderildi (Williams ve Friell, 2005: 10). Mauretania'daki Firmus Ayaklanması'nı bastırmak üzere Kuzey Afrika'ya görevlendirilmesi (*PLRE* I: 903), imparatorun çevresindeki nüfuz sahibi generaller arasında yer aldığına göstergesiydi. Sonuç olarak Genç Theodosius'un, babasının yanında imparatorluğun bir köşesinden diğerine giderek askerî ve idari tecrübeler edindiği gibi geniş imparatorluk coğrafyasını da yakından

³ İspanya, Hıristiyanlığın erken dönemlerden itibaren kök saldı bir yerd. Burada yaşayan üst düzey aristokrasi İznik İtikadına bağlı çok sayıda piskopos ile temas hâlindeydi (Williams ve Friell, 2005: 10). Bu döneme ilişkin daha detaylı bilgi için Matthews, (1967) ile Mark A. Handley (2003) ile incelenebilir.

⁴ Süvari birlikleri generali.

tanıma şansına kavuştuğu anlaşılmaktadır. Şüphesiz kazandığı bu tecrübe onun daha sonraki yaşamına yön verecektir.

Theodosius'un babası, Valentinianus tarafından gönderildiği her yerde olağanüstü başarılar elde etmiş muzaffer bir general olarak Roma'ya döndü. Böylece Valentinianus'un sadık generallerinden birisi olarak ön plana çıktı ve saray çevresinde saygı gören siyasal bir kişiliğe dönüştü. Bu süreçte Genç Theodosius ise babasının askerî mirasını üstlenebilecek nitelikte bir general olarak tanınmaya başlamıştı. Henüz 27 yaşındayken 373/74'de *Illyricum*'da Sarmatlara karşı elde ettiği zafer ile Valentinianus'un takdirini kazandığında, *Moesia Dux* unvanına sahipti (*Amm.*, 29.6.14.16; *PLRE* I: 903; Williams ve Friell, 2005: 10). Ancak bu durum uzun sürmedi. İmparator Valentinianus'un 17 Kasım 375 günü ölümüyle⁵ birlikte baba ve oğul gözden düştüler. Yaşanan iktidar değişikliği sırasında Baba Theodosius 375'te, ihanetle suçlandı ve idama mahkum edildi. Bunun üzerine Genç Theodosius, Cauca'daki aile mülkünün bulunduğu topraklara geri döndü (*PLRE* I: 904; Errington, 1996: 438; Williams ve Friell, 2005: 9; Gregory, 2011: 92).

Valentinianus döneminde saray çevresinde bu denli itibar görmesinin doğal bir sonucu olarak Theodosius'un babası, politik ayak oyunlarının da içine çekilmişti. Ancak öyle anlaşılıyor ki Valentinianus'un ölümünden sonra oluşan güçler dengesi içinde baba Theodosius konumunu koruyamamıştı. Öte yandan hayatı başarılarla dolu olan bu askerinin ihanetle suçlanması ve idama mahkûm edilmesi, oğul Theodosius'un da askerî kariyerini sekteye uğratmıştı. Ancak tüm bu gelişmeler, genç Theodosius için büyük bir hayat dersi niteliği de taşımış olmalıdır. Bundan sonra hangi pozisyonda bulunursa bulunsun ihtiyatlı ve diplomatik hareket etmek gerektiğini çok acı bir yolla öğrenmiş bulunuyordu. Şüphesiz büyük hayal kırıklığı yaşamış olmalıdır. Amcası Eucherius ve evlilik yoluyla akrabalık ilişkisi kurduğu Antonius, yeni *augustus* Gratianus'un yüksek rütbeli memurları arasındaydı. Onlardan yardım alabilecekse de anlaşılan o ki buna gereksinim duymadı. (Williams ve Friell, 2005: 11). Aile topraklarında geçirdiği kısa sürenin Theodosius üzerinde derin etkiler uyandırdığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte, sonraki hayatını şekillendirecek olan planlarını ve siyasi ihtiraslarını hayata geçirmek için gerçekleştireceği teşebbüsleri kurgulamış olmalıdır.

⁵ Valentinianus'un ölümü beklenmedik bir anda gerçekleşti. Quad ve Sarmatlar üzerine gerçekleştirdiği seferin ardından imparator, Quad elçisini huzuruna kabul etti. Elçinin barış için öne sürdüğü şartlar Valentinianus'u öylesine öfkelenirdi ki atar damarı çatladı ve buna bağlı olarak inme geçirdi (Sozomenus, *HE*, 4. 31).

Dahası İspanya'daki dinî ve toplumsal atmosfer dikkate alındığında,⁶ Theodosius'un itikat dünyası üzerinde etkiler bırakan bir inzivaya çekildiği izlenimi uyanmaktadır.

Theodosius'un mensubu olduğu ve imparatorluk aristokrasisini teşkil eden zümre, hükümetin istediği her an göreve çağırabileceği sivil ve askerî idarecilerden oluşuyordu. Bunlardan birçoğu çok kısa süreliğine yetkilendirilirdi. İçlerinden muhteris ya da açgözlü olmayanlar ise İspanya veya İtalya'nın taşrasında huzurlu ve rahat bir yaşamı tercih edebilirdi (Williams ve Friell, 2005: 10-12). Bu bakımdan Theodosius'un çekildiği inzivada dış dünyadan tamamen soyutlandığını düşünmek doğru olmayabilir. Ailesi, arkadaşları ve temas hâlinde olduğu diğer yakınları vasıtasıyla saraydaki değişiklikleri sürekli takip eden diğer asillerden farksızdı. Bir başka ifadeyle yaşadığı hayal kırıklığının etkisiyle günü geldiğinde göreve dönebileceği ümidini tamamen yitirdiği düşünülmemeli; aksine Theodosius, yeniden parlak zırhını kuşanıp savaş meydanında Romalı bir general olarak ordusunu idare edeceği günü düşlemiş olmalıdır.

Askerî kariyerine geri dönüşü ise Valentinianus'un varislerinin idare etmekte zorlandıkları Got istilasının sebep olduğu kriz sırasında meydana geldi. Gotlar, Hun baskısıyla imparatorluk arazisine girerek Tuna'yı aşip Trakya'yı istila etmişlerdi. Gratianus ile amcası Valens arasındaki rekabet, Hadrianopolis önlerinde Romalıların 378'de Gotlar karşısında gurur kırıcı bir mağlubiyet yaşamasına yol açmıştı. Gratianus bu koşullar altında Theodosius'u çağırıldı (*PLRE* I: 905). İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı bu büyük tehlike sırasında, Theodosius, Roma'ya bir kurtarıcı olarak döndü. İmparatorun çağrısına verdiği cevap öylesine hızlı ve etkili oldu ki Gratianus, Theodosius'u *Illyricum*'da gösterdiği başarılı mücadele sonrasında eş *augustus* olarak tayin etti (Theod., *HE*, 5.5.6; Mitchell, 2015: 90).⁷ Böylece 33 yaşına kadar edindiği tüm bilgi birikimini askerî dehasıyla birleştirip kullanma zamanı gelmişti.

⁶ Konuyla ilgili olarak İspanya'daki dinî ve toplumsal yapının Theodosius'un hüküm sürdüğü dönem üzerindeki etkileri bağlamında kapsamlı değerlendirmeler Neil McLynn (2005: 77-120) tarafından paylaşılmıştır.

⁷ Fakat bu çağrı karşısında Genç Theodosius'un cevabının ne olduğuna dair bir bilginin, kayıt altına alınmadığı bazı yazarlar tarafından dile getirilmektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki çok az kişiye böylesi cesaret isteyen bir görev tevdi edilebilirdi (Williams ve Friell, 1994: 22-23).

Theodosius, 19 Ocak 379 günü Sirmium'da⁸ *augustus* seçildi (Theod., *HE*, 5.6.3; Errington, 2006: 29; Williams ve Friell, 1994: 12). Artık Doğu'nun idaresi Theodosius'a geçmişti. Theodosius'un nasıl bir Roma İmparatorluğu devraldığını anlayabilmek için seleflerine ve onların faaliyetlerine göz atmak ufuk açıcı olacaktır. Theodosius'u birleşik Roma'nın son imparatoru hâline getiren sürecin kimler tarafından nasıl hazırlandığı ile onun iktidarı hangi sosyal, dinî, iktisadi ve siyasi koşullar altında elde ettiği gibi sorulara, kendisinden önceki yüzyıllık dönemin dinî ve siyasi gelişmelerini göz önünde bulundurarak cevap verilebilir.

1.1.1. Diocletianus: III. Yüzyıl Bunalımı ve Hıristiyan Takibati

Theodosius'un yükselişinden yaklaşık yüz yıl önce Roma İmparatorluğu büyük bir dönüşümü tecrübe etti. Bu değişim ve dönüşüm imparatorluğun ilk defa anayasal olarak eş imparatorlar tarafından yönetilmeye başlanmasıyla kendini gösterdi. Bu yeni dönüm noktasının anahtar şahsiyeti Diocletianus'tu.

1.1.2.1. *Tetrarchia* Sistemi

III. yüzyıla damgasını vuran Diocletianus, imparatorluk tacını kırklı yaşlarında yüzyılın son çeyreğinde giymiştir. Diocletianus zorlu ve kanlı mücadelelerin sonunda tahta çıkmıştı. Kendisinden önceki imparator, Carus'un oğlu Carinus (Batı) ile Diocletianus'u (Doğu) Moesia'da 285'te karşı karşıya getiren savaşta Carinus'un -kabul edilen bir anlatıya göre- askerleri tarafından öldürülmesiyle Diocletianus, imparatorluğun tek hâkimi hâline geldi (Gregory, 2005: 33). İlk olarak Batı'nın idaresini arkadaşı Maximianus'a (*Caesar*) verdi. Maximianus kısa bir süre sonra da Galya bölgesinde çıkan sorunlarla mücadele etmek için görevlendirildi. Buradaki başarıları 286 yılında Maximianus'u *augustus*luğa taşıyan anahtar oldu (Treadgold, 2001: 14).⁹

⁸ Roma'nın Pannonia bölgesinde yer alan Antik bir kent (Mitrovica).

⁹ Diocletianus'un iktidar mücadelesinin seyrine ilişkin incelikli değerlendirmeler yapılmıştır (Bird, 1976: 123-132; Mitchell, 2016: 71-72).

Roma İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu ve genellikle *III. Yüzyıl Krizi* olarak anılan düşünel, ekonomik, idari ve askerî çöküşe (Gregory, 2011: 30) son vermek isteyen Diocletianus, devlet yönetimine eş ortaklar atadı. Böylece *Tetrarchia* sistemini¹⁰ kurarak uçsuz bucaksız imparatorluk topraklarını daha etkili bir şekilde idare edilebilmesini amaçlamıştı. Temelde imparatorluğun gücünü bir bütün hâlinde tutabilme arzusunda idi. Sonuç olarak idari yetkilerin *augustus* ve *caesarlar* arasında bölünmüş gibi görüldüğü; ancak yalnızca sorumlulukların paylaşıldığı ve aslında her bir yöneticinin yine Diocletianus'a bağlı bulunduğu bir yapı ortaya çıktı. Diocletianus, *Tetrarchia* ile birlikte imparatorluk erkinin daha da güçleneceğini ve geniş imparatorluk arazisini daha kolay idare edilebileceğini öngörüyordu (Gregory, 2005: 34).

İmparatorluk idaresinin geçirdiği bu büyük değişime koşut olarak Diocletianus, sosyal ve ekonomik hayata da yön vermek istiyordu. İmparator, Eylül 301'de çeşitli hizmetlerin karşılığında alınan vergilerin fiyatlandırıldığı bir ferman yayımladı. Bu *Fiyat Fermanı* önemli görülen tüm şehirlere valiler aracılığıyla ilan edilmişti. Başka bir adımı ise sikke için kullanılan madenin daha değerli bir maden ile yer değiştirilmesi oldu. Bununla birlikte imparatorluğun kötüye giden ekonomik durum etkilerini sikke üzerinde de gösterdi. Çünkü *Fiyat Fermanı* ile tüccarlar gündün güne pazardan uzaklaşmıştı. Sosyal ve ekonomik reformlardan arzu edilen sonuçların alınamaması Diocletianus'un yaklaşımı ile ilgiliydi. İmparatorun idarecilik pratiği askerlik mesleğinde elde ettiği tecrübelerle dayanıyordu. Belki de bu sebeple yayımladığı ayrıntılı buyruklara kesin bir şekilde uyulmasını bekliyordu. Diocletianus'un benimsediği bu katı ve kararlı tutumu reform politikasının başarısını da belirleyecekti (Gregory, 2005: 40-41). Zira imparatorluğu diriltmek ve kendi gücünü ortaya koymak için yaptığı düzenlemeleri şekillendiren yaklaşımı, halk üzerinde olumsuz etkiler uyandırıyordu.

1.1.2.2. Büyük Takibat

Diocletianus'un reformları kapsamında Romalı Hıristiyanlara karşı herhangi bir tedbir almadığı, Pagan bir hükümdar olarak başlangıçta Hıristiyan halkı doğrudan

¹⁰ *Tetrarchia* ile Diocletianus, imparatorluğu diğer üç imparator ile paylaşmış kendisiyle birlikte dörtlü bir yönetim şekli meydana getirmiştir. Bu sistem "Dörtler Erki" olarak da bilinmektedir. *Tetrarchia* iki *augustus* ve iki *caesar*ın olduğu yönetim biçiminin adıdır (Brown, 2000: 24; *Oxford Latin Dictionary*, 1968: 1934).

ilgilendiren uygulamaları hayata geçirmediği görülmektedir. İmparatorun bu tavrını, Roma'nın gücünü tanrıdan alan bir devlet olduğu mitini içselleştirmiş olmasıyla ilişkilendirmek mümkündür (Gregory, 2005: 42). Nitekim Diocletianus'un *Iovius* (Jüpiter) unvanını kullanması iktidarını ilahi bir kudrete dayandığını göstermektedir. Geleneksel tanrılara bağlılığı ile bilinen Diocletianus, dinî ideolojinin ritüellerle iç içe geçtiği resmî törenlere oldukça önem vermiş, insanların Roma Tanrıları adına adaklar kurban etmesini istemiş, bu tavsiyesine kulak asmayanlara karşı cezalandırıcı tedbirler almıştır. Sert ve acımasız tutumu, kendini tanrısallaştırması, imparator ile halk arasındaki mesafenin giderek açılmasına sebep olmuştur. Modern tarihçiler bu durumu “monarşinin doğululaştırılması” olarak tanımlamaktadır (Mitchell, 2015: 62-63). Ancak Hıristiyanlara yönelik politikası kısa süre içinde değişecekti.

Diocletianus, dinin bütünleştirici ve birleştirici gücünü iyi bildiğinden olsa gerek Hıristiyanların sayıca çoğalmasını engellemek için Galerius ile birlikte 303 yılının Şubat ayında bir *Edictum* (ferman) yayımladı. Böylece Hıristiyanlara zulmedilmesini devlet politikası hâline getirdi.¹¹ Fermanın amacı imparatorluk kültürünü yaşatmak ve Roma'nın tanrılarını yok sayan Hıristiyanları ortadan kaldırmak olarak açıklanabilir. Fermana göre, kiliseler ile içinde kutsal metinlerin bulunduğu evler yıkılacak, kutsal metinlerin tümü ve diğer dinî kitaplar toplanacak ve yakılacaktı. Tüm kiliselerdeki madeni eşyalar ve kiliseye ait mülklere el konulacak, Hıristiyanların ibadet amaçlı bir araya gelmeleri engellenecek, Hıristiyanlar davalı veya davacı olarak mahkemelerden yararlanma hakkından mahrum olacaktı. Ruhban sınıfına mensup kişiler tutuklanarak, işkenceye maruz bırakılacaktı (Barnes, 1981: 20-22). İncasına bağlı kalmakta ısrar eden Hıristiyanlar, tüm hukuki ayrıcalıklarını ve haklarını kaybedecekler, Hıristiyanlığı kabul etmiş olan imparatorluk hizmetindeki memurlar ise özgürlüklerini yitireceklerdi (Barnes, 1981: 22; Gregory, 2011: 52-53; Ertekin, 2011: 101-111).

¹¹ Antik yazarların iddiasına göre Diocletianus, Hıristiyan zulmünü bir devlet politikasına dönüştürürken eş *Augustus* Galerius'un etkisi altında hareket ediyordu (Eusebius, *HE*, 8.3.2; Lactantius, *DMP*, 9.10). Bu görüş modern tarihçiler tarafından da benimsenmektedir. Nitekim Galerius'a bir hükümdar olarak yön veren tecrübeleri, inançlı bir pagan olması ve politikaları referans kabul edilirse, Diocletianus'u etki altına almış olabileceğini düşünmek mümkündür.

Hıristiyanların gördüğü zulüm, imparatorluğun Doğu'sunda daha yoğun olmak üzere 305 yılına kadar devam etti. Bu politikanın yanlılığı Diocletianus tarafından fark edilmişti. Galerius da ölmeden önce Hıristiyanlara karşı yürüttüğü bu kovuşturma politikasından vazgeçtiğini ve onlara hoşgörülü davranacağını ilan etti. Lactantius'un aktardığına göre; 30 Nisan 311 günü Serdica'da (Sofya) bir hoşgörü fermanı yayımlamış ve bu fermanın kısa bir süre sonra da ölmüştür (Eusebius, *HE*, 8.6; Lactantius *De Mortibus Persecutorum*, Ünver, 2012: 33-34).¹²

Galerius ölmeden önce *Tetrarchia* sistemi şöyle işliyordu: Doğu'nun *augustus* Galerius, *caesarı* ise Maximinus Daia idi. Batı'nın *augustus* Licinius,¹³ *caesarı* ise Constantinus¹⁴ idi. Diocletianus ve Maximianus'un kendi istekeri ile görevden çekilmelerinin ardından *Tetrarchia*¹⁵ düzeni eş imparatorlar arasında devam eden anlaşmazlıkların çözümsüz hâle gelmesiyle sarsılmaya başladı. Constantius öldükten sonra onun askerleri yeni *augustus* olarak Constantinus'u gösterdi. Bu sırada hanedanlık iddiaları ve tahta geçme mücadeleleri baş göstermişti. Fakat Maxentius'un babası gönülsüz olarak görevden ayrılmıştı (Kaçar, 2013: 47). Bu durumda Maxentius'un da *Tetrarchianın* dışında kalması söz konusu olabilirdi. Maximianus ve Maxentius buna olanak tanımamıştı. Maxentius kendisini Roma'da imparator ilan etti. Galerius'a ait toprakları da ele geçirmeye çalıştı. Böylelikle iki varisin yani Maxentius ve Constantinus'un savaşı kaçınılmaz hâle geldi.

Sonuç olarak imparatorluk erki üzerinde hak iddia edip Roma arazisinin bir bölümü üzerinde egemenlik kuran generaller arasındaki kanlı çatışmaların yaşanmaya başlayacaktı. Doğu ve Batı'nın hükümdarları arasındaki savaşların imparatorluğun hafızasında bıraktığı izler, Theodosius döneminde de canlılığını koruyacaktı. Theodosius'un çağına gelirken iç savaşlar, Roma'nın siyasal pratiği içinde doğal bir etmene dönüşecekti. Aslında bu,

¹² Lactantius'un aktardığına göre; 310'da Galerius'un vücudunda iltihaplı yaralar ortaya çıkmış, muhtemelen kansere yakalanmış olan *Augustus*un hastalığına bir türlü çare bulunamış ve 311 yılında ölmüştür (Lactantius, *DMP*, 33.3).

¹³ Galerius tarafından 11 Kasım 308'de *Augustus*luğa getirilerek Pannonia'nın yönetimi ona bırakılmıştı.

¹⁴ Constantius'un ölümünün ardından askerleri Constantinus'u *augustus* olarak ilan etmişlerdi. Galerius'un da askerlerin baskısı üzerine mor bir kaftan göndererek Constantinus'u *augustus* olarak tanınması aslında sürecin tersten işlediğini ve zoraki olduğunu düşündürmektedir.

¹⁵ *Tetrarchia* sisteminin gelişiminin ana hatları için ayrıca bkz. Kaçar, 2003: 21-23, 26-27.

imparatorların askerlerden seçilmesinin de bir sonucuuydu. Yüzyılın sonuna doğru belki bu iktidar mücadelelerinin en kanlıları yaşanmayacaktı; ama döneminin karakteristiğini yansıtan tüm unsurlar siyasi denklemdeki yerini alacaktı: Paganlar, barbarlar ve Hıristiyanlar.

1.1.3. Constantinus: İlk Hıristiyan İmparator

Theodosius'un önemli bir dayanağı olan Hıristiyan varlığı, Constantinus ile birlikte imparatorlukta nüfuzlu bir toplumsal realiteye dönüşmüştür. Dahası Theodosius'un ittifak yapacağı İznik İtikadı'na bağlı Hıristiyanların saray nezdinde saygın ve etkin bir yer edinmesi de Constantinus döneminin bir sonucu olmuştur.

1.1.3.1. Hıristiyanlığın Rüyası: Milvius Köprüsü¹⁶ Zaferi

Galerius'un 308'de Batı'nın idaresi için görevlendirdiği Licinius ile yeni *augustus* olan Constantinus, Maxentius'un üstüne yürüdü. Maxentius'a ilk büyük darbe Verona'da indirilmişti. Tarihçilerin adından Milvius Köprüsü olarak sözünü ettiği savaş, 28 Ekim 312'de meydana gelmiş ve Maxentius'un stratejik hatası sebebiyle Constantinus'un zaferiyle son bulmuştur. Constantinus'un, Milvius'ta kazandığı zafer sayesinde, önceleri gayri resmî olarak kullandığı *augustus* unvanı *Senatus* tarafından da onaylanmıştır (Mitchell, 2015: 65).

Constantinus'un Hıristiyanlığı benimsemesi ve zamanla Hıristiyanlığın savunucusuna dönüşmesine ilişkin ipuçları da bu savaşa dair tarihsel anlatının içinde kendine yer bulmuştur. Milvius Köprüsü Savaşı'nın Hıristiyanlık tarihinde müstesna bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Savaşın öncesinde Lactantius, Constantinus'un gördüğü bir rüyayı yorumlayarak ona zaferi müjdelemişti. İmparatorun gördüğü rivayet edilen bu rüya Paganizme karşı Hıristiyanlığın meşruiyet kazanmasını sağladı. Constantinus, ordusuyla birlikte Tiber Nehri'ne doğru ilerlerken askerlerine kalkanlarındaki Roma arması yerine (✠) Hıristiyanlık *labarumunu* askerlerin kalkanlarında taşımalarını emrederek ilk defa Hıristiyanlığa bakışı hakkında bir gövde gösterisinde bulunmuştur (Treadgold, 2001: 19). Anlatılanlara göre Constantinus, bir gece rüyasında Güneş Tanrısını ve çarmıhı andıran bir işaret görmüş ve bir ışık hüzmelerinin İsa'nın üstüne gerildiği çarmıha benzeyen bir işaretin üzerine vurmasıyla "X" ve "P" harflerini oluşturduğunu görmüştü. Rüyanın tesiriyle de bu

¹⁶ Milvius Köprüsü; Tiber Nehri kenarında Saxa Rubra yakınındadır.

işaretlerin ona zaferi getireceğine inanmış ya da rüya yorumlayıcıları tarafından kazanacağı inandırılmıştı (Malalas, *Chronographia*, 13.2, Curran, 2000: 68 Cinemre, 2012: 38). Böylece Roma lejyonlarını yüzyıllardır zaferden zafere taşıyan imparatorluk armasının yerine Hıristiyanlık sembolünün (✠)¹⁷ kullanması ve giriştiği mücadeleden zaferle ayrılması, yalnızca armaya değil, Constantinus'un kendisine de ilahi kudret atfedilmesini sağlamış olmalıdır. Aslında bu anlatı ile savaş sonrası kazanılan zaferin tek sahibinin Constantinus'un değil, onu yönlendiren Lactantius'un da olduğu ifade edilebilir.

Constantinus'un babası, Roma'nın geleneksel tanrılarında biri olan Güneş Tanrısı'na (*Sol Invictus*) bağlıydı. Öte yandan annesi Helena'nın koyu bir Hıristiyan olması imparatorun dinî eğilimleri üzerinde tesir etmiş olmalıdır. Ayrıca Constantinus'un Cordobalı Hosius ile çağdaşı Lactantius gibi Hıristiyanlarla kurduğu ilişki de inanç dünyasını etkilemiş olmalıdır (Watts, 1998: 3). Buna karşılık imparatorun yakın çevresinde yer alan bu Hıristiyanlar da bürokratik alanda söz sahibi hâline gelmişti.

Licinius ve Constantinus imparatorluk tacının diğer ortaklarını bertaraf etmeyi başarmışlardı. Artık Roma Dünyası, iki eş *augustus*, Constantinus ile Licinius tarafından yönetilecekti. Licinius ve Constantinus'un ortaklığı, Constantinus'un üvey kız kardeşi Constantia'nın Licinius ile evlenmesiyle pekiştirildi. Artık sıra devlet meselelerini ele almaya gelmişti. Doğu'nun hâkimi Licinius ile Batı'nın hâkimi Constantinus Milano'da buluştu. Diocletianus'un bozulan *Tetrarchias*ından öylesine uzaklaşmıştı ki hanedan kurma iddialarından söz edilmeye başlanmıştı. 310'da Constantinus için yazılan methiyedeki bir ifadede iktidara gelme konusunda ailevi bağların önemine vurgu yapılarak, Constantinus'un Flavius soyundan geliyor olması nedeniyle imparator olarak doğduğunun altı çizilmiş ve imparator olması gerekliliği ile yeterliliğine sahip olduğu söylenmiştir (Mitchell, 2015: 67).

¹⁷ Hz. İsa'nın ismini temsil eden harflerin düzenlemesidir.

1.1.3.2. Milano Fermanı¹⁸

İmparatorluk yetkilerinin Doğu - Batı ekseninde *augustus*lar arasında paylaşımına dayanan bir yapı kurulmuştu. Öte yandan imparatorluğun kısa süre içinde çözüm üretmesi gereken önemli konular vardı: dinî politikalar geliştirilmesi, dış tehditlerin ortadan kaldırılması, içeride huzur ve sükûnetin sağlanması. Constantinus'un din konusundaki yaklaşımı, büyük ölçüde Diocletianus döneminde şekillenmişti. Bu dönemde *tribinus* olan ve babası tarafından Nicomedia'ya gönderilen Constantinus, Hıristiyanların tüm baskı ve zulme karşı inançlarına ve birbirlerine sıkı sıkıya kenetlenerek, dirayetli bir tutum sergilediklerine yakından tanıklık etmişti. Constantinus'un, Hıristiyanların Doğu'da artan nüfuslarıyla birlikte toplumsal ve siyasi bir güce dönüştüklerini kavrayabilecek bir öngörü yeteneğine sahip olduğunu ileri sürmek mümkündür. Nitekim yaklaşık 20 yıl süren ve zaferle sonuçlanacak olan tek imparator olma mücadelesinin en kritik noktalarında Hıristiyan varlığının desteğini elde etmeye dönük adımlar attı. Bunlar arasında Hıristiyanlar için yayınlanan *Tolerans Fermanı*'nın genişletilerek yeniden yayımlanması, önemli bir aşamayı teşkil eder. Öte yandan Constantinus, 324 yılında Chrysopolis'te kazanacağı zafer ile Hıristiyanları Roma dünyasının yeni hâkimi hâline getirdiği gibi Romalılar da yeni başkentine kavuşmuştur (Kaçar, 2004: 28).

Büyük Takibat Dönemi (303-313) boyunca Hıristiyanlara yönelen baskıcı politikalara bir son verilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Milano'da yayımlanmamasına karşılık *Milano Fermanı (Edictum Mediolanense)* adıyla anılan Şubat 313 tarihli *Tolerans Fermanı* ile Hıristiyanlara karşı uygulanan baskı politikaları yerini hoşgörüyeye bırakacaktı. Emirnamede yıllarca süren kovuşturmalara, Hıristiyan halka yapılan zulme bir son verilmesi, Hıristiyanların can ve mal güvenliğinin tesis edilmesi, kiliselerin güvence altına alınması ve ibadethanelerde özgürce toplanma olanağının sunulması, el konulan mallarının iade edilmesi gibi hususlarda Hıristiyan halka sözler verilmişti (Lactantius, *DMP*, 34). Sonuç olarak ferman bu hâliyle Galerius tarafından yayımlanan emirnamenin sunduğu hakların ötesinde özgürlük ve güvence sağlıyordu (Kaçar, 2013: 46).

¹⁸ Milano Fermanı üzerine ayrıntılı bir çalışma Turhan Kaçar (2013) tarafından yapılmıştır. Konu ile ilgili çağdaş kaynaklardaki anlatım Lactantius (*DMP*, 48.2-12) ve Eusebius'un (*HE*, 10.5.2-14) eserlerinde yer almaktadır.

Olaylar arka arkaya sıralandığında ortaya çıkan tablo esasen, Constantinus'un öncelikle imparatorluğun içinde bulunduğu sorunları çözmek için diğer ortaklara karşı Licinius'u desteklediği görülmektedir. Ardından da Licinius'la kurduğu ittifakı güçlendirmek için onu kız kardeşi ile evlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna paralel olarak hem Batı'daki hem de Doğu'daki Hıristiyanlar ile bağ kurmayı hedeflemiştir. *Tolerans Fermanı* ile Hıristiyanların gördüğü zulme son vererek Hıristiyan tebaanın gönlünü kazanmaya çalışmıştı.¹⁹ Bu bağlamda Constantinus'un imparatorluğun tek hâkimi olmak için kapıları nasıl araladığı da görülmektedir. Konumunu güçlendirmek için diğer kız kardeşinin eşi Bassianus'u İtalya'ya *caesar* olarak düşünmesi, Licinius ile olan ortaklığının da seyrini değiştirdi. Böylece Constantinus ile Licinius arasındaki savaş kaçınılmaz hâle geldi.

1.1.3.3. Chrysopolis Zaferi

*Augustus*ların arasında yaşanan rekabetin etkisiyle imparatorluk Doğu ve Batı olarak bölünmüştü. Nihayet Constantinus ve Licinius arasında savaş 316'da başladı ve Licinius, Trakya hariç Batı'nın tamamını Constantinus'a bırakmayı kabul etmek zorunda kaldı. Bu koşullar altında geçici bir uzlaşma sağlandı. Ancak Constantinus, Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı olmak arzusuyla hareket ediyordu. Licinius'un hükümlerini haklarını zedeleyici sembolik bazı girişimlerde bulunması, gerginliği tırmandırıyordu (Gregory, 2005: 50).

Hıristiyanlara ilişkin olarak tarafların geliştirdiği söylem ise düşmanlığın sebeplerinden biri hâline geldi. Constantinus, Hıristiyan tebaa ile kurduğu bağları güçlendirirken, Licinius'un Hıristiyanlara yönelik politikasını değiştirerek zulmetmeye başlaması iki imparatoru Eylül 324 tarihinde *Chrysopolis*'te²⁰ yeniden karşı karşıya getirdi. Stratejik hatalarının ve talihsizliğinin kurbanı olan Licinius, çareyi Chalcedon'a²¹ kaçmakta buldu. Constantinus, kız kardeşi Constantia'nın hatırına Licinius'un canını bağışlamak istedi ve Selanik'te inzivaya çekilmesine izin verdi. Ancak Constantinus, neredeyse 20 yıl süren

¹⁹ Milvius Köprüsü Savaşı, Constantinus ile Hıristiyanlar arasındaki ilişki için bir dönüm noktasıdır. Dahası savaş, siyasi bakımdan da önemli sonuçlar doğurmuştur. Batı'da Got baskısı giderek daha kaygı verici bir hâl alırken, hanedanlık tartışmaları, fırsatı bulunca birbirinin yerine geçmek isteyen imparatorların mücadelesi sürüyordu. Sonuç olarak Constantinus, dışarıdan yönelen tehlikelere karşı mücadele etme ve tedbir alma imkânı elde etmiş oldu.

²⁰ Chrysopolis, Chalcedon'un doğusunda yer alan bir köydür (*Geographica*, 12.4.2). Bugünkü Üsküdar'dır.

²¹ Chalcedon, Karadeniz Boğazı ağzında, Asia kıyısında Byzantion'un karşısında Megaralıların kurduğu bir kolonidir (*Geographica*, 12.4.2). Bugünkü Kadıköy'dür.

mücadelesinde zafere ulaşmışken, Licinius'un bir tehdit olarak varlığını sürdürmesine müsaade edemezdi. Böylece Licinius'un sürgündeki inzivası yalnızca altı ay sürdü ve burada hayatına son verildi (Zonaras, 13.1,5; *Origo Constantini Imperatoris*, 5.27-29 atfen Kaçar, 2005: 146-147; Gregory, 2011: 59).

Şüphesiz Chrysopolis Savaşı ile birlikte gelişen bu değişim yalnızca imparatorluğun tarihi için değil, dünya tarihi için de bir kırılma noktasını teşkil etmiştir. Constantinus takip ettiği politikalarla başlangıçtan itibaren Roma'nın yegâne hâkimi olmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Bu arzusunu hayata geçirmek için imparatorun kilise birliğini önemli bir araç olarak gördüğünü ifade etmek mümkündür. Ancak bu birlik, Constantinus'un ölümünden sonra imparatorluk gündemini meşgul eden en önemli meselelerden birine dönüşmüştür.

1.1.3.4. İznik²² Konsili

İznik Konsili toplanma yeri ve tarihi ile konsilde alınan kararlar, Roma'da Hıristiyanlığın durumu kadar Constantinus dönemi hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır. İmparator *Antiochea Konsili*'nin Ancyra (Ankara) yerine İznik'te toplanmasına karar verdi. Bu karar konsilin sonunda yayımlanacak olan itikat metninin Doğulu Hıristiyanların etkisi altına girmesi sonucunu doğuracaktı. *Konsilin* zamanlaması konusunda ise 325 yılının seçilmesi tesadüf değildir. Bu tarih Constantinus'un imparatorluk tacını giymesinin 20. yıl dönümüne (*vicennalia*) izafeten belirlenmiştir (Kaçar, 2009a: 71-72).

İznik Konsili'nin uyandırdığı etki, Hıristiyan dünyasını birleştirmeyi amaçlarken yeni ayrılıklara yol açmasıyla yakından ilişkilidir. Konsilde yapılan ve İsa'nın, Baba Tanrı ile aynı özden geldiği (*homoousios*) şeklindeki tanımlama, Arius ve taraftarlarınca savunulan fikirlerin temelden reddedildiği anlamını taşıyordu. Nicaea Konsili'nde alınan kararlar Ariuşçu ve ona yakın görüşlerin kökü temizlenecekti. Bununla birlikte *konsilde* alınan kararlar, Ariuşçu görüşlerin böylesi bir platformda tartışılır hâle geldiğini gösterdi.

²² İznik, antik Nicaea'nın modern adıdır. Strabon, kent Bithynia'da merkezî bir konuma sahip olduğunu, verimli topraklar üzerinde Askania Gölü'nün kenarında kurulduğunu belirterek ve adının önceleri *Antigonia* olduğunu fakat daha sonra Lysimakhos'un karısına izafeten kentin *Nicaea* olarak anılmaya başladığını bildirmektedir (*Geographica*, 12.4.7).

Yayımlanan itikat metni, Constantinus'un hayatı boyunca İsa'nın özüne yönelik imparatorluğun resmî tanımlaması olarak kaldı. Öte yandan yayımlanan itikat metni ne Doğu'da ne de Batı'da memnuniyetle karşılandı. Çünkü İznik sonrası tartışmalar ve sürekli İznik itikadına alternatif arayışı bunu göstermektedir (Philostorgius, *HE*, 1.9a; Kaçar, 2009a: 90).

1.1.3.5. *Nea Roma*: Constantinopolis ve Constantinus'un Mirası

İmparator gerçekleştirmek istediği dönüşüme sağlam bir dayanak noktası bulmak istiyordu. Bu bağlamda imparatorluğun geleceğine yön verme arzusuyla geçmişe dair izleri silmek için yeni bir başkent arayışındaydı. Sonuçta kapsamlı bir imar projesi olduğu kadar yeni Roma'nın da sembolü olan başkent kuruldu. Kent, Constantinus tarafından gerçekleştirilmek istenen ve tek imparatorun idaresine dayanan sistemin vücut bulmuş hâli olarak 330'da ihtişamlı bir törenle açıldı (Gregory, 2005: 56-58).

Constantinus, doğudaki en büyük tehdit olarak gördüğü Sasanilerin üzerine yürümek isterken beklenmedik bir rahatsızlık sonucu hayatını kaybetti (Kaçar, 2008: 45). Ölmeden hemen önce de onu günahlarından arındıracak son ayin olan vaftiz töreni de gerçekleştirildi.²³ Böylece Şubat 272'de Naissus'ta başlayan bu uzun serüven 22 Mayıs 337'de Nicomedia²⁴ topraklarında nihayete erdi (Socrates, *HE*, 1.39; Kaçar, 2008: 45). Onun etkisiyle Klasik Roma'nın bu denli öngörülemez değişimi yeni bir çağın temellerini oluşturmuştur. Ancak bu köklü değişim beraberinde sancılı bir süreci de getirmiş, Constantinus'un miras bıraktığı imparatorluk, ölümünün ardından yeni mücadelelere kapı aralamıştır. Oğulları ve diğer akrabaları arasındaki iktidar mücadelesi ile generallerin başlattığı isyanlara ek olarak kuzeyden ve doğudan gelen saldırılar ve bitmek bilmeyen dinî tartışmalar imparatorluğu

²³ Constantinus'un hasta yatağında vaftiz edilmesi, inancı hakkında şüphe doğmasına sebep olmuştur. Onun inancı üzerinde süren sorgulamaları dönemin siyasi koşulları içinde ele almak gerekmektedir. Roma'da siyasi erk, dini bir şekilde meşrulaştırma aracı olarak görmüş ve ondan istifade etmiştir. Diocletianus dönemindeki kovuşturmalara karşısında Hıristiyanların benimsediği dirayetli tutum, Constantinus'un Hıristiyanlığa olan bakış açısını etkilemiş olabilir. Belki de o meşhur rüyayı görmüş ve etkisi altında kalmıştır. Ancak şurası kesindir ki Hıristiyanların elde ettiği toplumsal nüfuz ve etkileşim hâlinde bulunduğu çevre, onu yeni bir dinin gücünden faydalanmaya itmiş olmalıdır. Sonuç olarak inançlı bir Hıristiyan olarak mı hayatını sürmüştü? Bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün görünmemektedir.

²⁴ Nicomedia (Marmara Denizi'nin güney sahilleri boyunca uzanan bölge). Constantinus'un, Diocletianus'un yanında geçirdiği sürgüne ev sahipliği yapmıştı. Siyasi kariyerinin başlangıcına ve yaşamının son bulmasına tanıklık etmesi bakımından tarihte müstesna bir yer edinmiştir.

istikrarsız bir döneme sürüklemiştir. Constantinus'un ardından *Imperium Romanum* toplumsal ve siyasi düzlemde karışıklıkların hakim olduğu bir dönemini yaşıyordu. Sınır problemleri, Kilisenin kurumsallaşma çabası ve Hıristiyanlığın toplum tarafından anlaşılır hale gelmesi Doğu'ya ve Batı'ya son defa tek elden hükmedecek olan imparator Theodosius'un taç giymesiyle belki de son bulmayacaktı.

1.1.4. Triarchiadan Monarşiye (337-378)

1.1.4.1. Constantinus'un Varisleri

Constantinus'un ardından meydana gelen istikrarsızlığın en temel sebebi varisleri arasında onun konumunu kimin dolduracağı sorusuna kesin bir cevap verilemeyişiydi. Her ne kadar oğulları ve yeğenlerinin idari yetki sahaları henüz Constantinus imparatorluk tahtında otururken belirlenmişse de bu durum iktidar mücadelesine engel olamadı. İmparatorun ölümünün ardından ortaya çıkan otorite boşluğunun önüne geçme kaygısıyla hareket eden ordu, kısa süre içinde Constantinus'un yeğenlerini Dalmatius ve Hannibalianus'u bertaraf etti (Zosimus, *HN*, 3.40.3). Böylece imparatorun her biri *augustus* unvanını taşıyacak olan üç oğlu II. Constantinus, II. Constantius ve Constans 337'de Pannonia'da toplanarak imparatorluğu yeniden paylaştı. Ancak bu paylaşım kardeşleri, imparatorlukta huzur ve sükûnetin yeniden hüküm sürmesini sağlayacak ölçüde uzlaştıramadı. Çünkü tahtın varislerinden hiçbiri elde ettikleriyle yetinme niyetinde değildi. Bu durum da paylarına düşen toprakların sunduğu imkânlarla ölçülebiliyordu.

1.1.4.1.1. II. Constantinus ve Constans

Kardeşler arasındaki iktidar mücadelesinin temelinde siyasal ihtirasların yattığı gerçeğini göz ardı etmek mümkün değildir. Ancak Hıristiyan olduğu düşünülen Constantinus'un evlatlarının içerisinde yaşanan Ariusçuluk ile İznik İtikadı arasında sürüp giden tartışmaların da bulunduğu görülmektedir (Socrates, *HE*, 2.7-8). Çünkü *agustus*lar kendi inançları bir tarafa, hüküm sürdükleri coğrafyada hâkim olan anlayışın desteğini alma gayesiyle Ariusçular ya da İznik taraftarları arasında seçim yapmak zorunda kaldılar ve kendilerini sonuçsuz bir tartışmanın içine çekilmiş buldular.

Payına imparatorluğun Doğu toprakları düşen II. Constantinus, *Illyricum*'da dünyaya gelmiş ve hayatının büyük bir bölümünü imparatorluğun kadim başkenti Roma'da sürdürmüştü. Doğu'nun *Augustusu* II. Constantinus, dinî tartışmalardan uzak kalamadı. Diğer kardeşlerinden farklı olarak, babasının faaliyetlerini kaldığı yerden bir adım öteye taşıyarak Roma dünyasını birleştirmeyi amaçlamıştı. Öyle ki, Constantinopolis piskoposunun seçimine müdahale etmiş, dahası ihtilafa düştüğü Roma piskoposunu da görevinden uzaklaştırmıştır (Kaçar, 2009: 16). Öte yandan II. Constantinus, babası tarafından sürgüne gönderilmiş olan İznik yanlısı din adamlarının dönmelerine izin veren fermanın yayımlanmasında etkili olmuştu. *Augustus*, bu tavrıyla İznik itikadının temsilcilerine karşı yakın olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu gelişme, II. Constantinus ile Constantius arasında gerilime yol açtı (Gregory, 2011: 75-77; Kaçar, 2009a: 91-92). Öyle anlaşılıyor ki Constantius, II. Constantinus'un ortaya koyduğu iradeyi kendi hükümranlık alanına müdahale ve bir tehdit olarak kabul etmişti. Bu tavrında hüküm sürdüğü coğrafyadaki büyük kentlerin Ariusçu piskoposlar tarafından idare edilmesinin de etkisi vardı. Bununla birlikte Roma kilisesinin işlerine karışmamaya çalışıyor, yalnızca çözümünde siyasi bir erke ihtiyaç duyulan konularda varlığını hissettiriyordu.

Constans ile II. Constantinus babalarının ölümünden üç yıl sonra karşı karşıya geldi. Galya, İspanya ve Britanya'yı idare eden Constans, Constantinopolis'te büyümüştü. Daha sonra Milano'da bulunmuş ve Aemilius Magnus Arborius'tan almış olduğu eğitim ile Latin kültürünü özümsemişti (*PLRE* I: 220; Van Dam, 2007: 116) Constans'a karşı yürüttüğü mücadele ise 340'da II. Constantinus'un hayatına mâl oldu (Socrates, *HE*: 2.5; *Eutropius*, 10.9; *Zonaras*: 13.5).

1.1.4.1.2. Ariusçu İmparator II. Constantius

Constantius, Büyük Constantinus'un ikinci oğluydu ve 7 Ağustos 317 tarihinde Sirmium'da doğmuştu. Constans'ın ihtiraslı politikalarına karşılık II. Constantius, daha ılımlı ve barışçıl politikalarla ülkede huzur ve güvenliğin sağlanmasına yönelik adımlar atmak istiyordu. Constans, imparatorluk arazisinin en büyük kısmını kontrol eder hâle gelmişti ve bundan sonra kardeşi Constantius'u bertaraf etme arzusuyla hareket etmeye başlayacaktı. İznik itikadına bağlı toplulukları nüfuzu altına almaya çalışarak Constantius'un kontrolündeki topraklara müdahale ediyordu. Buna karşılık ılımlı bir Ariusçu olan

Constantius, Doğu'yu etkisi altına almış olan tartışmalar üzerinde başkent piskoposluğunu yatıştırıcı hatta bu tartışmaların yönünü tayin edici bir konuma taşıyarak uzlaşmayı sağlamak istiyordu. Sonuç olarak Doğu'da din ile siyaset bu kadar iç içe bir görünüme sahipken, Batı'da piskoposların daha serinkanlı bir politika izlediği görülüyordu. 337'de İznik itikadı taraftarı olan Paulus, imparatorluğun yeni başkentinin piskoposu seçilmişti. Ancak Paulus'un bu iş için liyakat sahibi olmaması ve seçimi sırasında yaşanan usulsüzlükler sürgüne gönderilmesine yol açtı. 338'de yerine Ariusçuları himaye etmesiyle şöhret bulmuş olan Eusebius getirildi. Böylece başkent piskoposluğuna hâkim olanların etkisiyle İznik Konsili'nde alınan kararlara alternatif bir itikat metni kaleme alınmış oldu. Ancak bu durum başkent kilisesi üzerindeki hâkimiyet mücadelesine son veremedi. 341'de yeniden piskopos seçilen Paulus, sürgün edildikten sonra Roma'ya giderek Constans'a sığındı. Bu sırada İskenderiye Piskoposu Athanasius da Constans ile temasa geçmişti. Böylece Batı'nın hükümdarı, Doğu'nun en önemli iki merkezinin sürgündeki piskoposları ile ittifak yapmış oluyordu. Nihayet Constans'ın, Constantius üzerinde oluşturmaya çalıştığı baskı sonuç verdi, Doğu ve Batı kiliselerinin toplandığı bir *konsil* 343'te Serdica'da düzenlendi (Kaçar, 2009a: 92-94).²⁵ Konsil süre giden tartışmalara son verebilmesi bakımından amacına ulaşamadı. Buna karşılık 345'te Constans, sürgündeki piskoposların dönmelerini sağlamayı başardı. Sonuçta bu gelişmeler Athanasius ve Paulus ile genel olarak İznik İtikadı'nın takipçisi olan Doğu'daki Hıristiyanların geleceğinin Constans'a ve onun siyasi ihtiraslarına bağlı olduğunu açık şekilde ortaya koyuyordu. Constans'ın 350'de generali Magnentius tarafından öldürülmesiyle (Socrates, *HE*, 2.25; Barnes, 1993: 212-217; Mitchell, 2015: 77, 308) İznik itikadı en önemli hamisini yitirmiş oldu. Öte yandan Constans tarafından yapılan müdahalelere karşılık, Constantius'un Doğu Kilisesindeki tartışmalara başkentteki piskoposluğunun etkin bir rol üstlenmesini sağlayarak son verme gayreti kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Constantius'un bu bağlamda Constans'ın müdahalelerine, hükümranlık haklarına saldırı olarak kabul etmenin ötesinde bir anlam yüklediğini düşünmek mümkündür.

Dahası Constantinopolis'te yürüttüğü imar projeleri uzun süreli etkiler uyandırmıştı. Hatta şehrin ilk Aya Sofya kilisesini Constantius inşa ettirdi. İmparator, dinî alanda büyük

²⁵ Serdica böylesi bir konsilin toplanması için tesadüfen seçilmiş bir yer değildi. Doğu ve Batı imparatorluklarının hududunda bulunması bakımından özel olarak belirlenmişti (Kaçar, 2009a: 93).

adımlar atmış ve kapsamlı düzenlemeler gerçekleştirmişti. Bu yönüyle geç dönem yazılı kaynaklarda tamamen Constantinus'a mâl edilen gelişmelerde Constantius'un da göz ardı edilemez katkıları olmuştu (Gregory, 2011: 77-78).

1.1.4.1.3. Son Pagan İmparator Iulianus

II. Constantius'un 44 yaşındayken, beklenmedik ölümünden sonra yerini Flavius Claudius Iulianus (361-363) aldı. Iulianus, Mayıs 331'de Constantinopolis'te doğdu (*Amm.*, 22.9.2). Annesi Basilina, Iulianus yalnızca birkaç aylıkken hayatını kaybetti. Büyük Constantinus'un ölümünün ardından başına gelen felaketten sonra Constantius'un ikinci eşi Flavia Aurelia Eusebia'nın himayesine girdi. Iulianus, Galya'daki karışıklıkların etkisini hissedilmekte olduğu 355'te henüz Atina'daki eğitimi devam ederken Milano'ya çağırılmıştı (Mitchell, 2016: 108). Iulianus'un, Atina'da olması Constantius'un siyasi bir rakibi olarak görülmediğini düşündürmektedir.

1.1.4.1.3.1. Dönek İmparator

Constantinus döneminde Hıristiyanların idari ve toplumsal alanda elde ettikleri ayrıcalıklar, 361'de imparatorluk tacını giyen Iulianus'un kısa süren saltanat devrinde büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldı. Roma tarihinde *apostata* yani *dönek* lakabıyla anılan Iulianus, üvey kardeşi Gallus ile birlikte henüz 13 yaşındayken yaklaşık 6 yıl boyunca kalacağı Macellum'daki imparatorluk çiftliğine gönderilmişti (Cohen, 1915: 15; Baydur, 1999: 18). Henüz çocuk yaşta olmasına rağmen belki de geçirdiği bu sürgün hayatı sırasında, Büyük Constantinus'un varislerine karşı girişmeyi arzuladığı hesaplaşmayı tasarlamıştı. Çünkü Iulianus, ailesinin başına gelenlerden Constantinus'un haleflerini sorumlu tutuyordu. İki kardeşin yaşadığı bu korku dolu esaret ve sürgün günleri Gallus'un 351'de *caesar* ilan edilmesiyle son buldu (Baydur, 1999: 20-24).

1.1.4.1.3.2. Paganizme Doğru: Iulianus'un Eğitim Hayatı

Iulianus, Nicomedia'ya gönderilmiş ve henüz sağ olan dönemin piskoposu Eusebius'un gözetimine bırakılmıştı. Eusebius'un ölümünün ardından eğitim hayatı, Mardonius'un yanında devam etti. Nicocles'ten gramer, Hecebolius'tan da retorik ve felsefe eğitimi aldı. 344'te Cappadocia'ya giderek Gregorius'un yanında eğitim gördü (*PLRE I*: 477;

Gregory, 2011: 79). Iulianus, klasik Pagan öğretinin henüz gücünü yitirmediği Pergamon'da Aidesius, Eusebius ve Chrysanthius'tan da eğitim almıştır. 354'te Gallus'un ölümünden sonra gönderildiği Atina'da Libanius ve Ephesus'ta, Basileus'tan aldığı retorik ve felsefe eğitimi onu Grek kültürüne oldukça yakınlaştırmış olmalıdır (Socrates, *HE*, 3.1.24; Sozomenus, *HE*, 5.2.19; Baynes, 1925a: 253). Takriben 360 yılında Batı'da imparatorluğunu ilan eden Iulianus, Constantius'a savaş açmış ve Paganizmi benimsediğini Basel yakınlarında tanrıça Ma'nın adak töreninde gözler önüne sermişti (Baydur, 1999: 60). Nitekim Iulianus, Constantius'un ölümünün ardından selefi tarafından yayımlanmış olan Paganizm karşıtı yasaları yürürlükten kaldırdı. Öyle anlaşılıyor ki Iulianus'un politikalarını Klasik Helen kültürü ve ondan beslenen inanç sistemine yakınlığı kadar Constantinus ve onun ailesine karşı geliştirdiği kişisel husumet de şekillendirmişti (Gregory, 2005: 69). Bu düşmanlığın bazı önemli gerekçeleri vardı. Constantinus'un ölümünden sonra oğullarını destekleyen ordu, siyasi erk üzerinde hak iddia edebilecek diğer varisleri öldürmüştü. Iulianus'un üvey kardeşi Gallus hariç tüm ailesi katledilmişti (*PLRE I*: 226). Belki de bu sarsıcı ve elim olaylar onun Hıristiyan inancıyla olan bağlarını yitirmesine yol açmıştı. Daha açık bir ifadeyle Hıristiyan bir ailenin ferdi olan Iulianus'un Roma tarihinde *dönük* olarak anılmasında acı bir şekilde ailesini yitirmesinin ve ardından klasik kültür etkisi altındaki merkezlerde eğitim görmesinin tesiri olduğu göz ardı edilmemelidir.

1.1.4.1.3.3. Iulianus ve Hıristiyanlık

Cermen kökenli askerlerinin coşkulu desteğiyle *augustus* olan Iulianus,²⁶ selefi tarafından benimsenmiş olan politikaların tamamen terk edildiğini göstermek için çok sayıda emirname yayımladı. Ammianus'un aktardığına göre, Chalcedon'da kurduğu savaş mahkemesinde Constantius'un sarayında önde gelen devlet adamlarını yargıladı (Baydur, 1999: 66). Makamlarını suistimal etmekle suçladığı bu kişilerin bazıları beraat ederken, önemli bir kısmı ya sürgüne gönderildi ya da idama mahkum edildi. Öte yanda Ortodoks öğretiye bağlı olmayan gruplar ile Yahudilere karşı izlediği siyaset, Hıristiyanları kendi içinde kargaşa ve kanlı mücadelelere sürüklenme amacını taşıyordu ve imparator çok geçmeden arzu ettiği sonucu elde etti. Dahası çok tanrıcılığı yapılandırarak, örgütleyerek ve

²⁶ Cermen askerlerin Iulianus'a verdiği destek, 457'de imparator olan Leo'nun askerlerin kalkanları üzerinde yükseltilecek *augustus* ilan edildiği sahneye benzerlik göstermektedir (Mitchell, 2016: 168).

din adamlarını teşvik ederek Paganizmi ihya etmeye çalıştı. Bu durum ülkenin Batı kesiminde çok tanrılı dine mensup halkın yoğun olmasından dolayı Doğu'suna göre farklı tesir etmişti. Ancak Sasaniler üzerine yaptığı sefer sırasında aldığı yara sonucunda 363'te ölmesi,²⁷ bu projesini hayata geçirmesine engel oldu. Böylece Constantinus Hanedanından gelen son hükümdar da ölmüş, kısa süre sonra da Valentinianus ve haleflerinin hüküm sürdüğü dönem başlamıştır (*Amm.*, 21.3.-25.5.1; *Eutropius*, 10.16).

Iulianus'un ani ölümünün hemen ardından 363'te ordu, otuzlu yaşlarındaki bir subay olan Iovianus'u imparator ilan etti. Böylece imparatorluk tacını yeniden Hıristiyan bir hükümdar giymeye başladı. Askerî kariyerindeki en dikkate değer faaliyeti II. Constantius'un cenazesini payitahta taşımak olan Iovianus, yetersiz bir eğitim almıştı. Geçmiş ve kişisel yetenekleri dikkate alındığında imparatorluk tahtını doldurmaktan uzak bir görünüme sahip olduğu anlaşılıyordu. Iovianus'un aylarla sınırlı olan hükümdarlık devrinin en önemli gelişmesi, ağır tavizler verilerek Sasanilerle yapılan antlaşmadır. Iovianus'un Şubat 364'te Bithynia'nın doğusunda küçük bir kasabada şüpheli bir şekilde ölmesinin²⁸ ardından askerler bu defa Valentinianus'u tahta çıkardı (Socrates, *HE*, 4.1).

1.1.5. Valentinianus Hanedanı

Iovianus, ordunun Sasani sınırından başkente doğru gerçekleştirdiği güçlüklerle dolu dönüş yolculuğu sırasında öldü. Sefere katılan generaller yeni bir imparator belirlemede zorlandılar. Roma'nın öncelikli sorunlarına en doğru çözümü üretecek imparatorun kim olacağı sorusuna cevap bulamaları kolay olmadı. Sonuç itibariyle Valentinianus (364-375), generallerin arasındaki uzun süren tartışmaların neticesinde bir uzlaşmanın parçası olarak imparator oldu (Jones, 1964: 138-139). Bu uzlaşma, onun kapsayıcı politikalar benimsemesini sağlamış olmalıdır. Daha açık bir ifadeyle Valentinianus özellikle Paganlar için tarafsız noktada yer almayı yeğlemiş, Iulianus döneminde varlıklarını yeniden hissettiren

²⁷ Iulianus'un ölümü ilgili olarak sıkça paylaşılan bir görüşe göre, Dönme İmparator bir Persli tarafından değil, Hıristiyan bir Romalı vatandaşın silahı ile yaralanmıştı. Hıristiyanların İmparatora duyduğu öfkenin bir sebebi olarak gösterilmesi çok ironiktir. Çok yakın bir geçmişte pagan imparatorların yaptığını Hıristiyanlar hoş görmezken, aynı Hıristiyan halk, yarım asır sonra kendi adaletini tesis eder hale geliyor. Ancak Iulianus, Hıristiyan halka karşı hoşgörülü bir politika izlemeyi misyon haline getirmiş bir imparatordu (Baydur, 1999: 110-119).

²⁸ Iovianus'un, odasında kış şartları sebebiyle kullanılan ısınma aracının çıkardığı dumandan zehirlenerek öldüğü ifade edilmektedir (Socrates, *HE*, 3.26).

Paganlara yönelik katı bir tutum sergilememiştir (Gregory, 2011: 86-87). Ancak bu yaklaşım, Hıristiyan gruplar arasındaki tartışmaların yoğunlaşarak artmasına engel olamamıştır.

Valentinianus, imparatorluk tacını giydikten kısa bir süre sonra ordunun kendisine yardımcı istemesi üzerine eş imparator olarak kardeşi Valens'i seçti (Jones, 1964: 139; Gregory, 2005: 76).²⁹ Ardından Valentinianus Batı'nın hükümdarı olarak Milano'ya doğru hareket etti (Errington, 2006: 22). Bundan sonra Valentinianus'un enerjisini yönelttiği en önemli mesele barbar kavimlerle mücadele olmuşsa da İznik taraftarları ile Ariusçular arasındaki tartışmalar yoğunlaşarak devam ediyordu. 359 ve 360 tarihlerinde toplanan üç ayrı konsilde uzlaşma yolları aranmışsa da uzun vadeli sonuçları bakımından yetersiz çabalar olarak tarihteki yerini almıştır. Valentinianus, hükümrانlık sahasında İznik itikadını destekler bir tutum sergilediği için İznik taraftarları güç kazanmıştı. Doğu'da da Valens paralel bir şekilde uzlaştırmacı bir politika izlerken İskenderiye Piskoposu Athanasius'un muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştı. Ancak Athanasius ve Caesarealı Basileus gibi din adamları özellikle Doğu'da İznik İtikadı'nın taraftar toplamasını sağladı (Errington, 2006: 179). Öyle anlaşılıyor ki bu durum Theodosius'un Ariusçuluk karşıtı tavrının dozunu da etkilemişti. Öte yandan onun politikasına yön veren etmenleri bununla sınırlı tutmak yeterli olmayabilir. Constantinus dönemine gelindiğinde Hıristiyan varlığı göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir kitleyi teşkil eder hâle gelmişse de Hıristiyanlık neredeyse bir yüzyıl boyunca yeterince anlaşılammıştı.

Valentinianus ve Valens, paganlığı ortadan kaldırmaktan ziyade onu kontrol altında tutmaya dönük tedbirler aldılar. Paganlara Iulianus tarafından tahsis edilen mülklere el koymak ve bir takım pagan ritüellerine sınırlama getirmekle yetindiler (Gregory, 2011: 86). Bu bakımdan kendisi ve kardeşi Valens inançlı birer Hıristiyan olmasına rağmen imparatorun paganlıkla Theodosius'un benimseyeceğine benzer bir mücadele yolu seçtiği söylenemez.

Valentinianus döneminde Ren boylarında ve Trakya'da barbarlara, Britanya'daki korsanlara, Kuzey Afrika'da Mağribilere karşı kapsamlı ve kesin zaferler elde edilen seferler

²⁹ Valentinianus'un kardeşi Valens'i eş imparator olarak tayin ettiği tarihe ilişkin bir anlaşmazlık söz konusudur. Gregory (2005: 76), Valens'in imparator olarak tayin edilmesini Valentinianus'un iktidarı ele geçirmesinden sonraki 6 ay içinde, Jones (1964: 138) ise 1 ay sonra gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Errington (2006: 21) tarafından aktarılan bilgiler referans kabul edildiğinde; Valentinianus 26 Şubat 364'te İmparatorluğun mor kaftanını giydiği, Valens'in ise 28 Mart'ta seçilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

düzenlendi. Dahası İran üzerine yapılan bir harekât ile Armenia bölgesi kontrol altına alındı (Gregory, 2011: 85-6). Valentinianus, tüm enerjisini sınır güvenliği üzerine yoğunlaştırmıştı ve bunda da önemli başarılar elde etmişti (Southern ve Dixon, 1996: 40-45; Errington, 2006: 211). Ancak onun müdahaleleri ne kadar süratli ve amansız olsa da barbar kavimlerle mücadelede uzun vadeli başarılar elde etmek imkânsızdı ve sınır güvenliği konusu kırılgan bir mesele olarak varlığını sürdürecekti. 17 Kasım 375 günü ani bir şekilde öldüğünde çocuk yaştaki oğulları Gratianus ve II. Valentinianus *augustus* ilan edilmişti bile. Ancak sınırların güvenliğini sağlamak henüz 16 yaşındaki Gratianus ile 4 yaşındaki II. Valentinianus için pek de mümkün gözüküyordu (Errington, 2006: 25-26). İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı bu büyük tehlike sırasında, Theodosius Roma'ya bir kurtarıcı olarak döndü. Gratianus'un çağrısına verdiği cevap öylesine hızlı ve etkili oldu ki Theodosius'u *Illyricum*'da gösterdiği başarılı mücadele sonrasında eş *augustus* olarak tayin etti (Mitchell, 2015: 90).

1.2. TOPLUMSAL KURTULUŞ: HİRİSTİYANLIK

Hıristiyanlığın yol açtığı değişim ve dönüşümün izlerini toplumsal bağlamda sürdürebilmek için iki soruyu yöneltmek gerekmektedir: Sıradan Romalılar neden ihtida ediyordu? İhtida hareketlerinin Paganizm ile iç içe geçmiş bürokratik ve toplumsal kurumlar üzerindeki etkileri nelerdi? III. yüzyılda geleneksel toplumsal ve siyasi kurumlar yeni gelişen koşullar altında halkın ihtiyaçlarına cevap veremez hâle gelmişti. Roma toplumu ontolojik bir bunalımın içine sürüklenirken, iktidarını dinî söylemlerle güçlendiren tanrısal imparatorlar kamuoyu oluşturma güçlerini yitiriyorlardı. Dahası siyaset kurumu imparatorluk erkini ele geçirmek üzere mücadeleye girişen generallerin mücadelesi ile sarsılıyordu. Dahası tanrısal imparatorların savaş meydanlarında ölmesi, sıradan Romalıların Paganizm ile kurdukları bağın yeninden şekillenmesi için gerekli psikolojik atmosferi hazırlamıştı.

1.2.1. Sonsuz Kurtuluş Arayışı Bağlamında Hıristiyanlaşma

III. yüzyılın Roma dünyasında yaşanan bürokratik çalkantılar, inişli çıkışlı devam eden ekonomik düzen ve siyasi istikrarsızlıklar şüphesiz Romalıların geleceğe dönük kaygı

ve endişelerini arttırmıştı. Böylesi bir psikolojik ortamda toplumsal huzuru sağlaması beklenen imparatorluk erkinin başarısızlığı, halkı yeni arayışlar içine sürüklüyordu. Romalılar arasında *Gnostisizm* ve *Yeni Platonculuk* yaygınlaşıyordu (Gregory, 2011: 39-40). Buna ek olarak IV. yüzyılda Pagan olarak tanımlanan topluluklar birçok farklı inanç ve felsefenin etkisine girmişti. Bunların başında *Mithraism* ile *Stoacılık* geliyordu. Dahası kentli veya kırsala ait tanrıların yerel kültleri varlığını sürdürüyordu (Durant, 1994: 112). Halkın mistisizm içinde kök salan bu düşüncelerin etkisi altına girmesi, ontolojik bir bunalım yaşandığını da gösteriyordu. Peki, Antikçağ'ın hükümdarı yeni bir çağın şafağında tebaasının düşün dünyasında yaşadığı sorunlara çözüm üretmek zorunda mıydı? Roma'da toplumsal kurumlar, geleneksel Roma dini ile kol kolaydı. Bunun doğal bir sonucu olarak sıradan Romalıların dinî sorgulama içine girmeleri geleneksel toplumsal kurumların da çökmekte olduğunun habercisiydi. Sonuç olarak Diocletianus'un *Iovius* (Jüpiter) unvanını kullanmasında görüldüğü gibi halkın nezdindeki siyasi gücünü tanrısallıktan alan imparatorlar kamuoyu oluşturma ve halkın desteğini yönlendirme kabiliyetlerini yitiriyorlardı.

Din ve imparatorluk erkinin Tanrısallığı üzerinden paganizmin sıradan Romalıların zihnindeki yeri ve halkın beklentileri söz konusu olduğunda asker imparatorların idari tasarrufları, dönemin karakteristiğini teşkil ediyordu. Daha açık bir ifadeyle dönemin genel politikası içinde imparatorluk erki daima Romalı generallerin kontrolündeydi. Bu, zayıflayan kurumlar arasında ordunun geleneksel kökenlerine sıkı sıkıya bağlı güçlü yapısıyla ayakta kalmayı başarmış olmasının doğal bir sonucuydu.

Bir birini izleyen asker imparatorların hüküm sürdüğü bu çağda hâkim olan otoriter rejim, devlet ile toplum arasında kurulan iletişime de yansımıştı. *Augustus* olana değin önünde hep askerlerini bulmuş olan imparatorlar, halkı kumanda edebileceği birlikler olarak görüyorlardı. İhtiyaç duyacakları idari tecrübeyi imparator olana kadar elde edemiyorlardı. Hoşgörüden uzak, zorunlu hâle gelen reformları katı tedbirlerle uygulamaya çalışan imparatorlar, halkın dünyayı “zalim” ve “mazlum” kavramları etrafında açıklamasına yol açmışlardı. Sonuç olarak Romalılar şiddetin her türlüünü yasaklayan, hoşgörüyü teşvik eden Hıristiyan bir Tanrı fikrine açık hâle gelmişlerdi.

1.2.2. Roma Aile Yapısı ve İmparatorluk Düzeni

Romalıların kurduğu devlet, Antikçağ'ın en gelişmiş ve sofistike bürokratik aygıtıydı. Hayatın her alanına şekil veren, kapsayıcı ve etkili bir kurumdu. Bununla birlikte devlet, geleneksel Roma toplumsal düzeni ile bütünleşmiş bir görüntü arz ediyordu. Her toplumda olduğu gibi Roma toplumunun da nüvesini aile kurumu teşkil ediyordu. Devlet algısı da aile kurumunun geleneksel yapısını özetleyen *pater familias* kavramı üzerinden geliştirilmişti (Dürüşken, 2003: 8-13; Erişgin, 2013: 3). Bir başka ifadeyle aile bireyleri üzerinde hukuken adeta sınırsız haklara sahip olan aile reisi analojisi üzerinden devletin toplumsal pozisyonu açıklanmıştı. Özetle aile yalnızca toplumun değil, devletin de çekirdeğini oluşturuyordu. Tam olarak bu aşamada yüzyıllar içinde aile ile din arasında kurulan bağları ele almak gerekmektedir.

Din, Antikçağ'da hayatın her alanında varlığını hissettiren hem soyut hem de somut bir realiteydi. Soyuttu, çünkü tabiatıyla insanların inanç dünyasına sesleniyordu. Somuttu; çünkü insanların koşulsuzca itaat ettiği hükümdardan aynı çatıyı paylaştığı ailesiyle kurduğu ilişkiye kadar hayatın her aşamasında dinin varlığı ile karşı karşıya kalıyordu. Dolayısıyla yapısı dâhilinde sıradan insanın devletle ve içinde bulunduğu toplumla kurduğu ilişkinin arasında din yani paganizm yer alıyordu. Öyleyse ihtida hareketleri bağlamında Paganizm, toplumsal yaşamı şekillendiren yönüyle nasıl ele alınabilir? Bu noktada toplumun sessiz kesimi, kadınlara kulak vermek gerekmektedir.

1.2.3. Romalı Kadınlar ve İhtida

İhtida hareketleri ele alındığında kadınlar arasında Hıristiyanlığın daha hızlı yayıldığı görülür (Stephenson, 2016: 38-40). Neden kadınlar kendilerini erkeklere göre Hıristiyanlığa daha yakın hissetmişlerdi? Bu soruya verilecek olan cevap, esasen geleneksel toplumsal kurumların ahlaki anlamda ihtiyaçları karşılayamaz hâle gelmesinin ihtida üzerindeki etkilerini gözler önüne serecektir. İnsanlık tarihi boyunca ahlaki sorunlar söz konusu olduğunda, seslerini her zaman kolayca duyurma imkânı bulamasalar da kadınlar daha duyarlı bir tutum belirlemişlerdir. Modern öncesi dünyada ahlak kurallarının evrensel değerler değil de dinî inançlar tarafından belirlendiği gerçeği dikkate alındığında, kadınların neden ihtida ettiği daha iyi anlaşılabilir.

Ataerkil bir yapıya sahip olan ve bu yapının kanunlar tarafından *pater familias* kavramı ile güvence altına alındığı bir toplumsal düzende, kadınların herhangi bir konuda söz sahibi olduğunu savunmak güçtü. Geleneksel Roma ailesinde kadınlar üzerinde hane reisi sınırsız bir tasarruf hakkına sahipti. Örneğin kürtaj kararını bile aile reisi alıyordu. Erkekler birden fazla kadınla evlenme ayrıcalığına sahipti. Buna ek olarak evlilik öncesinde cinsel ilişki yaygındı. Kız çocukları ölüme terk ediliyordu. Paganizme göre 12 yaşında bir kız çocuğunun evlenmesinde sakınca yoktu. Ancak Hıristiyanlık, çocuk yaşta evliliği, evlilik öncesi cinsel birlikteliği, kürtajı ve çok eşliliği yasaklıyordu. Kadını daha itibarlı bir toplumsal konuma taşıyordu. Aile içinde bir kadının Hıristiyanlığı benimsemesi, arkasına kilise cemaatinin desteğini alması anlamını taşıyordu. Bir başka ifadeyle inancının gereğini yerine getirmesi, atalarının dinini takip eden kocası tarafından engellendiğinde sahip olduğu toplumsal desteğin yardımıyla haklarını savunabiliyordu. Hıristiyan anneler çocuklarını inançlı birer Hıristiyan olarak yetiştiriyorlardı (Stephenson, 2015: 39-40). Pagan bir annenin ihtidası bir sonraki neslin de “kurtuluşu” demektir. Sonuç olarak Hıristiyanlığın sunduğu ahlaki değerler, kadınların Roma toplumunda ihtiyaç duyduğu itibarı onlara kazandırmıştı, dolayısıyla kadınlar arasında ihtida daha hızlı bir şekilde kendini gösterdi.

Roma ailesi *pater famillias* yani bu kurumun sahibi olan eşler *Ius Civilis* gibi kurullarla korunuyorlardı. Kadın kocasının sahip olduğu sosyal sınıfın içine entegre ediliyordu. Evli kadın eşinin sahip olduğu tüm haklarından ve mal varlığından aynı oranda faydalanabiliyordu. Romalı kadın, hem kendi ailesine hem de eşinin ailesine mensup olamıyordu. Her ailenin farklı tanrılara inanması ve farklı ibadet şekillerini benimsemiş olması aile birliği kurumunun düzenini bozacağından kadın, evlenmeden önce atası hangi dini benimsemiş ise onu benimsiyordu. Evli kadın ise *pater famillias* aile yapısının gereği olarak eşinin inandığı tanrıya ibadet ediyordu. Bu evlikten doğan çocuklar da anne - baba tarafından benimsenen dine uygun ahlaki düzen içerisinde yetiştiriliyordu (Erişgin, 2013: 3-4).

1.2.4. Roma Kentlerinde Hıristiyan Dönüşümü

Hıristiyanlık, Romalılara varlığını hissetmeyi arzuladıklarını ahlaki değerler, eksik olduğunu düşündükleri bir hayat görüşü sunuyordu. Hıristiyanlığın yayılmasıyla ortaya çıkan devrim, Roma dünyasının her katmanında ve alanında kendini hissettirdi. Hıristiyan dininde

alçak gönüllülük ve vakar özendiriliyordu. Dilden dile aktarılan hikâyelerde azizler ve şehitlik mertebesine yükseltelen kahramanların ciddiyeti methediliyordu. Dolayısıyla geçmişin gösterişli dinî törenleri, ulu orta sergilenen festivaller Romalı Hıristiyanlar tarafından hoş karşılanmıyordu. Hıristiyanlar ayinlerini tevazu ve huşu içinde, kapalı bir mekânda, yalnızca kendileri gibi inananların toplandığı bir ortamda gerçekleştiriyorlardı (Brown, 2000: 60). Sonuç olarak pagan ayinleri eğlence ve ihtişam; Hıristiyanlık ruh dinginliği vaat ediyordu. Bu durum henüz ihtida etmemiş olan çevrelerde ilgiyle karşılanmış ve özendirici bir etki uyandırmış olmalıdır.

Hıristiyan dünya görüşünde özveri ve ağırbaşlılık gibi erdemlerin yüceltilmesi, paganizmin sembolü olan anıtsal yapıların, geniş sütunlu meydan ve caddelerin önemini yitirmesine yol açtı. Hıristiyan Romalılar kentlerinde gösteriştan uzak sade cepheli bazilikalar ve yeni yaşam alanları inşa ettiler. Buna paralel olarak III. yüzyılda hayata geçirilen bazı idari tedbirler kentli yaşamda piskoposların etkili hâle gelmesine zemin hazırladı. IV. yüzyıla gelindiğinde kent meclisleri önemini yitirmiş, kente ilişkin hayati kararlar piskoposlar tarafından alınmaya başlamıştı. Sonuç olarak kentlerin hızla Hıristiyan kimliği kazandığı görüldü (Liebeschuetz, 1999: 11-12).

Hıristiyanlığın Theodosius tarafından resmî din ilan edilmesinden sonraki süreçte, ihtişamlı pagan tapınakları ile süslenmiş Roma kentlerinde kilise inşa edilebilecek alan bulunamadı. Bu sebeple Hıristiyanlar ilk kiliselerini kent dışında, aziz ya da dinî öneme sahip şahsiyetlerin mezarının bulunduğu yerlere inşa ettiler. Ancak bu durum kentlerin dışında gelişen, odak noktasında Hıristiyan ibadethanelerini bulunduran yeni iskân merkezlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Dolayısıyla Antikçağ'ın kent merkezleri önemini yitirdi ve terk edildi. Kısa süre içinde kullanılmayan bu anıtsal yapıların yıkılmanın eşiğine geldiği görüldü ve korunmamasına yönelik tedbirler alındı (*CTh*, 15.1.32). Ancak bu çabalarla yüzeysel başarılar elde edildiği, V. yüzyıldan sonra klasik üslupta yeni yapılar inşa edilmediği gibi VII. yüzyıldan itibaren mevcut yapıların onarılmadığı da anlaşılmaktadır (Mango, 2016: 126).

Theodosius dönemine gelirken III. yüzyıldan başlayarak imparatorluk uzun süren istikrarsızlıkların egemen olduğu dönemlerden geçmişti. İmparatorluk sınırı sürekli olarak barbar saldırıları ile sınıanıyordu. Öte yandan iktidar için mücadeleye girişen generaller,

Roma'yı bir iç savaştan diğerine sürüklüyordu. Ordu teşkilatlı yapısıyla, imparatorluk organizasyonunun temel dayanaklarından birisi olduğu için ordu komutanları siyasal erk üzerinde doyurulamayan bir hükmetme arzusuyla hareket ediyorlardı. Diocletianus ile sona erecek olan askerî anarşi döneminde, imparatorluğu ele geçirmek isteyen çok sayıda generalin girişimine tanıklık edilmişti. 235 yılından itibaren tahta hâkim olan generaller arasında imparatorluğun sorunlarına yönelik kalıcı çözümler üretebilecek kadar hüküm sürme imkânına sahip olan çıkmamıştı (Gregory, 2011: 30-31). Bu süreçte iktidarını kışladan çıkıp askerî yetenekleri ile sivrilen bir generale kaptıran ilk imparator Severus oldu. IV. yüzyılda ise imparatorluğun bir kısmında egemenliğini ilan eden ve ortaya çıkardığı fiili durumu, paydaşları tarafından kabul edilmesini sağlayan generallerin bu geleneğin bir devamı olarak göstermek mümkündür. Constans'a karşı harekete geçen Magnentius ile Gratianus'u ortadan kaldıran Magnus Maximus da bu gasıp generaller arasında gösterilebilir.

Halk ise bunalımın farklı bir tarafında duruyordu. Theodosius dönemine gelirken yaşananlar Romalıları sonsuz mutluluk vaat eden dinleri benimsemeye sevk ediyordu. Roma imparatorluk düzeniyle bütünleşik ve toplum hayatına yön veren geleneksel Paganizmin yavaş yavaş terk edilmesi çeşitli emirnamelerle destekleniyordu. Siyasal süreçle Hristiyanlığın yolunun kesiştiği Milvius Köprüsü'nde ise Hristiyan rüyasının gerçek olacağına dair ilk emareler kendini göstermeye başlıyordu (Humphries, 2006: 122).

İKİNCİ BÖLÜM: THEODOSİUS DÖNEMİNDE PAGANİZM VE YAHUDİLİK

2.1. DOĞU’NUN AUGUSTUSU

2.1.1. Hadrianopolis Savaşı’na Doğru

Her ikisi de “büyük” sanını taşımasından olsa gerek Constantinus ile Theodosius sıklıkla karşılaştırılmıştır. İki hükümdarın da benzer yönlere sahip olması, benzer tecrübelerin içinde yer alması böylesi bir karşılaştırmayı haklı kılan gerekçeler arasında gösterebilir. Örneğin iki imparator da imparatorluğun kaderinin tayin edildiği mücadelelerde zafer elde etmiştir. Constantinus, Milvius Köprüsü Savaşı ile adeta tek tanrının gücünü somutlaştırmıştı. Savaşın Hıristiyanlık tarihi açısından bir kırılma noktası olarak anılmasını sağlayan kilise tarihçisi Lactantius’un kendine has anlatımıdır (Lactantius, *DMP*, 44.1). Öte tarafta Gotlara karşı verilen mücadele Theodosius’u imparatorluk tahtına çıkaracaktı. Gotlarla mücadelenin başlangıcı olarak kabul edilen Hadrianopolis Savaşı ve tarihteki yankısına bakıldığında imparatorluk için sonun başlangıcı olarak değerlendirildiği görülür. Savaşın hikâyesini günümüze kadar ulaştıran kaynaklar arasında tam bir uzlaşma da yoktur. Bir tarafta pagan tarihçi Ammianus Marcellinus, askerî deneyimleriyle birlikte gelişmeleri ele alıp Valens’in stratejisini eleştirirken (*Amm.*, 31.13.12-16), diğer tarafta Zosimus, bir Pagan gözünden olayları aktarmakta ve Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne vurgu yapmaktadır (*Zosimus*, *HN*, 4.24). Çöküş alametlerini ise kendince giriştiği bir Hıristiyanlık eleştirisi bağlamında aramaktadır. İronik bir biçimde Constantinus’un iktidar üzerinde kontrolü sağladığı Milvius Köprüsü’nde Hıristiyanlığın popüleritesi artarken, Hadrianopolis’te Hıristiyanlığın ele geçirdiği imparatorluk çökme tehlikesiyle burun buruna gelmiş görünmektedir.

Savaşa yüklenen bu anlamlar Gotların daha sonraki süreçte imparatorluk tarihinde üstlenecekleri eşi benzeri görülmemiş etkilerle ilgilidir. Savaşın sebepleri, gelişimi ve sonucu

bakımından Hadrianopolis Savaşı, yalnızca savaş tarihi için değil, aynı zamanda imparatorluk tarihi için de bir dönüm noktası teşkil eder. Bu savaş sırasında yapılan stratejik hamleler, modern askerî taktiklere ilham kaynaklığı etmiş; ordular tipik bir piyade muharebesinden çok daha farklı bir dizilişle savaş düzeni³⁰ almışlardı. Hadrianopolis'te yaşanan mağlubiyet öylesine ağırdı ki doğurduğu sonuçlar bakımından imparatorluk ile barbarlar arasındaki ilişkilerin seyrini değiştirdi. Bu yönüyle de Roma İmparatorluğu için “sonun başlangıcını” ifade etmektedir (*Zosimus, HN, 4.24; Williams ve Friell, 2005: 7-8*).

2.1.1.1. Gotların İmparatorluk Topraklarına Girmesi

Valentinianus (364-75) ve Valens (364-78) verdikleri iktidar mücadelesini kazandıklarında ilk ilgilenmeleri gereken mesele, Sasanilerle savaşta Roma ordusunun başkumandanı olan Procopius'un isyanı oldu. Eylül 365'te Procopius, Constantinus hanedanı ile sahip olduğu akrabalık ilişkisini propaganda aracı olarak kullanıp ayaklandığında 3.000 Got tarafından desteklenmişti. İsyân, Mayıs 366'da bastırıldığı zaman sıra Moesia'da ve Marcianopolis'teki Got topraklarının işgaline gelmişti. Got lider Athanaric, Constantius ile yapılan anlaşma kapsamında destek vermek zorunda kaldıklarını ifade etse de Valens'in intikam seferini durduramadı (Gregory, 2005: 76). Roma ordusunun ileri harekâtı Gotları, Karpatlara doğru çekilmeye zorluyordu. 368'de yaşanan sel felaketi seferin duraksamasına sebep olsa da ertesi yıl Tuna'nın karşı kıyılarına geçildi. Greuthungi kabilesi yağmalanırken, Athanaric canını kurtarmak için kaçmaya mecbur edildi. Anlaşma bu koşullar altında yapıldı. Böylece imparatorluğun sınırlı kaynaklarıyla ihtişamlı bir güç gösterisi gerçekleştirildiği gibi barış da sağlanmış oldu (Kelly, 2011: 22).

Batı'da egemenliğini tesis eden Valentinianus, 365 yılı itibariyle Ren ve yukarı Tuna'da sınır güvenliğini sağlamaya yönelik girişimlerde bulundu. Takip ettiği strateji askerî olmaktan çok diplomatik tedbirlere dayanıyordu (Mitchell, 2016: 119). Bu sınır hattı büyük ölçüde Iulianus'un seferleriyle şekillenmişti. Ammianus, Valentinianus'un bu çabalarından hayranlıkla bahsetmektedir. İmparatorun devleti ilgilendiren sorunları, eleştiriye mahal vermeyecek ölçüde ustalıkla ele aldığını ifade eden tarihçi, sınırları barbarlardan oluşan bir tampon bölge ile koruma stratejisi takip ettiğini vurgulamaktadır (*Amm., 29.4; Mitchell,*

³⁰ Savaşa dair ayrıntılar M.J. Nicasio (1998) tarafından aktarılmaktadır.

2016: 118). Ancak Orta Tuna, diplomatik manevralarla aşlamayacak sorunlara gebeydi.

370 yılı dolaylarından başlayarak Orta Tuna havaisi ile Pannonia eyaletindeki gelişmeler hayati önem kazandı. Bu sahanın kaderini, Procopius İsyanı'nı kesin olarak bastırma başarısını gösteren, Tuna boyunca sınırları tahkim etmekle görevlendirilen *magister militum* Equitius belirleyecekti. Bu sırada Hunlar süratle Balkanlara doğru ilerliyordu (Mitchell, 2016: 119). Hunların önünden önce Hazar - Aral Gölü ile Don Irmağı arasındaki Alanlar, Dinyester'de Ostrogotlar ve Romanya'da Vizigotlar da yenilgiye uğrayarak yaşadıkları toprakları terk edip batıya yönelmişlerdi (Potter, 2004: 530). 376 yılına gelinirken Roma sınırlarında durdurulamayan bir güç olarak belirmeden önce Hunlar, yaşadıkları toprakları karşı karşıya kaldıkları baskılar sebebiyle terk etmişler; iklimi, dili ve dini farklı olan Avrupa topraklarına kadar göç etmek zorunda kalmışlardı. Hunların, Romalıları ilgilendiren ilk önemli siyasi girişimi bu sahadaki Cermen kavimlerinden Ostrogotları, Vizigotları kontrol altına almaya çalışmaları olmuştu. Ancak İmparator Valens, meydana gelen bu gelişmeleri uzaktan izlemekle yetinmek zorunda kalmış, Hunlara yönelik doğrudan bir müdahaleye girişememişti (Kelly, 2011: 21-32). Bu eşi görülmemiş göç hareketinin tarihî bir dönüm noktası olduğu kısa süre içinde anlaşılacaktı.

Hunlar, Roma sınırlarında beklenmedik bir şekilde belirmiş, Gotlara kitleler hâlinde imparatorluk arazisine girmekten başka çare bırakmamışlardı. Gotlar, Tuna'nın bu yakasını yeterince tanımıyorlardı. Dahası bu toprakların asıl sahipleri ve sakinleri ile uzun süre çatışmışlardı. Bu yeni durumda tartışmalı bir hukuki statü kazanarak *foederati* olarak tanımlanmışlardı (Mitchell, 2016: 129).

Valentinianus, 17 Kasım 375 günü ani bir şekilde öldüğünde çocuk yaştaki oğulları Gratianus ve II. Valentinianus *augustus* ilan edilmişti bile (Gregory, 2011: 86). Ancak sınır güvenliğinin tüm gayretlere rağmen bir türlü kesin olarak sağlanamadığı koşullar altında ne henüz 16 yaşındaki Gratianus ne de 4 yaşındaki II. Valentinianus başarılı politikalar üretebilecek tecrübeye sahipti (Theod., *HE*, 5.5.6). Valens, yeğenleri adına da karar vererek, sığınma hakkı karşılığında Gotlardan orduda istifade etmeyi tasarlıyordu (Potter, 2004: 530).

Valens belli ki Sasanileri, Hunlardan daha öncelikli bir mesele olarak görüyordu ve 368-371 yılları arasında Armenia bölgesinin kontrolü üzerine yoğunlaşmıştı. Tüm bu

gelişmeler yaşanırken imparatorluğun en güney sınırında da karışıklıklar baş göstermişti. Afrika eyaleti Mauretania'da, Roma yanlısı Kral Nubel'in oğlu Firmus saldırgan bir tavırla Roma yönetimine duyulan öfkeyi körükleyerek bir isyan çıkardı ve imparator ilan edilmesini sağladı. Firmus Ayaklanması imparatorluğu zor duruma sokmuştu. Doğuda ise huzursuzluk Sasani hükümdarı II. Şapur'un 379'daki ölümüne değin sürmüştü (*Amm.*, 33.2; Mitchell, 2016: 123-124).

Valens, imparatorluk sınırını geçen Gotları, 376 yılı sonrasında Trakya havalisine iskân etti. Ancak imparatorluğun gücü, sayıları 200.000'i bulan sığınmacının ihtiyaçlarının karşılanmasına kabil değildi. Gotlara gıda gönderileceği vaadi asla yerine getirilemedi. Sığınmacılarla ilgilenmesi gereken görevliler Gotları yakalayıp köle olarak satıyordu (Gregory, 2005: 81; Kelly, 2011: 24).

Roma ordusunda karar alabilecek ve siyasal sürece dâhil olabilecek konumda olmayan düşük rütbeli subaylar, Roma'nın bu yeni sakinlerinden hoşnut değillerdi. Üst düzey idari tasarrufların uygulanmasına küçük ihmaller veya suistimallerle engel oluyorlardı (*Zosimus, HN*, 4.20). Bu, esasen barbarların imparatorluk topraklarına iskânının toplumsal bir uzlaşısı sonucunda olmadığı en açık yansımasıydı. İmparatorluk tarafından sunulan imkânlarla barbarların erişimini zorlaştırarak temelde imparatorluk erkini elinde tutan Valens'in de itibarını sarsıyorlardı. Bu durum barbarlar arasında imparatorun mücadele gücünü yitirdiği yönünde söylentilerin ortaya çıkmasına yol açıyordu (Kelly, 2011: 29).

Öte yandan imparatorluk toprakları barbar bir kavimle ilk defa karşılaşmıyordu. Roma, I. Constantinus döneminden beri sınırları aşarak imparatorluk arazisine giren barbar kavimleri uygun yaşam koşulları sağlayacak şekilde iskân ediyordu. Fakat sayıları yüz binleri bulan Gotların barınma problemini çözmek hiç de kolay olmayacaktı. Dahası işgüzar subay ve açgözlü tüccarların aracılık etmesi yüzünden Gotlar almaları gereken gıda ve diğer temel ihtiyaçlara bir türlü ulaşamıyorlardı. İmparatorluk zor durumda kalmıştı. Gotlar arasında böylece baş gösteren huzursuzluk Roma'nın ikiye ayrılmasına kadar devam edecek olan süreci tetikleyecekti. İmparatorluk hazinesinin Gotlar ve Hunlarla girişilen mücadelenin getirdiği yükü kaldırabilmesi mümkün olmayacak ve ekonomik şartlar Doğu - Batı ayrışmasında hızlandırıcı bir etki uyandıracaktı (Corcoran, 2006: 36; Kelly, 2011: 27).

Valens döneminde Gotlara yönelik takip edilen politika Theodosius iktidara geldikten sonra iyileşerek devam etmiştir. Bu yönüyle Theodosius, sahip olduğu politik mirasa sahip çıkarcasına Valens'in belirlediği stratejiyi takip ettiği görülmektedir.

2.1.1.2. Hadrianopolis Savaşı

377'ye gelindiğinde Lupicinus kampında kalan Gotlar maruz kaldıkları muamele karşısında ayaklanmaktan başka çare bulamıyorlardı. Zosimus'un naklettiğine göre, Trakya'nın tamamına yakın bir bölgeyi işgal etmişlerdi, kent sakinleri ve askerî garnizonlar kendilerini koruyan istihkâmları terk edemiyorlardı (*Zosimus, HN, 4.25.2*). Bu gelişme karşısında hem Valens hem de Gratianus bölgeye doğru harekete geçti. Valens, bütün stratejisini Got kuvvetlerinin 10.000 civarında olduğu yönündeki yanlış istihbarata dayanarak şekillendirmişti (Gregory, 2005: 81; Kelly, 2011: 30). Dahası uzun yürüyüşün sonunda yorgun düşmüş ordusuna dinlenme imkânı da tanımamıştı (Williams ve Friell, 2005: 10; Mitchell, 2016: 126).

9 Ağustos 378 günü meydana gelen Hadrianopolis Savaşı'nda, ağır bir şekilde bozguna uğrayan Roma ordusu, büyük ölçüde imha edildiği gibi Valens de çarpışmalar sırasında hayatını kaybetti (*Amm., 31.15*; Kelly, 2011: 32). Valens'in ölümü Sasani sınırının savunmasız hâle geldiği anlamını da taşıyordu. Valens'in iki yeğeninden II. Valentinianus, küçük yaşta idi. Dolayısıyla Valens'in diğer yeğeni Gratianus, imparatorluk tacının tek varisi hâline geldi. Artık Gratianus, yetenek ve tecrübesiyle öne çıkan generallerin, uğruna mücadeleler verdiği büyük bir gücü elinde bulunduruyordu. Dahası imparator olabilmek için ne yeterli askerî ve idari tecrübeye ne de bunları kısa sürede elde edip öncelikli meseleleri çözüme kavuşturacak yeteneğe sahipti. Henüz 11 yaşındaydı. Gratianus, Valentinianus hanedanlığının zeki ve iyi eğitilmiş bir üyesi olmasına rağmen ordunun bağlılığını elde edememişti. Bu sırada Roma'da duruma hâkim olmak için çareler aranıyordu. Gratianus'un ülkeyi tek başına yönetemeyeceği açıktı (Gregory, 2005: 82).

Roma'nın yenilmezlik zırhı sökülüp atılmış, Valens'in ölümü yıllarca ordusu ile birlikte toprakları için savaşan imparatorların yenilmezlik unvanına gölge düşürmüştü. Hadrianopolis Savaşı'nın askerî tarih açısından yarattığı yankı bir tarafa, siyasi tarih açısından doğurduğu sonuçlar ise etkisini uzun süre hissettirecekti. Doğu'nun *augustusu* da

ölünce, Gratianus, kısa bir süreliğine Roma'nın tek *augustusu* olarak kaldı. Bu genç yaşta babasının elde ettiği kahramanca zaferler uzak bir hatıra hâline dönüşürken, amcasının savaş meydanında ölmesinin yarattığı siyasal atmosferle baş etmek zorunda kaldı. Omuzlarındaki bu ağır yükü Roma'nın sınırlarına dayanmış olan davetsiz misafirlerle de tek başına mücadele edemeyeceğinin farkındaydı.

Ortaya çıkan durum, askerî yetenekleri ile tanınmış bir generalin eş imparator olarak ilan edilmesi ihtiyacını tüm çıplaklığıyla ortaya koyuyordu. İmparatorluğun karşı karşıya kaldığı bu büyük tehlike sırasında, Theodosius Roma'ya bir kurtarıcı olarak döndü (*PLRE I*: 905). Bu koşullar altında sonbahardan önce Theodosius Sirmium'da Doğu'ya, ordu komutanlığına atandı ve Pannonia havalisinde Tuna boyunca sınırı tehdit eden, Sarmatlara karşı önemli bir zafer kazandı. Bu başarı, Tuna sınırındaki Got baskısının ortadan kaldırılmasında ilk adım olarak düşünülebilirdi.

Theodosius'un ani ve etkili müdahaleleriyle gelen zaferler, imparatorluk erkini tek başına elinde tutan Gratianus'u kaçınılmaz bir şekilde iktidarını paylaşmaya sevk ediyordu. Theodosius, imparatorluğu barbar saldırıları karşısında içine düştüğü çaresizlikten kurtarmıştı. Bu koşullar altında 19 Ocak 379 günü Gratianus, Sirmium'da askerlerin huzurunda, Makedonya dâhil olmak üzere Roma'nın Doğu'sunu Theodosius'a teslim etti (Theod., *HE*, 5.5.6; Williams ve Friell, 2005: 12; Mitchell, 2016: 127-128).

Theodosius'un *augustus* olma sürecinde bir iktidar mücadelesi, iç savaş ya da karmaşık ayak oyunları yaşanmamıştır. Onun bilinçli ve kararlı adımlar atarak uzun vadede imparatorluk idaresine ortak olmayı tasarladığını savunmak da güçtür. Diplomatik manevraların, dikkatli hesaplamaların değil, ihtiyaçların bir ürünü olarak *augustus* oldu ve belki de bu durum onu seleflerinden farklı kılan etkenlerin başında geliyordu. Theodosius, yalnızca 33 yaşına kadar edindiği tüm bilgi birikimini askerî dehasıyla birleştirip kullanma imkânını elde etmişti ve doğru koşullar altında *augustus* olmuştu.

Theodosius öncelikli olarak, Hadrianopolis'te büyük ölçüde imha edilmiş ordunun asker ihtiyacını karşılamaya çalıştı. Öte yandan aldığı askerî tedbirlere rağmen Gotların yağma ve talanına son veremiyordu. Alavius ve Fritigern'in önderlik ettiği Tervingi Gotları, kuşatma konusunda bilgi ve tecrübeye sahip değillerdi. Dolayısıyla kuşatma

muharebelerinden kaçınıyorlardı. Buna bağlı olarak da şehirleri kontrol altına alamadıkları için beslenme gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında da sorun yaşıyorlardı. Geniş bir sahaya yayılmışlardı, ancak bir sonraki yıl için ne tarım yapma ne de elde ettiklerini depolama imkânına sahiplerdi (*Zosimus, HN, 4.20*). Theodosius, uzlaşma zemini arayan; ancak aynı zamanda Gotları da uzlaşmaya zorlayan bir strateji benimsemişti. Bu stratejisini de üç temel etmeni dikkate alarak kurgulamıştı. İlk olarak, Fritigern, uzun ya da orta vadeli bir plana bağlı hareket etmiyordu. Kapsamlı ve bölgede kalıcı olmaya dönük herhangi bir stratejik amacı olsaydı bile bunu gerçekleştirebilecek olanaklara sahip değildi ve *augustus* da bunun farkındaydı. İkinci olarak, Theodosius, Gotların ikmal hatlarını kesmeye dönük küçük çaplı çarpışmalardan meydana gelen bir yıpratma savaşı yürütüyordu. Üçüncü olarak da Theodosius, Gratianus'un öncelikli hedeflerine uygun manevralar gerçekleştirerek ona olan desteğinin devamlılığını sağlıyordu.

Her ne kadar Hadrianopolis'te yaşanan hezimetin acı hatırası tüm canlılığını koruyorsa da 381'e gelindiğinde ne Theodosius'un ne de artık Gratianus'un, Gotları yok etmek gibi bir niyetlerinin olmadığını bu aşamada vurgulamak gerekmektedir. Üstelik imparatorluğun Gotlarla mücadele etmek için gücünün olmadığı açıktı. 11 Ocak 381'de Got lider Athanaric'in esir alınıp, Constantinopolis'e getirilmesinin ardından kısa bir süre içinde ölmesi (*Zosimus, HN, 4.34.4-5*) Romalılar tarafından Gotların imha edilmesi yönündeki arzuyu tetiklenmişti. Dolayısıyla ordudan bir intikam muharebesi ile Gotları yok etmesi bekleniyordu. Theodosius'un ordu üzerindeki kamuoyu baskısını görmezden geldiğini düşünmek mümkün değilse de Hadrianopolis'tekine benzer bir meydan muharebesinin risklerini göze almak istemediği de açıktır. Gotların sınırlı kaynaklarını tüketeceğini, bu yıpratıcı mücadeleye uzun süre dayanamayacağını çok iyi biliyordu. Dahası imparatorluk ordularının insan kaynağı konusunda içine düştüğü sorunların da farkındaydı ve bir ordunun daha yok edilmesi ihtimalinin geri dönülemez ölçüde imparatorluğu felakete sürükleyeceğini biliyordu. Theodosius'un Gotlara karşı girişeceği bir meydan muharebesinden zaferle ayrılma ihtimali ise askerî yeteneklerini açık bir şekilde ortaya koymuş olan bir topluluktan faydalanmayı belki de imkânsız hâle getirecekti.

Sonuç olarak hem Roma'nın hem de Gotların sahip olduğu insan gücünü koruyarak, Gotlar üzerinde askerî hâkimiyet kurmak ve sonra onların savaşçı özelliklerinden

faydalanmak en akıllıca çözüm olacaktı. Öte yandan liderlerini yitiren Gotlar, organize olamamışlar ve buna bağlı olarak da özellikle iâşe sorunu yaşamaya başlamışlardı. Nihayet, 3 Ekim 382’de, imparatorluk ile Gotlar arasında anlaşma sağlandı. Anlaşma kapsamında Gotlar, Roma ordusuna asker vermeyi kabul ettiler, Theodosius da onların imparatorluk arazisine yerleşmesine izin verdi. Böylece öncelikli bir sorunu çözüme kavuşturduğu gibi 20.000 Got’un orduda yer almasını sağladı (Gregory, 2005: 83). Roma imparatorluğu içinde yer alacak olan Gotların sosyal statü olarak nasıl tanımlanacağı meselesini ortaya çıkardı. Daha önce Valens ile 369 yılında anlaşan Gotlar, Roma İmparatorluğu’na bağlı birlikler *foedus* olarak mı yoksa Roma topraklarını ele geçirmekten vazgeçen sakinleri yani *dediticii* olarak mı değerlendirilecekti? Anlaşmanın sonucunda Gotların toplumsal sınıf olarak hangi isim ile anılacağı belirsizliğini koruyordu (Mitchell, 2016: 129). Hegel (2011: 7), Tuna’nın güneyine inerek tarih sahnesinde rol almaya başlayan Gotların macerasını “kendi içinde çürümüş, boşalmış devletlere boyun eğdirdiler” şeklinde anlatmaya girişmiş, bu tanımıyla da adeta yıkımın kıyısındaki Roma İmparatorluğu’nu tanımlamıştır. Bu, yalnızca bir askerî zafer değil, imparatorluğun merkezinde barışın sağlanmasına yönelik önemli bir uzlaşıydı ve Roma’nın yetenekli, özverili subaylarının zekası sayesinde gerçekleşmişti.

Hadrianopolis Savaşı, sonrasında anlaşma sağlandı. Yaşanan bu hezimetini betimlemeye çalışan Ammianus’un, Cumhuriyet döneminde yaşanan *Cannae Muharebesi*’nde³¹ Hannibal karşısında alınan mağlubiyetin hatıralarına başvurduğu görülmektedir (31.13.19). Dahası bu savaş belki de Roma İmparatorluğu’nun çöküşüne giden yolda bir basamak olarak bile kabul edilmektedir. Her ne kadar Theodosius’un akılcı yaklaşımıyla Got problemi çözüme kavuşturulmuşsa da imparatorlukta huzur ve sükun bir türlü sağlanamıyordu.

³¹ M.Ö. 216’da yaşanan *Cannae* Muharebesi’nde Hannibal’in idaresindeki Kartaca ordusu ile Roma Konsülleri M. Terentius Varro ve L. Aemilius Paullus emrindeki Roma ordusu *Aufidus* ırmağının kıyısında *Cannae*’de karşı karşıya gelmişti. Varro’nun tıpkı Valens gibi aceleci davranması ve saldırgan bir tutum belirlemesi tarafları bir meydan savaşına sürüklemişti. Sonuç olarak sayıca üstün Roma ordusu, Hannibal’in Numidia’lı süvarileri tarafından bozguna uğratıldı (*Histories*, 3.106-117.7.-12; Demircioğlu, 2011: 243-244). Roma tarihinin en ağır mağlubiyeti olarak kaydedilen bu savaşın Hadrianopolis Savaşı’nda yaşanan hezimetini tanımlamak için hatırlatılması imparatorluğun içine düştüğü durumu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

2.2. ROMA'NIN TEK HÂKİMİ

IV. yüzyıl Roma dünyası kendine has dinamikleriyle İspanya'da yerel aristokrasiye mensup bir aileden dünyaya gelen, Ortodoks Hıristiyan kimliğine sahip, ömrü cephelerde geçmiş genç bir askerın imparatorluk tacına sahip olabileceğini göstermişti. Theodosius iktidarı devraldığıında, Britanya'daki bir general ayaklanarak Roma'nın genelini etkisi altına alacak olan siyasal gelişmelerin fitilini ateşledi.

Magnus Maximus, tıpkı Theodosius gibi İspanya'daki aristokrat ailelerden birine mensuptu. Theodosius'unkine benzer bir inanç dünyasına sahipti. Gratianus döneminin de başarılı bir kumandandı. Hatta Yaşlı Theodosius ile birlikte Britanya ve Afrika'da savaşmıştı. Dahası Maximus, oğul Theodosius'un da silah arkadaşıydı. 383 yazına gelindiğinde ise kendini Britanya'da *augustus* olarak ilan etti (*PLRE I*: 588).

Yaşananlar Fransa'da bulunan Gratianus'un, hazırlıklı olmadığını ortaya koyuyordu. Theodosius'un sağladığı yardımcı kuvvetlerle beraber sayıca üstünlüğü elde etmiş olmasına karşılık Gratianus, ordusunda yaşadığı ihanetin³² sonucunda yenildi ve esir düştü. 25 Ağustos 383'te de öldürüldü (Mitchell, 2016: 130). Önemli bir müttefikini yitirmiş olmasına rağmen bu süreçte imparatorluğun diğer ucunda istikrarı sağlamaya çalışan Theodosius, Maximus'un meydana getirdiği fiili durum karşısında onu kısa bir süre için de olsa *augustus* olarak tanımak zorunda kalmıştı.

Theodosius'un Doğu'daki sorunlarla ve Antakya'daki isyanla uğraşmasını fırsat bilen Magnus Maximus, bu defa II. Valentinianus'un kontrolündeki İtalya topraklarına, 387 yılı sonbaharında saldırdı (Williams ve Friell, 2005: 25). Magnus Maximus daha önce Gratianus'un topraklarını ele geçirmiş ve topraklardaki egemenliğinin Theodosius tarafından kabullenildiğini görmüştü (Potter, 2004: 551; Mitchell, 2016: 132). Belki de bu cüretkar girişiminin de Theodosius tarafından kabullenilebileceğini düşünmüştü.

Piskopos Ambrosius'un tüm gayretlerine karşılık II. Valentinianus, annesi Iustina'nın tesiriyle Ariusçu fikirleri benimsemişti ve İznik İtikadı'na olan muhalif tutumunu da

³² Afrika vilayetlerindeki birlikler, Gratianus'a karşı 383 yılının ilkbaharında Britanya'da isyan eden Maximus'a destek vermişti (*PLRE I*: 395).

gizlemiyordu. Magnus Maximus ise İznik İtikadı'na ve 381 tarihli II. Ekümenik Konsili'nde yayımlanan itikat metnine bağlıydı. Dahası İtalya üzerine yaptığı seferin gerekçesi olarak Ariuşçu bir hükümdar olan II. Valentinianus'u cezalandırmak gayesi taşıdığını ilan etmişti (Mitchell, 2016: 132).

Magnus Maximus, Alplerin kuzey batısını Ağustos 383'ten beri elinde tutuyordu (Williams ve Friell, 2005: 24). Theodosius'un coğrafi koşullar, mesafenin uzaklığı gibi sebeplerle kısa süre içinde İtalya'ya iyi teçhiz edilmiş bir orduyla sefer yapması mümkün değildi (Zosimus, *HN*, 4.42.5). Sonuç olarak Magnus Maximus'un önemli bir avantaj sağladığı görülüyordu. Öte yandan Magnus Maximus'un önündeki en büyük engel Alpleri aşmak olacaktı. Bununla birlikte İtalya'yı işgale hazırlanan birlikler zorlanmadan Alp geçitlerini ele geçirdiler (Zosimus, *HN*, 4.42.6). Zosimus'a göre Magnus Maximus, belki de Trier'i işgal ettiği sırada, II. Valentinianus'un Trier elçisi Dominius'u Pannonia'daki ortak düşmanlarına karşı düzenlenecek bir seferde askerî destek verme teklifinde bulunur. Elçi başlangıçta bu girişime çekinceyle yaklaşırsa da Magnus Maximus tarafından ikna edilir. Sonuçta müttefik görünümlü işgal kuvvetlerinin öncüleri Alp geçitlerini kontrol altına alırlar. Böylece Magnus Maximus'un ordusu kısa sürede, kayıp vermeden ve direnişle karşılaşmadan İtalya'ya girer.³³

II. Valentinianus, ailesi ve maiyetinin çoğunu önce Aquileia'ya, sonra Theodosius'un yardımını alarak deniz yoluyla Selanik'e sığınmışlardı. Selanik'e sığınma fikrinin kuvvet ile muhtemel Theodosius'a ait olduğu da düşünülebilir. Constantinopolis'e daha yakın ve daha güvenilir olduğunu düşündüğü için bu bölgede kalmalarını istemiş olmalıdır (Zosimus, *HN*, 4.43; Williams ve Friell, 2005: 42). Bu sırada Selanik'te yeni kaybettiği eşinin yasını tutmakta olan Theodosius'un savaşçı savaşımayacağı merak konusuydu. Theodosius'un ittifakını garanti altına almak isteyen II. Valentinianus ve Iustina, kızı Galla'yı Theodosius ile evlendirerek iki aile arasındaki bağları güçlendirmeye çalıştılar (*PLRE I*: 382).

Theodosius'u böylesi bir ittifakın parçası olmaya teşvik eden etmenler arasında

³³ Maximus her ne kadar kayda değer bir başarı elde etmiş olsa da Zosimus onun bu başarısını küçümseyici bir yaklaşımla aktarmaktadır. Maximus'u okuyucusuna bir hilekâr olarak sunmaktadır (4.42.6). Oysa başarı yolunda hileye başvurmak da taktiksel bir çaba olarak tanımlanabilir. Zosimus'un bu tavrında Pagan olmasının etkileri hissedilmektedir. Sonuç olarak Maximus bir Hıristiyan'dı ve İtalya'daki varlığını da Ariuşçuluk karşıtı dinî bir söylemle meşrulaştırmaya çalışacaktı.

Galla'nın yeri, tarihçiler tarafından cevap aranan bir konu olagelmıştır. Theodosius ile Galla arasındaki evliliğin siyasi olduğu açıktı. Kararlı ve soğukkanlı bir devlet adamının temelinde bu evliliğin ortaya çıkaracağı siyasi sonuçlara odaklanacağı açıktır (Williams ve Friell, 2005: 42-43). Bununla birlikte dönemin tarihçilerine kulak verildiğinde Galla, karşı konulamaz bir güzelliğe sahip, cazibeli bir kadındı (Zosimus, *HN*, 4.44.2). Bu bakımdan Theodosius'u ittifaka teşvik eden unsurlar arasında Galla'nın varlığını kolayca göz ardı etmek mümkün değildir. Nitekim Theodosius, evliliğin gerçekleşmesinin ardından hemen savaş hazırlıklarına girişmiştir. Bu savaşın içinde yer alan birliklerin büyük bir bölümünü ise Gotlar, Hunlar ile Alanlardan oluşmaktaydı (Williams ve Friell, 2005: 43).

İmparator orduyu bizzat kendisi sevk ve idare etmek istemişti. Richomer, idaresindeki generaller Promotus (süvarileri) ve Timasius (piyadeleri) yönetiyor, Stilicho ise orduda *Comes domesticorum* (İmparatorun Koruyucusu) olarak imparatora eşlik ediyordu. İmparatorun stratejisine göre ordu, karadan ve denizden harekete geçecekti. Ana ordu Pannonia'ya doğru batı yönünde ilerlerken, güçlü bir istila filosu da İtalya'ya doğru yelken açtı. Amaç Magnus Maximus'a her iki yönden saldırmak ve şayet mümkünse onu iki ordu arasında tuzağa düşürmektir (Williams ve Friell, 2005: 43). Magnus Maximus'un karargahı İtalya'ya açılan kapı olan, Aquileia'da bulunuyordu. Theodosius'un hızlı Hun ve Alan süvarilerinden oluşan ordusu, üst üste başarılar elde ediyordu. Theodosius'un üstünlüğü ele geçirmesi karşısında Magnus Maximus'un kalan ordusu da geri çekilmeyi sürdürdü. Theodosius ilerledikçe Magnus Maximus tarafından işgal edilmiş şehirler ona bağlılığını bildiriyordu. Askerî başarıyı takip eden günler Magnus Maximus ve maiyeti hakkında alınacak olan kararı ortaya çıkardı. Theodosius merhametli davranmaktan yana bir tutum belirlemiştir. Ortaya çıkan kırılma durumu, kişisel eğilimleri dahası Magnus Maximus'un tıpkı kendisi gibi İspanyol aristokrasiden gelmesi onu cezalandırmada ölçülü davranmaya sevk ediyordu. Zira alacağı kararlar İspanyol aristokrasisini gücendirebilirdi. Nitekim Theodosius, Gotlara karşı takip ettiği politikalar sonucunda uzlaşmacı, adil ve affedici bir hükümdar olarak şöhret kazanmıştı. Bu sebeple askerî zaferin ardından hataları affetmesi, uzlaşmadan yana olması ve yaraları sarması umuluyordu (Williams ve Friell, 2005: 44). Theodosius Aquileia'ya girdiğinde halkın samimi bağlılık sözleriyle karşılandı, böylelikle Alpler üzerinden İtalya'ya uzanan yol açılmış oldu. Theodosius'un öncü birlikleri şehre vardığında, Magnus Maximus teslim edildi. Magnus Maximus, Theodosius'un Aquileia'nın üç mil

dışındaki kampına götürülerek, sorgulandı ve orada 28 Ağustos'ta idam edildi. Sonrasında kafası vilayetlerde gezdirildi. Bu yüzden Magnus Maximus'un verilebilecek cezaların en ağırına çarptırılmış olmasına rağmen ailesinin geri kalanlarına merhametle yaklaşıldı. Maximus'un oğlu Victor ve erkek kardeşi Marcellinius'un hayatta kalmalarına izin verildi (Zosimus, *HN*, 4.42.5; *PLRE* I: 588; Williams ve Friell, 2005: 44-45). Theodosius, Magnus Maximus'un kalan birliklerini kendi ordusu ile birleştirdi. Bununla birlikte yaşanan gelişmeler İtalya'nın ve batının kontrolünde her zamankinden daha hassas olunmasını gerekli kılıyordu.

Magnus Maximus'un kendini *augustus* ilan etmesiyle başlayan ve İtalya'nın kurtarılmasıyla biten süreç Theodosius'u, Roma'nın tartışmasız en güçlü siyasi figürü, imparatorluk erkinin yegâne sahibi hâline getirdi. Esasen ortaya çıkan bu sonucun Theodosius tarafından takip edilen hassas politikaların bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıçta Magnus Maximus ile Gratianus karşı karşıya gelmişti. Theodosius, geçmişte yan yana savaştığı Magnus Maximus'un askerî yeteneklerini çok iyi biliyordu. Öyle anlaşılıyor ki onun imparatorluğun batısındaki birlikler üzerindeki nüfuzunun da farkındaydı. Öte yanda Gratianus'un askerî ve idari alanda doğru kararlar alabilecek potansiyele sahip olmadığına Gotlarla yaşanan mücadeleler sırasında tanıklık etmişti. Dolayısıyla Magnus Maximus'un bu mücadelede galip çıkacağını tahmin etmiş olmalıdır (Williams ve Friell, 2005: 44). Gratianus ise müttefikiydi ve bu pozisyonu itibarıyla ölümünün ardından Magnus Maximus'a karşı düşmanca bir tutum belirlemesi beklenirdi. Theodosius ise bunun yerine onu eş *augustus* olarak tanıdı. Böylece doğudaki iç karışıklıklarla meşgul olduğu bir sırada, ordu üzerinde nüfuz sahibi yetenekli bir asker ile savaşmaktan kaçındı. Öte yandan genç, tecrübesiz ve aynı zamanda Ariusçu Hıristiyan II. Valentinianus, Theodosius'un desteği olmadan ayakta kalamayacağı gerçeğini öylesine kabullenmişti ki adeta Theodosius'a bağımlı bir şekilde idaresindeki topraklarda hüküm sürüyordu (Gregory, 2005: 87). Dolayısıyla İtalya'nın stratejik öneminden bağımsız bir şekilde Theodosius'un, fiilen yönettiği bir yerin ele geçirmesine göz yumması mümkün değildi. Ancak görünürde II. Valentinianus'un yardım talebi ve onun kız kardeşi Galla ile evlenmesi, yani aynı ailenin parçası hâline gelmesi sebebiyle Magnus Maximus'a karşı harekete geçti (*PLRE* I: 382). Sonuç olarak Theodosius'un Roma'yı tek elden idare etmesinin önünde engel teşkil eden üç etmeden önce Gratianus, ardından Magnus Maximus ortadan kalkmış, son olarak II. Valentinianus da

Theodosius'un kontrolü altına girmişti (Mitchell, 2016: 133). Dolayısıyla Magnus Maximus'un Britanya'da ayaklanmasıyla birlikte yaşanan gelişmelere karşı takip ettiği hassas politika ile Theodosius Roma'nın tek hâkimi olmayı başarmıştır.

Büyük Theodosius bu önemli meseleyi iktidarını güçlendirerek çözüme kavuşturmasının ardından yapmak istediği dinî reformlara yöneldi. Hristiyanlık hâlâ toplumda hâkim din hâline getirilememişti. Gratianus'un attığı adımlarla ve 380-381 yıllarında alınan kararlarla birlikte paganizm ile imparatorluk arasında aşamalı olarak mesafe konulmuşsa da paganizmle mücadele hâlâ bitmiş değildi. Dolayısıyla bu noktada Büyük Theodosius'un paganizme karşı açtığı savaş ele alınabilir.

2.3. PAGANİZMLE MÜCADELE

2.3.1. Büyük Theodosius'un Çağında Paganizm

IV. yüzyılın ilk yarısında Hıristiyanlık önemli başarılar elde etmişti. Büyük Theodosius'un hükümdarlık dönemi bu kazanımların zirvesi olarak kabul edilebilir. Theodosius'un çağında paganizmden Hıristiyanlığa ihtida edenlerin durumu, toplumsal eğilimleri merkeze alındığında üç temel bakış açısıyla ele alınabilir. Öncelikle imparatorluğun doğusu ile batısı, ardından da kentler ile kırsal alanlar karşılaştırılabilir. Son olarak da toplumsal gruplar arasındaki duruma temas edilebilir.

Hıristiyanlık başlangıçtan itibaren imparatorluğun Yunan dilini konuşan toplulukları arasında daha hızlı ve yoğun yayılıyordu.³⁴ Bu durum Latince konuşulan bölgelerle paralellik arz etmiyordu. Yunanca konuşan göçmenlerin yaşadığı sahada Hıristiyanlığın daha hızlı benimsendiği görülüyordu.³⁵ Bunun en temel sebeplerinden birisi Hıristiyan dininin imparatorluğun doğusunda ortaya çıkmış olması ve burada Yunanca'nın konuşuluyor olmasıdır (Kaçar, 2005b: 102-103). Doğu'da Hıristiyanlığın daha güçlü olduğu gerçeği IV. yüzyılda da değişmemişti. Theodosius'un çağında, doğu eyaletlerinde Hıristiyan nüfus daha

³⁴ Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz toplumuyla hem siyasi hem de ticari tanışıklığı dinsel öğretilerin paylaşılmasını da sağlamıştır. Roma İmparatorluk toprakları içinde yaşayan Yahudiler ve paganlar devlet dininin etkisinden sıyrılıp kişisel huzuru ve mutluluğu arama yolundayken Yunan diline hakim entelektüellerin bakış açısıyla bu yeni din olan Hıristiyanlığı tanımaya çalışmışlardır (Dürüşken, 2003: 29).

³⁵ Hıristiyanlığın doğduğu ve yayıldığı coğrafyaya bakıldığında Suriye'den Anadolu topraklarına oradan Yunanistan'a, ve İtalya'ya kadar ulaştığı görülmektedir (Kaçar, 2009a: 23; *Romalılara Mektup*, 15.23.24).

fazlaydı ve batıya göre kilise daha etkili şekilde örgütlenmişti (Jones, 1963: 17).

IV. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlık hâlâ bir şehirli dini özelliği gösteriyordu. Bir başka ifadeyle şehirli paganlar Hıristiyan inancını benimseme eğilimine sahiplerdi. Bunun en temel sebebi İsa'nın öğretisini yaymaya çalışan misyonerlerin şehirden şehre hareket ederken kırsal alandaki paganları ihmal etmeleriydi. Ancak imparatorluk şehirlerinde yaygın olarak Latince ve Yunancayla anlaşıldığı gerçeği dikkate alındığında, misyonerlerin yerel dilleri konuşan köylülere hitap etmekte zorlandıklarını tahmin etmek güç değildir. Bunun yanı sıra köylüler geleneksel olarak atalarından devraldıkları dini muhafaza etme arzusundaydılar ve bu yeni inanca mesafeyle yaklaşıyorlardı (Jones, 1963: 18-19). Filistin'in bulunduğu coğrafya yoğun ticarî faaliyetlerin yürütüldüğü ile iktisadi refaha paralel olarak birtakım kültürel değişikliklerin yaşanmasını da olanaklı kılan bir sahaydı (Weber, 2012: 243). İmparatorluk sathında Mısır ve Afrika eyaletlerinin bu genellenmenin dışında tutmak gerektiği anlaşılmaktadır. Her iki sahadaki Hıristiyan topluluklar Diocletianus ve sonrasındaki pagan imparatorların baskısına maruz kaldıkları için kültürel belleklerinde kasaba ve kentlilere göre inançlarına daha bağlı hâle gelecek hatıralar biriktirmişlerdi. Buna karşılık Galya kırsalında IV. yüzyılın sonlarında pagan tapınaklarının ayakta olduğu, hâlâ ayin ve festivallerinin yapıldığı görülmektedir.³⁶ Asia, Caria, Lydia ve Phrygia örnekleri dikkate alındığında Anadolu'da da durum farklı değildi (Jones, 1963: 18-19).

Roma toplumunun sınıfsal düzeni içinde paganizm, aristokratlar arasında hâlâ güçlüydü.³⁷ Böylesi bir sonucun ortaya çıkması, Kilisenin takip ettiği genel politika dâhilinde açıklanabilecekse de durum eğitimli kesim arasında da farklı değildi. İmparatorluğun önemli sınai tesislerinin iş gücü ihtiyacını karşılayan topluluklar da bu eğitimli kesimin pagan inancını koruma çabasına katkı sağlıyorlardı. Kentlerdeki nüfuzlu kişilerin paganizme olan bağlılığının sürmesi, büyük çoğunluğun Hıristiyanlar tarafından oluşturulduğu şehirlerde bile paganizmin gücünü korumasını sağlıyordu. Öyle ki Büyük Theodosius'un yayımladığı paganlık karşıtı kanunlara rağmen Suriye'deki Apamenes halkı tapınaklarını yıkılmasına

³⁶ Maternus Cynegius (*PLRE I*: 235), Theodosius'un idaresinde 384 - 388 yılları arasında vali olarak çalışmış ve İmparatorluğun doğusunda paganizmle mücadeleye bizzat katkı sağlamış biri olarak ayrıca araştırmalarda bulunmuş (Matthews, 1967: 441- 444).

³⁷ Arnheim (1972), Diocletianus döneminden başlayarak Theodosius'un ölümüne kadar geçen sürede Geç Roma İmparatorluğu içerisinde senatoryal aristokrasinin gücünü ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

direnç göstermiş ve başarılı olmuşlardı (Jones, 1963: 19, 22).

İmparatorluğun tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olduğu düşünülürken ironik bir şekilde köylülerin siyasal süreç içindeki göz ardı edilebilecek kadar önemsiz etkilere sahip olduğu görülür. Köylüler atalarının dinine olan bağlılıklarını sürdürme eğilimine sahiplerdi. Ancak siyasal süreç içindeki etkisizliklerine bağlı olarak tapınaklarının yıkılmasına ve ayinlerinin engellenmesine karşı harekete geçemiyorlardı. Köylülerin tapınaklarının yıkılmasına seyirci kalmalarında, kırsal alanlarda imparatorluk emirlerinin uygulayıcısı olan yerel idarecilerin esnek ve Theodosius'un politikasının aksine hoşgörülü davranmaları da etkili olmuştur. Sahip oldukları topraklarda çok sayıda kiracı çalıştıran büyük toprak sahipleri elbette siyasal gelişmelerde daha fazla söz sahibiydi. Benzer şekilde kentli nüfus içindeki düşük hacimli ticari faaliyetlerde bulunan tüccar kesimi ile darphaneler, silah üretim atölyelerinde ya da tekstil endüstrisinde çalışan topluluklar da çıkarları ile uyuşmayan durumlarda otoriteye karşı harekete geçebiliyorlardı. Gerekli tedbirlerin alınmadığı ya da taleplerinin karşılanmadığı hâllerde bu kesimin düzenlediği gösteriler kısa süre içinde bir ayaklanmaya dönüşebiliyordu (Jones, 1963: 22-23).

Orduya gelindiğinde özellikle barbar birliklerin arasında paganizmin hâlâ yaygın olduğu görülür. Germanik kavimlerden oluşan birliklerin bir kısmı Hıristiyanlığı benimsemişlerse de büyük çoğunluğu atalarının dinine olan inancını koruyordu (Norwich, 2013: 91; Kelly, 2011: 25). Barbarların dışında ordunun asker ihtiyacının karşılandığı kırsal nüfus için de durum çok farklı değildi. Yoğun olarak askere alımların gerçekleştirildiği Galya ve Illyricum sahasındaki köylülerin büyük çoğunluğu pagandı (Watts, 1998: 6-12). Dolayısıyla Theodosius'un çağında ordu, paganizmin imparatorluk içindeki en önemli dayanağıydı. Örneğin Theodosius'un en yakındaki askerî kadro içinde yer almış, uzun süre üst düzey görevleri üstlenmiş olan Frank Arbogastes, Got Fravitta, Generid ile Honorius'un hükümdarlık devrinde hakkından söz ettirecek olan Stilicho pagan olmayı sürdürüyordu. Ancak pagan askerler³⁸ ordudaki kendine has disiplin ve itaat etme eğiliminden dolayı güçlü

³⁸ Roma İmparatorluğu, dini siyasal bir araç olarak görmüş devletin yararına olacağını düşündüğü bütün inançlara hoşgörüyle yaklaşmıştır. Özellikle Yunan dininin Roma İmparatorluk kültürüne olan etkisi tapınak anlayışıyla kendini göstermiştir. Mithras tapımı ise Romalı askerler içinde en tercih edileni olmuş ve Hıristiyanlık ile temel prensipleri aynı olmasına rağmen varlığını sürdürememiştir (Dürüşken, 2003: 18)

Hıristiyan imparatorların otoritesine karşı tehdit arz etmiyordu.

IV. yüzyılda komuta kademesindeki subayların yanı sıra Hıristiyan imparatorlara çok yakın üst düzey bürokrasi içinde de nüfuzlu paganlar bulunuyordu. Themistius'un konuşmaları, dördüncü yüzyılda Roma devletinin siyasi tarihini kavramak açısından kritik önem taşımaktadır (Themistius, *Or.* 14,16).³⁹ 317 yılı dolaylarında Constantinopolis'te doğan Themistius, hatip ve filozof olarak tanınıyordu. İlgi çekici bir politik kariyere sahipti. Uzun sayılabilecek bir eğitimin ardından ilk önemli görevini 358 yılında vali olarak üstlenmişti (*PLRE* I: 889-895; Heather ve Matthews, 1991: 11; Mitchell, 2016: 25). Pagan olmasına rağmen II. Constantius, Valens ve I. Theodosius gibi Hıristiyan imparatorların dönemlerinde önemli görevler yürütmüş, dahası onların sarayında nüfuz sahibi bir devlet adamı olarak ön plana çıkmıştı. Savaş ve barış kararlarından, imparatorların takip ettiği dinî politikaları hatta vergi indirimi meselelerini içeren çok geniş bir yelpazede fikir üretip kamuoyu oluşturabiliyordu. Örneğin, *Quinquennialia*'sında (imparatorluğunun 5. yılı) 28 Mart 368'de Valens'i dinî politikaları yüzünden sert bir üslupla uyaracak kadar onun tarafından itibar görüyordu. *VIII. Orationes* (sekizinci söylevi) ile 370 yılı başlarında Constantinopolis'te verilen *X. Orationes*'inde Gotlarla yapılan barış anlaşmasının gerekçesini izah ediyordu. İmparatorlara verdiği bilgiler vergi indirimi konusuna ışık tutuyordu. *XV. Orationes*'inde, imparatorluğun doğusunda başarılı bir idari düzen kurabilmek için Theodosius'un üzerine düşen sorumluluklar üzerine odaklanıyordu (Heather, 2010: 190). Marcianopolis'deki söylevinde ise Gotlar ile yaşanan savaş ile ilgili açıklamalarda bulunuyordu (Mitchell, 2016: 122).

Roma valisi olarak görülen pagan Symmachus, 391'de *consullük* için aday gösterilerek imparator tarafından takdir gören idareciler arasında yer aldığı ortaya koymuştu. Dönemin ünlü pagan figürleri arasında bulunan Nichomachus Flavianus, üst düzey bürokratik kadro içinde hızla yükselmiş, 390'dan 392'ye kadar İtalya, Afrika ve Illyricum'un *praetorian prefektus* olarak görev yapmıştı. Caenonius Rufius Albinus, Roma kentinin *prefektusu* oldu ve kadim pagan gelenek içinde örneğine sık rastlanan bir tasarrufta bulunarak bir grup heykeli imparatorlara ve Theodosius'un ailesine adamıştı. Kardeşi

³⁹ 350 yılında Ankara'da II. Constantius döneminde yaptığı bir konuşmayla adından söz ettiren Themistius'un (Themistius, *Or.* 14.16), politik kariyerini kaydedilmiş olan konuşmaları gözler önüne sermektedir (Heather ve Moncur, 2001: 199-265)

Volusianus ise kurban kanının kullanıldığı pagan ayinleri düzenliyordu (Williams ve Friell, 2005: 46).

Üst düzey bürokratik kadrolar ile komuta kademesindeki paganların varlığının nasıl açıklanacağı sorusu, imparatorun hem paganizme karşı tutumunu gözler önüne seren hem de bir devlet adamı olarak onun düşünce dünyasına açılan bir kapı gibidir. Büyük Theodosius'un samimi bir Hıristiyan olduğu konusu tarihî bir gerçektir. Aynı zamanda tıpkı Constantinus ve I. Valentinianus gibi kendi hanedanını kurma arzusuyla hareket eden bir hükümdardır (Williams ve Friell, 2005: 46). Bu iki husus bağlamında, Stilicho örneği ele alınabilir. Öyle anlaşılıyor ki Theodosius pragmatik bir devlet adamıydı ve dinî meseleleri temel hedefleri söz konusu olduğunda bir kenara bırakarak karar alabiliyordu. Theodosius'un ölümünden sonra Stilicho'nun, İtalya'da konuşlandırılan saha ordusunun komutanı *magister peditum* (piyade birlikleri komutanı), olarak görev yapıyordu ve batının en güçlü adamıydı. Theodosius, Oğlu Honorius'un Batı'yı yönetebilmek için yeterli deneyimden yoksun olduğunu bildiği için pagan bir general olan Stilicho'yu ona hami olarak görevlendirmişti. Bu durum kısa süre içinde Stilicho'nun gölge imparatora dönüşmesine sebep olacaksa da Theodosius'un pratik fayda söz konusu olduğunda bir pagana güvenebileceğini göstermektedir.⁴⁰ Aynı şekilde başta Symmachus olmak üzere Roma'daki paganların en önemli temsilcileri olan aristokrasiye sınırları tam olarak anlayamayan bir hoşgörülle yaklaşması da hanedanının geleceğini garanti altına alma maksadı taşıyordu. Zira Honorius'un pagan senato tarafından desteklenmeye ihtiyaç duyacağını biliyordu.

2.3.2. Paganizm ve Hoşgörünün Yasaklanması

Hükümdarlığının başlarında Theodosius, pagan tapınaklarını ve heykellerini kamu yapıları olarak kullanılmasına izin vermişti. Ayrıca nüfuz sahibi pagan yönetici sınıfın desteğine ihtiyaç duyduğundan, paganlara karşı nispeten hoşgörü ile yaklaşıyordu. Fakat zamanla askerî zaferlerin sağladığı siyasi gücün de etkisiyle paganizme adeta savaş açtı ve kararlılıkla paganizmi ortadan kaldırmaya çalıştı. Seçtiği yöntem ve politikalarını uygulama şekli Antikçağ'ın sona erdiğinin ifadesi niteliğindedir. Çünkü geçmişteki ihtişamlı pagan

⁴⁰ Theodosius'un en sevdiği yeğeni Serena'nın eşi Stilicho, Theodosius'un ölüm döşesinde kendisini hem İmparator hem de naip olarak atadığını ilan etti (Cameron, 1969: 247). Ancak bu olayın tartışmalı bir yanı Honorius ile Arcadius'a mı yoksa sadece Honorius için mi görevlendirildiği konusu muallaktır.

uygarlığının izlerini muştulayan Serapeum Tapınağı gibi son anıtsal eserlerin yok edilmesine onun hükümdarlık döneminde tanıklık edilecekti (Gregory, 2011: 93-95).

Hıristiyanlığın güç kazandığı dönemde, Roma İmparatorluğu gelişmiş saray bürokrasisi ile merkezîyetçi devlet anlayışının etkili olduğu bir görünüm kazanmıştı. Bu siyasi yapı içinde imparatora yakın durmak, onun fikirlerini savunmak ya da ihsanlarına mazhar olmak için çabalamak teşvik edilen bir duruma dönüşmüştü (Mango, 2016: 39). Bu bakımdan Theodosius'un Paganizme açtığı savaşta kamuoyu desteğini almakta zorlanmadığı düşünülebilir. Sonuçta faaliyetleri değerlendirildiğinde, Hıristiyanlığı bir devlet projesi olarak gördüğünü ifade etmek iddialı bir düşünce olmayacaktır. Dolayısıyla sunduğu imkânların etkisiyle iktidara yakın durmaya çalışan en düşük rütbeli devlet görevlilerinden taşra idarecilerine, kentli tüccarlardan küçük toprak sahiplerine kadar uzanan yelpazede yer alan geniş bir toplumsal kesim arasında paganizmden Hıristiyanlığa geçiş hız kazandırmış olmalıdır.

Paganizme karşı girişilen mücadelede Theodosius'un şüphesiz en temel arzusu Romalı Hıristiyanların beklentilerini tatmin etmektir. Peki dindaşlarının Theodosius'tan paganizme karşı aktif bir mücadele başlatması yönündeki talebinin temelinde ne vardı? Bu sorunun cevabı Hıristiyanların belleklerinde canlılığını koruyan bazı tarihî gelişmelerde saklıdır. IV. yüzyıl Hıristiyanlık için büyük zaferlere tanıklık etmişti. Böylece, I. Constantinus'tan itibaren Hıristiyan Romalılar şüphesiz daha önce hiç hissetmedikleri kadar kendilerini imparatorluk erkinin bir bileşeni olarak görmeye başlamışlardı. Ancak Iulianus *Apostata*'nın yalnızca 19 ay süren kısa saltanatı Hıristiyanlar arasında öylesine travmatik etkiler uyandırmıştı ki dönemin kaynakları pagan imparatorun sonuçsuz girişimlerinin Hıristiyanlar tarafından unutulmadığını, hatta o dönemde yaşananların I. Constantinus döneminin şanlı günlerini gölgede bırakacak bir nitelik kazandığını bildirmektedir. Her ne kadar Hıristiyan Romalılar, dinsel geleneklerin yok olup gideceğine dair endişe duymasalar da iktidarın ancak güçlülükle kontrol altında tutulabileceğini de Iulianus ile birlikte kabullenmişlerdi (Wilken, 1980: 451-453). Dolayısıyla Romalı Hıristiyanlar iktidarı ele geçirmiş olmanın sağladığı ayrıcalıklardan, özellikle paganizmin tehlike olmaktan çıkarılması yönünde faydalanmak istiyorlardı. Sonuç olarak imparator, dindaşlarının arzusu doğrultusunda Iulianus'un geride bıraktığı kötü hatıraları silmek üzere paganizme karşı

mücadeleye girişti. Bundan sonra alacağı kararların özellikle paganizmin sembolüne dönüşmüş olan ritüelleri ve anıtsal yapılarını hedef alması da belki de bu durumla ilgiliydi.

Theodosius, hayvan kurban edilen her türlü ritüelin yasaklandığını ve paganların tapınaklara gidemeyeceklerini 24 Şubat 391 tarihli fermanıyla ilan etti (Williams ve Friell, 2005: 90). Dahası paganizme gönderme yapan her türlü devlet töreni de kaldırıldı. Ayrıca Hıristiyan inancının terk edenleri ya da etmeyi düşünenleri caydıracak tedbirler de aldı. Aynı yılın 16 Haziran'ında yayımlanan yeni bir buyruk ile yasakların sınırlarını genişletti (Williams ve Friell, 2005: 91). Daha önce yayımlanan emirnamelerden muaf sayılan İskenderiyeliler de bu yasaklardan sorumlu tutuldu. Henüz üzerinden bir yıl geçmişken 392 tarihli 3. emirnamesi ile tapınakların yıkılmasını emretti (Mitchell, 2016: 370).

İmparatorlar Valentinian, Theodosius ve Arcadius Augusti'den Vali Albinus'a. Hiç kimse kurbanlık hayvanlar ile kendisini kirletemez; hiç kimse masum birini katledemez; hiç kimse mabetlere yaklaşamaz, tapınaklar arasında dolaşamaz veya ölümlülerin yaptığı heykellere tapamaz; aksi takdirde ilahi ve insan yasalarıyla suçlu olurlar. Yargıçlar da genel kurala bağlıdırlar, kafirlerin törenlerine katılıp, şehirde ya da seyahat halinde iken tapınma amacıyla tapınaklara girerlerse diğer insanlar gibi cezalandırılırlar. Yargıçlara karşı gelinirse kamu huzurunda rapor edilmelidirler. Konsül seviyesindeki yöneticiler her bir ceza için 6 pound altın ödeyecek, onların ofis çalışanları için de aynı miktar, daha düşük seviyedeki yöneticiler 4 pound altın, gözlemcileri de aynı miktarda ödemekle yükümlüdürler.

Tatianus ve Symmachus'un konsül olduğu yılda Roma takvimine göre Mart ayına altı gün varken Milano'da yayımlandı.[24 Şubat 391].(CTh. 16.10.10)

İmparatorlar Valentinian, Theodosius ve Arcadius Augusti Evagrius, Mısır Valisi ve Hakimi Augustal ve Romanus,

Hiç kimseye kurban verme hakkı tanınmamalı; tapınakların etrafından kimse dolaşmamalı; kimse tapınaklarda tapınmamalı, ker kim yasaklarımıza rağmen yasaları çiğneyip, tapınaklara girerse kafir olduklarını ve dışlandıklarını kabul etmelidirler. Herhangi bir kişi yasaların aksine davranırsa, imparatorluk için verilecek herhangi bir özel bağışla dahi olsa cezadan muaf tutulmayacağını

öğrenecektir hiçbir suretle cezadan kaçamayacaklardır. Herhangi bir hâkim de yönetim süresince ona tanınan haklarla, kanunsuzca ihlal yapan biri gibi kirli yerlere girerse İmparatorluk hazinesine 15 pound altın ödemek zorunda kalır. Altında çalışanlar, eğer bütün güçleriyle ona karşı gelmezlerse, onlar da aynı miktarda altın ödemek zorundadır.

Tatianus ve Symmachus'un konsül olduğu yılda Roma takvimine göre Temmuz ayına on altı gün varken Aquileia'da yayımlandı [16 Haziran 391]. (CTh. 16.10.11)

Ülkenin dört bir yanındaki valiler adeta imparatora yaranmak istercesine tapınakların yıkımına giriştiler. Suriye havalisinde Episkopos Theophilus; Petra, Areopoli, Canopus, Heliopolis ve Gazze'de tapınakların yıkımı adeta bir gövde gösterisine dönüştürüldü. Galya'da Theophilus'un gerisinde kalmak istemeyen Tours piskoposu Martinus, geniş çaplı yıkımlara girişti (Williams ve Friell, 2005: 93). Tüm bu gelişmeler 381'de Gratianus ile başlamıştı. Önce Vesta⁴¹ rahibelerince muhafaza edilen kutsal ateş söndürülmüş ve bakirelerinin maaşları kaldırılmıştı (Ambrosius, 2010: 93; Gregory, 2011: 94). Kehanet ve büyüçülük ile uğraşanlar takibata uğramıştı.

8 Kasım 392'de ise yalnızca kamusal değil, özel alanlarda da her türlü Pagan ritüeli yasaklandı. İmparator bu buyruğuna karşı gelenlerin mallarına el konulacağını duyurdu. Aynı fermanda kurban kesme, kehanette bulunma gibi pagan ayinlerini gerçekleştirenlerin ölümle cezalandırılacağını ilan ediliyordu. Yalnızca kurban adamak değil, her ne olursa olsun pagan tanrıları için sunak yapılmasını yasakladı. Ayrıca Pagan ya da Hıristiyan olsun halkın gündelik yaşamını doğrudan etkileyecek ölçüde tedbirler aldı. Pagan bayramlarına göre düzenlenmiş olan takvimi değiştirdi. Pagan tanrılarının resmî olarak var olmadığını ilan etti. Pagan ayinlerini düzenleyenlere ölüm cezası getirdi. Ayrıca kilise örgütünü de güçlendirip ittifak yaparak, paganizmle mücadelede taşradaki devlet otoritesi daha etkili hâle getirmeye çalıştı. Paganist ritüelleri gerçekleştirmiş, ayinlerine katılmış olan devlet görevlilerini uzaklaştırdı. Pagan tapınakları ile mülklerine devlet adına el koydu (Williams ve Friell, 2005: 94).

⁴¹ Vesta tanrıçası, otuz yıllık hizmet süresince bakire olmaya mecbur kalmış, halk ocağının tanrıçasıdır. 382 yılına kadar bazı mülklerin gelirinden geçimlerini sağlıyorlardı. Tapınağın yakınında bir konakta yaşıyorlardı.

İmparatorluğun pagan kökleriyle adeta özdeşleşmiş olan Zafer Sunağı'nın kesin olarak kaldırılması hadisesi de Theodosius'un hükümdarlık dönemine tesadüf etmektedir. Zafer Sunağı, imparatorluğu Roma'dan yönetmiş olan pagan hükümdarların hatıralarını yaşatan son önemli semboldü. Bir zamanlar imparatorlar bu sunakta *pontifex maximus* sıfatıyla ayinlere başkanlık etmişlerdi. Sunak ilk olarak Constantinus döneminde kaldırılmıştı. Daha sonra Iulianus'un emriyle yerine konulmuşsa da 382 sonbaharında Gratianus, Zafer Heykeli'ni senato odasından çıkarmayı emretti. MÖ 30'da İmparator Augustus'un Senato'ya koydurduğu sunak, paganizm ile devlet arasındaki tarihî bağın son önemli tanığıydı (Dürüşken, 2003: 35). IV. yüzyılın sonuna gelinirken paganizmin ihtişamlı günlerinden geriye Romalı pagan aristokrasi arasında sürüp giden romantik bir özlem kalmıştı. Roma valisi pagan Symmachus 384 yılında II. Valentinianus'tan sunağın eski yerine yerleştirilmesi yönünde talepte bulununca Zafer Sunağı'nın varlığı, yeniden Hıristiyan imparatorların gündemine girdi (Sheridan, 1966: 188). Genç hükümdar, Milano Piskoposu Ambrosius'un da telkiniyle bu talebi kesin bir dille geri çevirdi. Böylece Zafer Sunağı'nın kaderi tayin edilmiş oldu ve bir daha asla Roma senatosundaki yerini alamadı. Zafer Sunağı gibi bir diğer sembolik değere sahip Olimpiyat oyunları da 393 tarihine gelindiğinde Theodosius'un hedefinde yer almıştır. İmparator 1000 yıllık bir geleneğe son vererek oyunları yasakladığını duyurmuştur (Williams ve Friell, 2005: 40).

Theodosius şimdi paganizme karşı giriştiği mücadele ile Hıristiyanlığı koruma altına almaya çalışıyordu. Ancak gayretleri trajik hikâyelerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlıyordu. Bu hikâyelere konu olacak olaylardan biri İskenderiye'de gerçekleşmiştir. Kütüphanesi ile Antikçağ'ın bilgeliğine ev sahipliği yapan İskenderiye, paganizmin en güçlü olduğu merkezlerden biriydi. Dolayısıyla burada paganizmin yasaklanmasına dönük kararların infiale yol açmayacak şekilde, hassas toplumsal dengeler gözetilerek gerçekleştirilmesi gerekirdi. Ancak iktidarın pagan inancına karşı açıkça savaş ilan ettiği psikolojik ortamda, sahip olduğu siyasi desteğin de etkisiyle 391 yılında İskenderiye Piskoposu Theophilus,⁴² paganları rencide edici eylemlere girişti (Gregory, 2011: 95). Başlangıçta Dionysos Tapınağı'nı kiliseye dönüştürülmesini talep etti. Heykellerin kaldırılmasının ardından, pagan ritüellerinde kullanılan cisimlerin saklı tutulduğu *adyta*

⁴² Theophilus'un hukuki olarak, *Παραμονή* (*paramoné*: biriyle kalmak) şartına göre sınırlandırılmış azatlı bir köleydi (Harper, 2011: 482).

bölmelerini teşhir etti. Daha da ileri gitti; paganlarca mahrem ve kutsal kabul edilen bu cisimleri kentin sokaklarında gezdirerek, paganlar arasında infial uyandırdı. Yaşananlara daha fazla kayıtsız kalamayan paganlar, ayaklandılar ve Hıristiyanlara saldırdılar. Hâkim bir tepenin üzerine inşa edilmiş olan Serapeum Tapınağı'nı ele geçirerek tahkim etiler. Yakaladıkları Hıristiyanlara işkence ederek ölüme terk ettiler (Gregory, 2011: 95-96). Serapeum'a sığınan paganlar, artık affedilemez suçlar işlediklerinin bilincindeydiler. Yolun sonuna geldikleri düşüncesiyle teslim olmak yerine direnmeyi seçtiler. Kutsal amaçlar uğruna öleceklerine inanıyorlardı (Jones, 1986: 168).⁴³ Büyük Theodosius duruma el koyduğunda önce paganların affedildiğini, ardından da bütün tapınakların yıktırılacağını duyurdu. İmparatorun buyruğunun kentte duyulmasının ardından büyük bir karışıklık meydana geldi. Sonunda paganlar Serapeum'u terk ettiler. Kısa süre içinde tapınağın yıkıntıları arasında üzerinde haç bulunan taşların çıkarıldığı söylentileri yayıldı. Halk arasında itibar gören bu dedikodular, kilise tarihçisi Sozomenus'un tanıklığı dikkate alınacak olursa çok sayıda İskenderiyeli paganın ihtida etmesini sağlamıştı (Sozomenus, *HE*, 5.16). Serapeum Tapınağı'nın akıbeti aslında Theodosius'tan sonra artık geleneksel hâle gelecek olan tapınakları yıkmaya politikasının ilk halkasıdır. Bundan sonra pagan tapınaklarını ortak kaderi yıkılmak ya da kiliseye dönüştürülmek olacaktır. Paganların büyük fedakârlıkları sonunda çok azı ayakta kalmayı başaracaktır.

IV. yüzyılın sonunda taşrada yaşanan olayların Theodosius döneminde meydana gelmesi tesadüf değildir. İmparator bizzat buyruklarıyla keşişlere şehirlerin kapılarını kapatmış, onları meskun mahallerin dışına çıkararak, terk edilmiş bölgelerde faaliyet yürütmeye sevk etmiştir (*CTh.* 16). Bu aşamada gelişen dindarlık ile dindar imparatorun hedefleri arasında birbirini destekleyen bir ilişki kurulabileceği görülmektedir. Bu yüzyılda henüz kurumsallaşma aşamasındaki manastırlarla birlikte keşişlerin imparatorluk taşrasında yayılmasına tanıklık edilmiştir. Keşişler, bağınaz Hıristiyanlığın birer temsilcisiydiler. Şiddet ve baskıyı etkili şekilde uygulayarak, Paganizmin taşradaki son izlerini silmek üzere harekete geçtiler (Brown, 2000: 58-62). Sonuç olarak İskenderiye gibi kadim Pagan tapınaklarına ev sahipliği yapan coğrafyada yaşanan saldırılar Theodosius'un Paganizme karşı giriştiği

⁴³ Öyle anlaşılıyor ki İskenderiyeliler mücadelelerinde ilahi bir müdahale ile destekleneceklerini düşünüyorlardı. Serapeum'un görkemli bronz heykeline her kim dokunursa onun cezalandırılacağına inanıyorlardı. Nitekim de Theophilus'un ilk darbesi ardından ortaya çıkan sıçan sürüsünü bir ilahi müdahalenin ürünü olarak kabul ettiler (Jones: 1986: 168).

mücadelenin bir tezahürü olarak şekillenmiştir.

Bu yaşananların ardından yayınlanan metinler paganlara yönelik politikanın ne kadar sertleştiğinin açık birer ifadesidir. 24 Şubat 391 tarihli emirnamesinde imparator tebaasını *hiç kimse kurban sunaklarına yaklaşmasın, mabetlerin içine girmesin ve hiç kimse insan emeğiyle yapılmış heykelleri yüceltmesin* şeklinde uyarmaktaydı (Mitchell, 2015: 269). Seçtiği ifadelere bakıldığında özellikle paganlar için kutsal kabul edilen heykeller söz konusu olduğunda onların insan eliyle yapıldığını vurgulaması esasen paganizmin Hıristiyan inancı karşısında aciz olduğu var sayımında bulunduğunu, kendi inanç dünyasında paganizmi modası geçmiş bir din olarak tanımladığını göstermektedir. Ona göre bir tarafta her şeyi var eden yüce yaratıcı, diğer tarafta da insanlar tarafından üretilmiş sanat eserleri vardı.

2.3.4. Eugenius ve Arbogastes'in Ortadan Kaldırılması

Gratianus'un ardından Maximus'un da ortadan kalkmasıyla imparatorluk görünürde Büyük Theodosius ile II. Valentinianus tarafından yönetiliyordu. Magnus Maximus'un İtalya'yı işgal etmesinin ardından oldukça kırılğan bir siyasi atmosfer meydana gelmişti. Buna karşılık Theodosius, İtalya'yı ve Doğu'yu aynı anda idare etmesinin mümkün olmadığını biliyordu. Theodosius, imparatorluk erkini paylaştığı genç *augustustan* her zamankinden daha kırılğan olan Batı'daki siyasi dengeleri korumasını bekleyemezdi. II. Valentinianus 388 yılında annesi Iustina'nın ölümünden sonra Trier'e gönderildi. Bu durum karşısında Trier'de gayri resmî saltanat vekili ve generali olarak Frank *magister militum* Arbogastes görevlendirilmişti. Dolayısıyla II. Valentinianus daha Galya'ya ulaşmadan sembolik bir hükümdar hâline gelmişti. Böylece Theodosius onun aracılığıyla Galya ve İtalya'yı yönetmeyi sürdürecekti. Arbogastes'in ise, henüz yirmili yaşlarına yeni girmiş genç imparatora yetkilerini kolayca terk etmek niyetinde değildi. II. Valentinianus'un tecrübesiz bir idareci olmasına karşılık Arbogastes deneyimli bir generaldi ve Germanik soydaşlarının desteğini arkasına almıştı. II. Valentinianus, Vienne'e ulaştığında Arbogastes'in başına buyruk tutumu ile karşı karşıya kalmıştı (Norwich, 2013: 97). Bundan sonra yasal olarak kendisine ait olan imparatorluk erkini kullanabilmek için Arbogastes'i uyarmaya çalışmışsa da sonuç alamadı. Arbogastes, genç imparatorun taleplerini göz ardı etmekte kararlı görünüyordu. Tüm bu iktidar mücadelesi 392 yılında II. Valentinianus'un şaibeli bir şekilde odasında ölü bulunmasıyla sonlandı. Arbogastes, imparatorun odasında intihar ettiği

iddiasını dile getiriyordu (Williams ve Friell, 2005: 96). Buna karşılık II. Valentinianus'un böylesi bir eylemi gerçekleştirip gerçekleştirmediği sorusuna kesin bir cevap vermek mümkün değildir. Ortaya çıkan bu sonuçta Theodosius'un bilinçli veya doğrudan bir etkisinin bulunup bulunmadığı anlaşılmamaktaysa da Arbogastes, II. Valentinianus'un varlığını görmezden gelirken şüphesiz Theodosius'un desteğine güveniyordu.

Arbogastes kendisine Theodosius tarafından tanınan ve aslında sınırları tam olarak belli olmayan hükmetme yetkisinden vazgeçmek istemiyordu. II. Valentinianus'u bertaraf ettikten sonra Eugenius'un *augustus* olması için mücadeleye girişti. Eugenius müstesna bir şahsiyetti. Cermen kökenliydi. Latince grameri ve retorik eğitmeni olması sebebiyle Roma kültür dünyasına yabancı değildi (*PLRE I*: 293). Arbogastes'in pagan olmasına rağmen siyasi olarak yükselişine en önemli sivil desteği Hıristiyan Eugenius sağlamaktaydı. Askerî destekçileri ise Roma ordusu içinde yer alan Got paganlardı (Williams ve Friell, 2005: 114). Theodosius, Arbogastes ve Eugenius'un isyanı sırasında (392-94) Gildo'nun düşmanca tavırlarıyla karşı karşıya kaldı. Gildo, imparatora askerî destek sunmak yerine, Eugenius'a Galya'ya tahıl göndermeyi tercih etmişti (Oost, 1962: 27). Böylece 393 yılına gelindiğinde Eugenius *augustus* ilan edildi (Zosimus, *HN*, 4.54; Potter, 2004: 532; Gregory 2005: 88). Ancak bunun geçici bir zafer olduğu kısa süre içinde görülecekti.

Theodosius, belki de bir Frank generalinden sivil bir idarecinin sadakatini bekleyerek hata etmişti. Arbogastes'in imparatorluğun bu kadim topraklarını tıpkı bir Romalı gibi idare etmesini beklemek doğru değildi. Daha önce birlikte savaştığı kendi gibi İspanyol kökenli, Romalı bir Hıristiyan olan Magnus Maximus yerine Arbogastes'e şans vererek Galya'yı dolaylı olarak yönetmeyi tercih ediyordu (Williams ve Friell, 2005: 50).

Arbogastes tarafından *augustus* ilan edilen Eugenius, imparatorun yüksek otoritesini tanımaya razıydı. Konumunu sağlamlaştırmak için Theodosius ve Arcadius için para bile bastırmıştı. Aracılık etmesi amacıyla Ambrosius'u razı etmişti. Roma aristokrasisi ve senato ile iyi ilişkiler kurarak kendine finansal kaynak da sağlamıştı. Ancak bu, hassas bir denge siyaseti gerektiriyordu. Pagan Romalı senatörlerin desteğini alırken siyasal olarak ayakta kalmasını sağlayan esas dayanağı olan Hıristiyanları gücendirebilirdi. Buna karşılık Eugenius'un evrensel hoşgörü ilanından sonra kadim altarlarını yeniden kuran paganlar, yeni imparator tarafından yönetilmekten hoşnutlardı. Roma'da pagan tapınakları onarılmış,

tanrılar için adaklar adanmaya başlanmıştı (Mitchell, 2015: 269-70).

Theodosius, imparatorluk idaresine yalnızca kendisi tarafından ortak tayin edilebileceğini düşünüyordu ve tüm girişimlere rağmen Eugenius'u *augustus* olarak tanımayı reddetti (Norwich, 2013: 97). Ayrıca İtalya'da paganizmin uyanışından rahatsızlık duyuyordu. Oğlu Honorius'u *augustus* ilan eden imparator, 394'te tıpkı Maximus'un üzerine yürüdüğü gibi harekete geçti. Dönemin Hıristiyan kaynaklarından Rufinius ve Eusebius'un tanıklığına başvuracak olursak, imparator bu seferiyle yalnızca gayrimeşru bir hükümdarı ortadan kaldırmayı amaçlamıyor; aynı zamanda inancını da zafere taşımayı arzuluyordu. Bununla birlikte imparatorun seferine ne denli dinî bir nitelik kazandırdığı hususu belirsizdir. Dönemin Hıristiyan tanıklarının gelişmeleri Pagan-Hıristiyan mücadelesi ekseninde açıklamaya hevesli oldukları görülmektedir (Mitchell, 2015: 269-70). Bu bakımdan bu türden değerlendirmelere mesafeyle yaklaşmak gerekmekteyse de paganizmin yükselişinden rahatsızlık duyan çevrelerin varlığı göz ardı edilemez. Örneğin Ambrosius durumu endişe ile takip ediyordu. Milano'daki rahiplere dinine ihanet etmekle suçladığı Eugenius'u ve taraftarlarını komüniona kabul etmemeleri çağrısında bulundu. Bu girişim karşısında Arbogastes, savaş meydanından zaferle ayrıldıktan sonra atlarını bazilikaya bağlayacağına yemin etti (Norwich, 2013: 98).

Taraflar birbirine denk ordularla harekete geçmişti. Theodosius'un ordusuna Got General Gainas komuta ediyordu ve kuvvetlerinin temel dayanağını barbar birlikler oluşturuyordu. Eugenius'un ordusu ise Frank ve Germen askerlerden meydana geliyordu. Theodosius; Aquleia ile Emonia yolunu tercih etti. Sonunda pagan tanrılarının inayetine sığınan Eugenius'un ordusu ile Hıristiyan tılsımı taşıyan Theodosius'un ordusu Frigidus Nehri'nde karşı karşıya geldiler. Zafer, özellikle ordusundaki Gotların gayretleriyle 6 Eylül 394'te Theodosius'un oldu. Eugenius savaş meydanında öldürüldü. Arbogastes ise bir süre kaçtıktan sonra çaresizlik içinde hayatına son verdi (Lee, 2013: 27). Böylece paganların Hıristiyan imparator Theodosius'a karşı son ümitleri de tükenmiş oldu. Bu arada son büyük zaferini kazanan imparator, Roma'nın iki kanadını da yöneticisiz bırakmadı. Savaştan yaklaşık dört ay sonra muhtemelen bedeni yorgun düştü. Milano'ya döndü ve öleceği 17 Ocak 395'e kadar burada kaldı (Gregory, 2011: 98).

2.4. THEODOSIUS'UN ORDUSUNDA GOTLAR

İmparatorluğun Cermen kavimlerle teması ilk defa Theodosius döneminde gerçekleşmemiştir. Örneğin, Gotlarla ilişkiler düşünüldüğünde onların hem düşman hem de imparatorluk tebaası olarak IV. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluk için mesele olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Gotlar, Constantinus'un hüküm sürdüğü dönemden başlayarak kimi zaman savaşarak kimi zaman da çeşitli diplomatik ve idari önlemlerle kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Theodosius ise bu meseleyi daha köklü bir çözüm üretme gayretiyle ele aldı. Dönemin gelişmeleri dikkate alındığında takip ettiği kendine has stratejinin haklı gerekçeleri olduğu da açıktır. Got komutanlar, imparatora sadık kalmış, onun etrafında yer alarak imparatorluğun sağladığı unvanların sahibi olmuşlardır. Bu durum, imparatorun genelde Germanik özelde ise Gotlara yönelik ılımlı yaklaşmasını sağladığı gibi, onları ilgilendiren sorunlarda genellikle Gotlar lehine bir tutum belirlemesini sağlamıştır. Belki de Botheric'in Selanik'te öldürülmesi olayı da bu bağlamda ele alınabilir.⁴⁴

Theodosius, IV. yüzyıla ait *İsa Teolojisi* probleminin Nea-Roma (Yeni Roma)'da çözüleceğini ve tüm bu çabalar sonunda hem Anadolu, Suriye ve Filistin'de dinî tartışmaların son bulacağına hem de Roma'nın yeni sakinleri olan barbar yerleşimcilerin devletin gösterdiği doğrultuda Hıristiyanlığı benimseyebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple barbarların öncelikle Hıristiyanlığı benimsemesinin, eğer varsa aralarındaki Ariusçu Hıristiyanların İznik İtikadına bağlanmalarını sağlamaya çalışacaktı. Nitekim imparator, Mayıs 381'de, Ariusçuluk dâhil Kiliseyi ilgilendiren tüm meseleleri ve kilisenin idari yapısındaki problemleri görüşmek amacıyla başkentte, II. Genel Constantinopolis Konsili'ni topladı. Oluşturulan yeni bir itikat metniyle birtakım meselelere yönelik çözüm üretilmesini sağladı (Kaçar, 2009a: 122). Tam da dinî konuların görüşülüp açığa kavuşturulmaya çalışıldığı bu dönemde, Got meselesiyle yüzleşilmiş; önce Hadrianopolis yenilgisinin yaralarını sarılmış, ardından da ordunun eski gücüne kavuşmasına yönelik tedbirler alınmıştı. Böylece Gotlar da yoğun dinî ve siyasi gündemin parçası olmuşlardı.

Theodosius ile yardımcısı barbar kökenli Bauto ve onun emrindeki Arbogastes'in

⁴⁴ Got idareci Botheric'in Selanik'te öldürülmesinin ardından yaşanan ve Roma tarihinde "Selanik Katliamı" olarak anılan gelişmeler, özellikle Theodosius ile Ambrosius arasındaki ilişkide bir dönüm noktası olduğu için III. Bölüm'de ele alınmaktadır.

gayretleriyle (*PLRE* I: 95-96) 380'den itibaren Gotları, Macedonia ve Teselya'dan çıkararak, Trakya'ya gönderilmeleriyle kazanılan zaferler Gotların, Roma ordusu içinde *barbar müttefik* olarak yer bulmasını sağlamışsa da onların sahip oldukları inanç, dinî meselelerin yeniden ön plana çıkmasına yol açtı. Barbarların dini konusu Roma için IV. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren önemli bir meseleye dönüşmüştü. Roma'nın kuzey sınırlarında temas hâlinde olduğu Gotların, Hıristiyan dinine kazandırılması yönünde atılan adımlar Theodosius'un çok öncesine dayanmaktadır (Gregory: 2005: 84).

Constantinopolis Konsili'nde imparatorluk arazisine giren barbar kabilelerin nasıl ihtida ettirileceği konusunda karar alınmıştı. Bu durum Gotların Hıristiyan olması için çaba sarf edileceği anlamına geldiği gibi Gotların hâlâ pagan inancına sahip olduklarının da ifadesidir. Öte yandan *konsilden* hemen önce 376 yılından itibaren Gotlar arasında misyonerlik faaliyetleri yoğun bir şekilde yürütülmeye başlamıştır. Zira Valens, Hıristiyan olmaları koşuluyla Gotların imparatorluk arazisine yerleşmelerine izin vermişti. Bununla birlikte barbarlar yalnızca bilinçli misyoner faaliyetleriyle değil, aynı zamanda ticari amaçlarla topraklarına gelen Hıristiyanlar sayesinde de İsa'nın öğretisiyle tanışıyorlardı. Hıristiyan esirler de Hıristiyan dinin tanınmasını sağlıyordu. Roma arazisinin içlerine akınlarda bulunan barbarlar, Romalı Hıristiyan esirleri yanlarında götürüyorlar, böylece onların inancını öğreniyorlardı. Özellikle Karadeniz kıyıları boyunca Anadolu'yu hedef alan korsan saldırıları sonucunda çok sayıda Hıristiyan esiri yanlarında götürmüşlerdi. Bir başka ifadeyle Gotlar, sistematik bir din değiştirme çabasıyla karşı karşıya kalmadan önce de yani henüz Tuna'nın güneyine inmemişken Hıristiyanlığı tanıma imkânı bulmuş olmalılar. Nitekim Ariusçu piskoposların oluşturduğu bir komisyon tarafından Hıristiyan Gotların dinî ihtiyaçlarının karşılanması için görevlendirilen Ulfilas'ın faaliyetleri IV. yüzyılın ilk yarısına tesadüf etmektedir (Thompson, 1963: 58, 63). Ancak Gotların bir kısmı hali hazırda imparatorluk arazisine zaman içinde yerleşmişti. Hatta Büyük Constantinus'un ordusunun önemli dayanakları arasında yer almıştı. Dahası 325 tarihli I. Ekümenik Konsil'de itikat metnini imzalayanlar arasında Gotları temsil eden Piskopos Teophilus da bulunmuştu (Vasiliev, 1980: 85).

Ulfilas her ne kadar hali hazırda paganlığı terk etmiş olan Gotlar için görevlendirilmiş olsa da onun gayretleri sonucunda ihtida etmeye hazır pagan Gotlar, İsa'nın öğretisini daha

yakından tanıyabilmişti. Gotlar onun sayesinde İncil'i kendi dillerinde öğrenebilme imkânına sahip olmuştu. Ancak Ulfilas ne imparatorluk bürokrasisi ne de kilisenin kendisi tarafından böylesi bir girişim için cesaretlendirilmişti. Öte yandan onun Arianizmi benimsemiş olması (Thompson, 1963: 69, 74). Gotlar söz konusu olduğunda süre giden dinî tartışmalarda yeni bir cephenin açıldığı anlamını taşıyordu. Dolayısıyla Kavimler Göçü'nün etkilerinin yeni yeni hissedilmeye başladığı bu dönemde Gotlar başta olmak üzere barbar kavimlerin paganizmden döndürülmesi konusunda sınırların ötesine uzanan organize ve planlı bir gayretten söz etmek mümkün değildi. Bu sebeple Theodosius'un girişimleri sonucunda *Constantinopolis Konsili*'nde barbar kavimlerin nasıl Hıristiyanlığa kazandırılacağı sorusuna cevap aranması, paganizmle mücadelede yeni bir döneme girildiğini göstermektedir.

376 tarihinden önceki süreç hakkında yapılan bu değerlendirmelerin ardından imparatorluk arazisine iskân edilen pagan Gotların Hıristiyan inancının benimsemelerinin kısa vadede toplumsal ve siyasi sonuçlarına temas edilebilir. Öncelikle Hıristiyan bir imparatorun hüküm sürdüğü topraklara yerleşip onun dinini benimsemek Gotlar için Romalılaşma yolunda önemli bir adım olarak kabul edilebilir (Kelly, 2011: 25). Çünkü bu dönemde kilise ile devlet anlayışı arasındaki bütünleşmenin bir parçası olarak Hıristiyanlaşma, kendine has Romalılaşma (*Romanitas*) sürecini yansıtıyordu (Gregory, 2011: 99). Ancak sınır hattı boyunca mevcut yerli unsurlarla ortak toplumsal değerleri tam anlamıyla paylaşmadıklarından dolayı, asayiş ve düzen için tehdit oluşturmaya devam ediyorlardı. Bu husus, yerli unsurlar ile Roma'nın bu yeni sakinleri arasındaki iletişimin de belli ölçülerde bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çünkü muhtemelen Roma toplumunun en fakir kesimini oluşturan yerli unsurlar, asayiş bozan faaliyetlerde barbar yerleşimcilere ve barbar akıncılara destek oluyorlardı (Brown, 2000: 21).

İmparatorluğun sınırlarında hayatta kalma mücadelesi veren Gotların, Roma ordusunda yer alan akrabalarının hikâyesi ile daha farklıdır. Şüphesiz imparatorla geliştirdikleri özel bağın etkisiyle askerî hiyerarşinin en tepesinde yer alan bu Gotlar, Theodosius'a duydukları sadakat ve gösterdikleri başarılarla doğru orantılı bir şekilde hizmetlerinin karşılığını almışlardı. Ancak bu karşılıklı sorumluluklara dayanan ilişki her durumda arzu edildiği gibi seyretmedi. Frigidus Nehri Savaşı'nın ardından yaşananlar, Theodosius ile Gotlar arasındaki ilişkinin bir daha asla düzeltilemeyecek ölçüde yara

almasına sebep oldu. Artık yirmili yaşlarının ortasında olan Got General Alarik savaştan sonra büyük bir lider olarak ortaya çıktı (Mitchell, 2016: 137). Ordudaki 20.000 Got'un yarısı savaşta öldü. Got generaller şüphesiz ortaya koydukları bu fedakârlığın karşılığını altın, tahıl ve yaşayabilecekleri yeni topraklar şeklinde almayı umuyorlardı (*Zosimus, HN, 5.5.4*). Ancak ne imparator ne de halefi Honorius, onları tatmin edecek adımlar atmadı. Böylece 382'den beri Theodosius'un emrinde savaşan Gotlar, imparatorluğa olan sadakatlerini sorgulamaya başladılar. Bu durum Alarik'in ortaya çıkıp Yunanistan ve tüm İtalya'yı yağmalayacağı ayaklanmasının gerekçelerinden birini teşkil edecekti (Mitchell, 2016: 138). Frigidus Savaşı'nda yıldızı parlayan subaylar arasında Got General Gainas da yer almıştı. Gainas soydaşı Alarik gibi Roma için büyük bir krize yol açacaktı. İroniktir ki Alarik, kendi hakkı olarak gördüğü itibarlı *magister militum* görevine atanamadığı için ayaklanacaktı (Mitchell, 2016: 138). Gainas ise V. yüzyılın başında bir darbe ile imparatorluğun Doğu kanadını ele geçirmeye çalışacak; ancak bu girişimi sonuçsuz kalacaktı (Mitchell, 2016: 280, 286).

2.5. THEODOSIUS VE YAHUDİLER

IV. yüzyılın sonunda imparatorluktaki dinî gruplar söz konusu olduğunda, semavi dinler ailesinin en eski üyesi olan Museviliğin temsilcilerine temas etmeden Theodosius dönemi din politikalarını izah etmek mümkün olmayacaktır. İmparator Theodosius'un Yahudilik ile ilgili politikalarını nasıl bir siyasi ve psikolojik atmosfer şekillendirmişti? Bu soruya cevap verebilmek için öncelikle Yahudilerin, Roma toplumundaki yerini anlayabilmek gerekmektedir. Ardından imparatorun Yahudilere karşı bakış açısı hakkında fikir veren kararları tahlil edilebilir.

Romalılar, M.Ö. III. yüzyılın sonundan itibaren imparatorluk stratejisinin bir parçası olarak Yunanistan ve daha doğusuyla ilgilenmeye başlamışlardı. Oldukça kararlı ve planlı adımlar atarak, aşamalı bir şekilde Doğu Akdeniz'de varlık göstermeye başlamışlardı. Böylece Roma Cumhuriyeti kaçınılmaz bir şekilde güçlü Halef krallık Seleukoslar ile karşı karşıya gelmişti. Bu aşamadan sonra Seleukoslara karşı Yahudiler, Roma Senatosunun doğal müttefiki olacaktı. *Iudaea* (Yudah) bölgesinde bağımsızlığını ilan eden Haşmoni hanedanı, Roma'nın sağladığı diplomatik desteğin de yardımıyla bağımsız bir krallık kurmayı

başarmıştı (*CHJ*, 2007: 292; *CHJ*, 2008: 172).⁴⁵

İmparatorluğu Yahudilerle geliştirdiği ilişkilerin seyri, Suriye’de Roma egemenliğinin kurulmasından sonra değişti. İsa’nın Yahudi din adamlarının şikâyeti üzerine Roma Valisi Pilatus tarafından yalancı mesihlikle suçlanarak çarmıha gerilmesi ile başlayan ve çoğu zaman Romalı yöneticilerin Yahudiler üzerinde kurmaya çalıştığı üstünlük sebebiyle yaşanan gerginlikler, I. yüzyılda da Romalılar ve Yahudileri karşı karşıya getirmişti.

Yahudiler, Hadrianus döneminden başlayarak kentin pagan tapınakları ile süslendiğini hatta tüm bu inşa faaliyetleri sırasında ünlü Süleyman Mabedi’nin yıkılarak yerine İupiter Capitolina’nın inşa edildiğine tanık olmuşlardı. Romalı pagan imparatorların Kudüs’ü bir Pagan kenti olarak görme gayreti, önemli Yahudi ayaklanmalarına sebep oldu. Masada Olayı (73-74) olarak bilinen ilk önemli Yahudi isyanını, Kitos Savaşı (115-117) ve son olarak Bar-Kokhba İsyanı (132-136)⁴⁶ takip etti (Koltun-F., 2009: 559; Bloom, 2010: 193-200). Bu ayaklanmaların sonuçları özellikle Yahudilerin ibadetlerine tesir edecek ölçüde ağır etkiler uyandırdı. Kadim kentlerinden uzaklaştırılmalarının etkisiyle Talmud’u kaleme aldılar.⁴⁷ Dolayısıyla kentin ortak kültürel belleğinde dinî kimliğini yitirmemesi yönünde yürütülen mücadelelerin hatıraları önemli bir yer kaplıyordu. Hıristiyanların Roma’da iktidarı ele geçirmelerinin ardından Kudüs yeni gelişmelere sahne olacaktı. I. Constantinus döneminde yapımı 7 yıl süren (326 - 333) ve İsa peygamberin çarmıha gerildiği yere Anastasis Kilisesi’nin inşa edilmesi bu bağlamda önemli bir yere sahiptir (Harman, 2002: 325). Theodosius’un çağdaşı Nazianzuslu Gregorius’tan başlayarak Ambrosius’a kadar dönemin tüm önemli tanıkları bu hususa dikkat çekmektedir (Wilken, 1980: 451-453). İulianus, imparatorluktaki Hıristiyanlara karşı giriştiği güç mücadelesinde, Yahudiler için Kudüs’te imar faaliyetleri yürütmesi önemli bir mesajı barındırıyordu.

Theodosius döneminde, Hıristiyanların Yahudilerle kurdukları ilişkiyi endişe ve

⁴⁵ Sonraki süreçte Haşmoni Krallığı ile Roma arasındaki ilk resmî temas Yahudilerin girişimiyle M.Ö. II. yüzyılda gerçekleşti. Roma’da Yahudileri temsil eden ilk diplomatik görevli Rahip *Simon Maccabeus* olmuştu (*CHJ*, 2007: 292; *CHJ*, 2008: 172).

⁴⁶ Menahem Mor (2016), Bar-Kokhba İsyanı bağlamında Yahudilerin imparatorlukla geliştirdiği ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

⁴⁷ Talmud, Bar Kokhba İsyanı’ndan sonra Kudüs’ten sürgün edilen Yahudilerin, yaşadıkları sorunları çözüme kavuşturma mücadelesinin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Hahamlar öncülüğünde sinagoglarda icra edilen düzenli ibadet geleneği de ayaklanmanın bastırılmasının ardından oluştu (Gürkan, 2013: 191-92).

koru hisleri şekillendirmişti. Esasen Hıristiyanlar, Yahudilerden bir zarar görme kaygısı duymuyorlardı; ancak geçmişe dair olumsuz hatıraları Yahudilerle ilişkilendirmişlerdi. Çünkü Roma’da ağır bedeller ödeyen, uzun süren mücadeleleri sonunda iktidarın sahibi hâline gelen Hıristiyanlar, geçmişe ait trajik olayları ortak kültürel belleklerinde saklamayı sürdürüyorlardı. Theodosius’un çağına gelindiğinde özveri, dirayet gibi erdemlerin övüldüğü havari ve azizlerin hayatlarını konu alan hikâyeler yaygın bir şekilde anlatılmaya devam ediyordu. (Mitchell, 2016: 22-23) Kötü anıların canlılığını korumasında bir yere kadar Hıristiyan edebiyatının etkisi söz konusuydu. Ancak Hıristiyanların elde ettikleri gücü yitirme kaygısı yaşamalarının esas sebebi *Apostata* Iulianus (361-363) döneminin gelişmelerinde gizlidir. Büyük Theodosius’un dönemine gelindiğinde Iulianus’un Paganizmi diriltmeye dönük gayretleri, özellikle Paganizme has ihtişamlı kurban törenleri ve Kudüs’teki Yahudilerin kutsal tapınağını inşa etme girişimi ile birlikte anılıyordu.

Sonuç olarak Iulianus her iki semavi din için de bu antik kentin ehemmiyetinin farkındaydı. Unutulmamalıdır ki pagan imparator, *apostata* olarak anılmadan önce bir Hıristiyandı ve Kudüs’ün Hıristiyanlık için ne denli kutsal olduğunu biliyordu. Dahası kentteki Yahudiler için kutsal olan tapınakların yeniden inşa edilmesinin Hıristiyanların aklına Hz. İsa’nın “*onlara, ‘Bütün bunları görüyor musunuz?’ dedi. ‘Size doğrusunu söyleyeyim, burada taş üstünde taş kalmayacak, hepsi yıkılacak!’*” (Matta: 24.2) şeklindeki sözünü getireceğini iyi biliyordu. Bu durumda Iulianus, Hıristiyanlara karşı peygamberlerinin kehanetini yanlışlayarak güç gösterisinde bulunmuş oluyordu.

Theodosius döneminin bir diğer meselesi ise dinden dönmelerin önüne geçmek olmuştu. İmparatorluk genelinde yalnızca Hıristiyanlığa geçişler özendirilmiyor aynı zamanda Hıristiyanlıktan dönenlere yönelik cezalandırıcı tedbirler uygulanılıyordu. IV. yüzyılın sonlarında Yahudiliğin durumu bu açıdan da ele alınabilir. Zira hem Museviliğin hem de Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ve yayılma süreci dikkate alındığında, her iki semavi dinin de öncelikle Yahudiler arasında taraftar topladığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle Museviliğin doğal inananları Yahudiler aynı zamanda Hıristiyan cemaatinin de nüvesini oluşturmuşlardı. Theodosius’un İmparatorluğu öncesinde semavi dinlerin genelini aynı coğrafi bölgede Akdeniz dünyasında şekillendiği bilinmektedir. Theodosius’un da doğduğu topraklar olan İspanya’da ve özellikle Mauretania’da Yahudilerin varlık gösterdiği, bunun yanı sıra Hıristiyanlığı ilk kabul eden toplum olduğu gerçeği ile açıklanabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HİRİSTİYAN İMPARATOR

3.1. YOL AYRIMINDAKİ İMPARATORLUK

Dinî meselelere hassasiyetle yaklaşan ilk hükümdar Theodosius değildi. Büyük Constantinus'un halefi II. Constantius da dinî tartışmalara yön verme kaygısıyla hareket etmişti. Böylece uzun süren hükümdarlık devri boyunca Ariusçuluk, devletin kilise ile olan resmî ilişkisini belirlemişti. Dolayısıyla Theodosius *augustus* olduğunda her ne kadar İznik İtikadı, kilise babalarının da tesiriyle otorite üzerinde nüfuz elde etmeye başlamışsa da tam olarak resmî din algısına dönüşmemişti. Örneğin Theodosius'un imparatorluk erkini paylaştığı II. Valentinianus annesinin de etkisiyle Ariusçu inanç ilkelerini benimsemişti ve bu konudaki görüşlerini de gizlemiyordu. İznik yanlısı Magnus Maximus'un İtalya'yı hedef alan istila girişiminde de genç hükümdarın dinî temayülü gündeme gelmişti.

Ariusçular özellikle II. Constantius'un hâkimiyet döneminden sonra iktidar üzerinde elde ettikleri nüfuzu uzun süre koruyamamışlardı. Bunun en önemli sebebi zaman içinde ortaya çıkan ve bir türlü çözüme kavuşturamadıkları iç tartışmalarıydı. Bir başka ifadeyle Ariusçular öncelikle aralarındaki meselelere son veremedikleri için organize olamamışlar, kendilerine has ve zaman içinde nüfuzlarını pekiştirecek bir kilise kurumu inşa edememişlerdi. Doğu'da ve Batı'da önemli bazı piskoposlukları ele geçirmiş olsalar da tam olarak Roma kamuoyunda hâkim ideoloji hâline gelememişlerdi. Dahası Theodosius'un çağında özellikle Batı'da Ariusçu piskoposlara yönelik genel bir hoşnutsuzluk söz konusuydu (Kaçar, 2009a: 117-118). Dolayısıyla imparatorluğun bir İznik itikadı bir Aryanizm arasında salınan sarkaç gibi kendi yolunu aradığı bir ortamda Theodosius *augustus* olmuştu.

3.1.1. Selanik Fermanı: *Cunctos Populos*⁴⁸

Büyük Theodosius ünlü Selanik Fermanı'nı bu koşullar altında 27 Şubat 380 tarihinde ilan etti. *Cunctos Populos* adıyla Roma tarihindeki yerini alan ferman ile İznik İtikadına ait inanç esaslarının en üst düzeyde benimsendiği duyuruldu (Kaçar, 2009a: 116, dn. 81). İmparator, Ortodoks Roma Piskoposu Damasus ile İskenderiye Piskoposu Petrus'un en yüksek dinî otorite olarak tanınması yönünde çağrıda bulunuyordu.

Kilise kurumu üzerindeki tartışmalar bağlamında bu hukuki metnin bir diğer tarihî önemi ise ilk defa imparatorluk erkini arkasına almış olan kilisenin evrensel yani *Katolik* olarak tanımlanmış olmasıdır (Norwich, 2013: 100). Daha açık bir ifadeyle bu fermanla ilk defa İznik itikadı ekseninde Roma kilisesinin otoritesi evrensel olarak nitelendirildi. Bu, yankıları günümüze kadar uzanan etkileri bakımından Theodosius'un tarihte bıraktığı bir iz olarak daima kendisi ile birlikte anılmıştır.

Böylece Theodosius döneminin tanık olacağı Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki tartışmaların ilk evresi Selanik Fermanı'nın ilanıyla başlamış oldu. Takip eden süreçte imparatorun Roma kilisesine olan desteğinin devamlılığı önem arz ediyordu. Ancak kısa süre içinde bunun böyle olmayacağı anlaşılacaktı ve Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki rekabet hız kazanacaktı.

İznik itikadına inanan ve bundan böyle *Katolik* olarak anılacak olan “gerçek Hıristiyanların” dışında kalan heretikler “sapkın ve kaçık” ilan edildiği gibi “aşağılık ritüellerini” gerçekleştirdikleri yerleri de kilise olarak tanımlamaktan men edildiler. Heretiklerin “doğal olarak” Tanrının gazabıyla yüzleşecekleri gibi imparatorluğun sağladığı tüm imkânlarla takibata uğrayacağı da ilan edildi (Vasiliev, 1980: 82).

İmparatorun böylesi bir kararı daha *augustus* olarak göreve gelmesinin üzerinden bir yıl geçmişken almış olması dikkate değerdir. Zira imparatorluğun resmî ideolojisini belirleyebilecek siyasi desteği henüz elde ettiğini düşünmek mümkün değildir. Ancak Theodosius, inanç meselesi üzerinden otoritesini zaafa uğratacak bir karar almayacak kadar ihtiyatlı bir devlet adamıydı. İlan ettiği bu ferman ile “safını belli ederek” gerçekleştirmek

⁴⁸ *Cunctos Populos*, Latince olup “tüm insanlık” anlamına gelmektedir.

istediği esas maksadı da tam olarak sahip olduğu siyasi desteği arttırmak olmalıdır. Bir başka ifadeyle imparator süre giden bir tartışmanın kesin bir şekilde tarafı hâline gelirken, aslında taraflardan güçlü olanı da arkasına almış bulunuyordu.

Şefkatimizin rehberliğiyle yönetilen bütün insanların, mübarek havari Petrus'un Romalılara aktardığı ve şimdi Papa Damasus ve havariler kadar kutsal bir kişi olan İskenderiye piskoposu Petrus'un temsil ettiği dinin öğretilmesini ve bu dine taraftar olmalarını arzuluyoruz. Bu kurala uyan kişilerin, Katolik Hıristiyan adını almalarını emrediyoruz. Buna karşın, çılgın ve kaçık olarak değerlendirdiğimiz geri kalanlar sapkın dogmalarının şefaatinin sürdürecekları, toplanma yerleri kilise olarak adlandırılmayacak ve bu sapkınlar önce tanrısal gazaba çarptırılacaklar ve sonra bizim ilahi yargıyla uyum içinde bulunacağımız girişimlerimizle cezalandırılacaklardır (CTh. 16.1.2'den naklen Mitchell, 2016: 364, çev. Turhan Kaçar).

3.1.2. İmparatorun Vaftizi

Büyük Theodosius, henüz *augustus* olarak Selanik Fermanı'nı yayımlanmasının ardından, 380 yılında, ölümcül bir hastalığa yakalandı. Derin bir ızdırap içindeyken aynı itikada sahip Hıristiyanlar, vaftiz töreniyle deva bulacağını öne sürdüler. Esasen Roma tarihi, bir imparatorun vaftiz edilmesine yabancı değildi. Daha önce I. Constantinus da vaftiz edilmişti. Ancak I. Constantinus'un vaftiz töreninde yalnızca bu işlemi gerçekleştiren görevliler bulunuyordu. Theodosius'un vaftizi ise çok sayıda kişinin tanıklığında, bir kilisede, cemaatin önünde Selanik Piskoposu Ascholius tarafından yapılmıştır (Sozomenus, *HE*, 5.2-7.4). Böylece tanrının huzurunda acılarının dinmesini dileyen imparator, Hıristiyan inancına olan bağlılığını da göstermiş oluyordu (Williams ve Friell, 1994: 35).

Tarihsel bağlamı içinde vaftiz olayına yüklenebilecek bir diğer önemli hususiyet ise bu dinsel ritüelin esas amacı olan arınma inancında aranabilir. Bundan sonra geçmiş hayatına ait tüm “günahlardan” arınmış olan imparatorun, inançlı bir Hıristiyan olarak “günah” işlemekten kaçınacağı mesajı da kamuoyuna ilan edilmiş oluyordu. Çünkü ölümcül bir hastalığa yakalanan kişi, sonsuz mutluluğa ermek için tanrının huzuruna günahlarından arınmış olarak çıkmayı arzular. Sonuçta vaftiz olarak yetkisine bırakılan topraklarda adaletle hüküm süreceğini de deklare etmiş oluyordu. Bir diğer değişle imparatorun, ölümle yüz yüze gelen sıradan ancak inançlı bir Hıristiyan gibi davranması ve daha sonra sağlığına kavuşması,

vaftiz olayının kamuoyu üzerinde olumlu etkiler uyandırmasını sağlamış olmalıdır (Williams ve Friell, 1994: 35).

Modern bir bakış açısıyla Theodosius'un psikolojik bir etki uyandırmak için kiliseye olan bağlılığını göstermeye çalıştığı düşüncesi göz ardı edilirse vaftiz olayından hareketle onun iman ve adanmışlığına dair bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Theodosius'un ölüm döşegindeyken böylesi bir dinsel ritüelin gerçekleştirilmesini istediği ihtimali düşünüldüğünde,⁴⁹ esasen hüküm sürdüğü dönem boyunca Hıristiyanlığı yüceltme ve koruma konusundaki tavrı da anlaşılabilir olur. Bu yaklaşımla imparator, vaftiz olayında hayatını inancına teslim etmiş bir dava adamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Theodosius'u böylesi romantik bir yaklaşımla anlamak mümkün müdür? Bu sorunun cevabı onun ait olduğu dünyayı oluşturan insanların zihin dünyasında gizlidir. Hiç şüphe yoktur ki IV. yüzyılda yaşamış olan sıradan bir Romalı Hıristiyan, dindaşlarının yüzyıllar boyunca çektiği sıkıntıların yüceltildiği epik öyküler eşliğinde inancına sarılmıştı. Nitekim, Hıristiyanlığın Roma'da ortaya çıkma ve yayılma serüveninin maceraperest, kendini dine adanmış ve zamanla azizlik mertebesine yükseltilmiş kişilerin hayat hikayesi ile iç içe geçtiği tarihsel bir gerçektir. Dolayısıyla imparatorun da babasıyla birlikte medeni dünyanın sınırlarında hayatını tehlikeye atarken erken dönem Hıristiyan öncülerin fedakârlıklarına dair hikâyelerinden ilham aldığını tahmin etmek güç değildir. Kentin Pisoposluk kademesinde yer alanların düzenli olarak festivallerle göz önünde olmaları ve törenlerle onurlandırılmaları inananların ruh dünyasında bir değişime etki etmemesi olanaklı görünmüyor (Harries, 1999: 89-90). Yalnızca bir yüzyıl önce çeşitli hastalıklar ile mücadelenin yanı sıra çeşitli kovuşturmalara tabi tutulan Romalı yurttaşlarının yaşadıklarını unutmadığı açıktı.

Sonuç olarak vaftiz olayı ile elde edilmek istenen propaganda etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Ancak her ne kadar soğukkanlı politikalarıyla önemli başarılar elde etmişse de Theodosius'un bazı siyasi gelişmelere yön verirken duygusal davrandığı da bilinmektedir. Zira Antiochea ve Selanik'teki ayaklanmaların bastırılmasına dair aldığı kararlar, imparatorun kimi zaman soğukkanlılığını yitirdiğini ve içinde bulunduğu psikolojik durumun tesiriyle hareket ettiği görünüşünü desteklemektedir. Bu bağlamda samimi bir

⁴⁹ I. Constantinus'un vaftizi örneğinde olduğu gibi Romalı Hıristiyanlar arasında ölüm tecrübesine en çok yakınlaşılanlarda vaftiz kararının alındığı anlaşılmaktadır (Eusebius, VC, 4.62).

Hıristiyan olarak, onun vaftiz edilmekle yalnızca siyasi mesaj vermeye çalışmadığı, aynı zamanda hayatını inancına teslim ettiğini düşünmek de tarihi gerçeklerle bağdaşmaktadır. Ancak her ne olursa olsun imparator ölüm tecrübesine oldukça yakınlaşmıştır ve bu durum doğal olarak onun psikolojisinde izler bırakacaktır.

Hastalığı atlatmasının hemen ardından Theodosius, Kasım ayının 22. gününde Constantinopolis'e geldi. Burada Got sorununa paralel olarak öncelikli bir mesele kabul ettiği dinî anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için çaba sarf edecekti (Williams ve Friell, 1994: 35).

3.1.3. Antiochea Kilisesinin İzinde: *Nullus Haereticis*⁵⁰

İmparator, Selanik Fermanı'nda Roma ve İskenderiye kiliselerinin inanç ilkelerini benimsediğini ilan etmişti. Ancak kısa süre içinde Antiochea Kilisesi tarafından ileri sürülen görüşler karşısında Roma ve İskenderiye'nin popülaritesini kaybetmiş olduğunu gördü. Nitekim II. Genel Konsil'e gidilen süreçte Theodosius'un açıkça Antiochea çizgisine yöneldiği görülecekti (Kaçar, 2009a: 117, dn. 82).

Antiochea'nın gayretkeş piskoposu Meletius, 381 yılında Constantinopolis'e gerçekleştirdiği gizli ziyaretiyle Theodosius'u ikna etmeyi başardı (Hanson, 1988: 805). Öncelikle Antiochealılar İznik İtikadı'nı yeniden yorumlamışlardı ve böylece özellikle imparatorun hüküm sürdüğü Doğu topraklarında çok sayıda taraftar toplamışlardı. Öyle ki Antiochea Kilisesinin görüşlerini savunanlar arasında eski Ariusçu piskoposlar da bulunuyordu. İmparatorun egemenlik sürdüğü sahadaki hâkim ideolojiyi benimsemekten başkaca çaresi yoktu (Kaçar, 2009a: 117-118). Dolayısıyla dinî olduğu kadar politik bir kararla Antiochea Kilisesine olan bağlılığını bildirmiş oldu. Son tahlilde Selanik Fermanı'nı yayımlamasından başlayarak Ariusçuluğa karşı duruşunu ortaya koyduğu gibi İznik İtikadı içindeki pozisyonunu da yeniden tanımlamış oluyordu. Bu manevrası politik düzlemde ele alındığında özellikle Batı'da hüküm süren Gratianus'un İznik yanlısı olmasının tesiri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dahası Batı'da Ariusçular kötü bir şöhretle anılıyorlardı. Sonuç olarak imparatorluk erkinin paydaşlarından kıdemli olanın desteğini sağlama arzusu

⁵⁰ *Nullus Haereticis*: Sapkınlığın Yasaklanması/Geçersiz Kılınması

da Theodosius'u zaten kendi inancı olan İznik itikadı yanlısı proaktif bir politika benimsemeye sevk etmiş olmalıdır. Böylece 10 Ocak 381 tarihli *Nullus Haereticis* adıyla bilinen ünlü fermanını yayımlayarak Antiochea Kilisesinin görüşlerini resmî olarak benimsediğini ilan etmiş oldu (Kaçar, 2009a: 117).

Önemli kentlerin piskoposları bundan böyle Theodosius'un iktidarının temel dayanakları arasındaki yerlerini alacaktı. Örneğin Milano Piskoposu Ambrosius da İznik itikadı'nın güçlü savunucularından biriydi ve kamuoyu yaratma etkisi bakımından imparatorun desteğini almayı arzu edeceği siyasi bir kişilikti. Nitekim imparator ile Milano piskoposu arasındaki inişli çıkışlı ilişki de döneme karakteristiğini kazandıran en önemli etmenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. CAESAROPAPİZM⁵¹ BAĞLAMINDA EKÜMENİK KONSİL

Modern tarihçiler I. Constantinus'un din politikasını değerlendirirken, imparatorun kiliseye olan yaklaşımının doğurduğu sonuçları *caesaropapizm* ifadesiyle tanımlamaktadır. Temelde imparator ile patrik arasındaki yakınlaşmayı açıklamak için bu tabire başvurulduğu anlaşılmaktadır. Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki ayrışmanın önemli bir kırılma noktası olan II. Ekümenik Konsil'i ve yüzyıllara yayılan yansımalarını anlamak için *caesaropapizm* tabiri oldukça açıklayıcı kabul edilebilir. Ancak patrik ile imparatorluk erklerinin bütünsellik gösteren ilişkisinin Batı'da değil de yalnız Doğu ile sınırlandırılması düşündürücüdür. Öte yandan bir tarafta siyasi erkin kontrolü altındaki patrikliği diğer tarafta da otorite boşluğunun yerini alan papalığı yani en genel ifadesiyle papa, imparator, patrik üçgenindeki ilişkiler bütünü bu tanımlama, yeterli bir biçimde açıklamamaktadır. Çünkü imparatorlar, karar veren bir konumda duruyordu ve topluluğun yani konsilden çıkan kararları uyguluyordu (Kaçar, 2009a: 78-79 dn.).

Doğu ile Batı kiliselerinin tam olarak bağımsız birer yapılanma hâlinde ortaya çıkmadığı bu dönemde, bir diğer deyişle Papalık kurumunun bulunmadığı bir tarihsel süreç içinde, bu ifadenin geçerliliği bir tartışma konusu gibi görünmektedir. Zira papalık henüz

⁵¹ Konuyla ilgili Turhan Kaçar (2009a: 78-81) geniş bir tarihsel perspektiften açıklama yapmış ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

tüm kurumlarıyla ortaya çıkmamış veya Karolenj Hanedanı'nın⁵² çağındakine benzer bir kudrete ulaşmamıştı. Ancak Constantinus ve Theodosius dönemlerinde siyasi ve toplumsal ekseninde gücünü günden güne arttıran Milano piskoposluğunun varlığı da tarihsel bir gerçektir. Sonuç olarak imparatorların dinî konularda karar verme yetkisini tamamen kullanmadığı bu yetkiyi piskoposla paylaştığı açıktır.

Kilisenin siyaset mekanizmasıyla olan iletişimi ya da imparatorların kiliseden beklentilerini anlamaya çalışmak bu aşamada önem kazanmaktadır. I. Constantinus'tan başlayarak kilise ile yakın ilişki içinde olan imparatorların, toplumu eşi görülmedik bir dönüşüme uğratan Hıristiyanlığı, Roma'nın bütünlüğünün korunmasında etkili bir araç olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kilise örgütlenmesini destekliyorlar ve bu bağlamda da kilise birliğini arzu ediyorlardı. Bununla birlikte kilisenin varlığından elde etmek istedikleri faydalar tabiatıyla imparatorları dinî tartışmaların içine çekiyordu. Öte yandan imparatorların birer teolog olmaması, kimi zaman bir tek kelime üzerinden yaşanan büyük ayrışmalar karşısında onlara taraflardan birini seçmekten başka çare bırakmıyordu. Böylesi bir durumda da siyasi destek elde edebilmek gayesiyle güçlünün yanında yer aldıkları görülmektedir (Kaçar, 2009a: 79,118). Bu aşamada imparatorun adeta safını belli etmesinde pek de güçlük çekmediğini ifade etmek mümkündür. Zira samimi bir İznik yanlısı olmasının yanı sıra önemli kentlerdeki piskoposlar da İznik taraftarı bir pozisyon belirlemişti. Sonuç olarak Theodosius'un da bu genellemeye uyduğu anlaşılmaktadır.

Roma'da hükümdarın, konsillere hamilik eden ve kararlarının yürütülmesini güvence altına alan bir pozisyonda yer alması, belli ölçülerde Hıristiyanlık öncesi devlet geleneği ve hukuki olarak din ile iktidar arasındaki ilişkinin nasıl şekillendirildiğiyle de ilgilidir. Unutulmamalıdır ki imparatorlar, Augustus'tan Gratianus'a kadar *Pontifex Maximus* yani başrahip unvanını taşıyorlardı. Dolayısıyla imparatorun dinsel meselelere müdahalesi imparatorluk geleneği içinde alışılmadık yahut teamüllere uymayan bir görüntü arz etmiyordu (Kaçar, 2009a: 79-80). Dolayısıyla inançlı Hıristiyanların imparatorluğun en ücra köşesine kadar çeşitli fedakarlıklarla örgütlediği bir ortamda, geçmişin başrahibi olan imparatorların kiliseyi kontrol altında tutarak kamuoyu oluşturma gücünü elinde

⁵² Papa ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun kurucusu Karolenj (Carolingian) Hanedanı arasındaki ilişkiler Orta Çağ'ın siyasal karakteristiğini yansıtmaktadır. Dünyevi egemenliğini papaya dayandıran ilk hükümdar Karolenj Hanedanı'ndan Charlemagne olmuştur (Davies, 1996: 291 vd.).

bulundurmak istemesi anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bu durum yalnız *caesaropapizm* ile açıklanamamaktadır.

İmparatorların kiliseyi ve onun kamuoyu oluşturma gücünü siyasi nüfuz aracı olarak görmesi, değişen şartların da etkisiyle hoşnutsuzluklara sebep olmaya başlamıştı. Theodosius ve onun kilise kurumunu dönüştürmeye yönelik attığı “büyük” adımlar, tam olarak bu konuda din adamları cephesinden gelen itirazların göz ardı edilemeyecek düzeye ulaştığı döneme tesadüf eder (Kaçar, 2010: 308-313). Öncelikle I. Constantinus döneminin aksine Theodosius’un hüküm sürdüğü çağda kilise özellikle Batı’da eşi görülmedik bir güç kazanma sürecine girmişti. İmparator kamuoyu oluşturma gücü bakımından kendisiyle yarışacak hatta kimi olaylarda onu gölgede bırakacak piskoposlarla karşı karşıya gelecekti. Tüm bu gelişmeler “Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür. Siz hem Tanrı’ya, hem de paraya kulluk edemezsiniz” (Matta 6:19:24) sözünde ifade bulacak yeni bir döneme girildiğini, IV. yüzyılın sonundan itibaren Batı kilisesinin otoritesini temsil eden güçlü piskoposlar ile Doğu’nun imparatorlarının siyasi bir rekabet hâlinde olacağı yeni bir politik düzenin başlangıcına işaret ediyordu.

3.2.1. II. Ekümenik Konsil

381 yılının Mayıs ayında 150 piskopos imparatorluğun Doğusu’nda çıkan Arianizm tartışmalarını, etkili bir darbe ile sona erdirmek üzere Constantinopolis’te bir konsil toplandı. Söz konusu piskoposlar Anadolu, Suriye, Filistin ve Karadeniz sahasından gelmişlerdi (Kaçar, 2009a: 120). Daha sonra bu gruba İskenderiyeli Timotheus ile birkaç Mısırlı piskopos ve Papa Damasus’u temsil etmek üzere Selanikli Piskopos Ascholius dâhil oldu (Socrates, *HE*, 5.8). Theodosius, Ariuşçular ile karşıtları arasındaki tartışmaların özellikle imparatorluğu Doğu’da toplumsal ve siyasi temelli ciddi bir ayrışmaya doğru sürüklediğini görüyordu. Bu noktada Socrates’in tanıklığına başvurulabilir. Socrates (*HE*, 5.8), Theodosius’u birlikteliği güven altına almaya çalışan bir imparator olarak betimlemektedir. Onu çabalarını, “bu ülkede kiliseyi buldu ve kiliseleri daha da nasıl genişletebileceğini ve barışı nasıl getirebileceğini düşündü” ifadeleriyle tanımlamaktadır (Kaçar, 2010: 309).

3.2.2. Cappadocialı Babalar ve Büyük Theodosius

Selanik Fermanı'yla resmî mezhebin Roma ve İskenderiye piskoposlarının temsil ettiği İznik inancı olduğu açıklamasının ardından son Ariuşçu Constantinopolis Piskoposu Demophilus'tan İznik itikadını kabul etmesi ya da kiliseleri boşaltarak şehri terk etmesi istenmişti. Çok geçmeden Demophilus İncil'deki “*Bir şehirde size zulmettikleri zaman ötekine kaçın*” (Matta: 10.23) ayetine riayet ederek şehir sınırları dışına çıkmayı tercih etti ve muhtemelen memleketi olan Beroea'ya döndü (Kaçar, 2009a: 117). Demophilus'un ardından Antiochea Piskoposu Meletius'un da desteğini alan Nazianzuslu Gregorius, *konsilin* ilk oturumunda başkent (geçici) piskoposu olarak seçildi (Socrates, *HE*, 5.7.1-2; Sozomenus, *HE*, 7.7.6-9).

İmparator, aynı inanç dünyasını paylaştığı din adamlarını önemli noktalara getirerek devletin resmî Hıristiyanlık algısını İznik İtikadı ekseninde yeniden şekillendirmek istiyordu. Nazianzuslu⁵³ Gregorius, bu tanımlamaya uyan din adamları arasında yer alıyordu. Gayretkeş ve samimi bir İznik yanlısı olan keşiş Gregorius, *Cappadocialı Babalar* olarak anılan üçlüden biriydi. Eğitimini Atina'da tamamlamış, son derece üretken bir yazardı (*PLRE* I: 403).

Theodosius'un çağına gelirken IV. yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı Ariuşçuluğun yükselişine ve çöküşüne tanıklık etmişti. Özellikle bu süreçte Cappadocia sahası, yetkin ilahiyatçıların yetiştiği mümbit bir coğrafya olarak ön plana çıkıyordu. Bundan sonraki süreçte Theodosius'u yalnızca imparatorluğun resmî ideolojisini belirlemesinde değil, aynı zamanda ruh dünyasını da etkileyen Ortodoks inancın doğuşunda bu bölgede yetişen ve *Cappadocialı Babalar* olarak tanınan üç ilahiyatçı adından söz ettirecekti: Basileus (329-379), kardeşi Nyssalı Gregorius (335-394) ve kardeşi ile aynı adı taşıyan Nazianzuslu Gregorius (330-389). Bu üçlüden Basileus, 370 tarihinde Caesarea piskoposluğuna yükselerek ilk önemli mevkiyi elde etmiş oldu (Kaçar, 2009b: 179-182).⁵⁴ Nazianzuslu Gregorius ile de ilk temasını burada kurduğu bilinmektedir. Gregorius ile Basileus'un arasındaki dostluk, birlikte eğitim aldıkları 5 yıl boyunca Atina'da pekişmiş olmalıdır. Daha

⁵³ Tarihî Kapadokya'nın sınırları içinde yer almaktadır.

⁵⁴ Teoloji alanında Cappadocia'dan daha önce böylesine yetkin eserler veren kişiler yetişmemiştir (Kaçar, 2009a: 111).

sonra Gregorius, arkadaşının isteğiyle gönülsüzce Sasima piskoposu oldu (Kaçar, 2009a: 112). Nyssalı Gregorius'a gelindiğinde kaleme aldığı eserlerin sahip olduğu entelektüel derinliği ortaya koyduğu görülmektedir. *Cappadocialı Babaların* özellikle açıklamaya giriştikleri karmaşık meselelere karşı felsefi bir bakış açısı geliştirmiş olmaları ve üretken birer teolog olarak ortaya çıkmaları (Demirci, 2007: 410), Ortodoksluğun doğuşunda bir dönüm noktası olarak kabul edilmelerini sağlamıştır (Kaçar, 2009a: 115). Dolayısıyla IV. yüzyılda yetişen, müstesna bir kavrayış ve entelektüel birikime sahip söz konusu üç ilahiyatçının İznik İtikadına bağlanması Ariusçuluğun özellikle 370'ten sonra gücünü yitirmesinde etkili olan unsurların belki de başında geliyordu. Nitekim Theodosius'un etkisiyle *Cappadocialı Babalardan* biri olarak şöhret bulmuş olan Gregorius'un geçici piskopos olarak seçilmiş olması, II. Ekümenik Konsil'de başlangıcından itikat metninin kaleme alınmasına kadar olan süreçte *Cappadocialı Babalar* tarafından tanımlanan inanç esaslarına bağlı kalınacağı ilan edildiği anlamını taşıyordu.

Konsil toplantıları sürerken beklenmedik bir gelişme meydana geldi: Meletius öldü. Bu, Gregorius'un Antiochea Kilisesi'nden aldığı desteği yitirdiği anlamını taşıyordu. Sonuç olarak bundan sonra hem Doğu ve Batı'dan çok sayıda piskoposun hem de imparatorun desteğini çektiği görüldü. Böylece Gregorius, Konstantinopolis Piskoposluğu görevinden istifa etti (Socrates, *HE*, 4.26; Sozomenus, *HE*, 7.17). Dolayısıyla Theodosius yola başka bir din adamı ile devam etmek zorunda kalacaktı (Kaçar, 2010: 307).

3.2.3. Nectarius'un Seçilmesi

II. Genel Konsil'in seyrine yön vermeye devam etmek isteyen imparator, Antiochea Başpiskoposu Flavianus'tan Gregorius'un halefi olabilecek kişilerin bir listesini hazırlamasını istemişti. Listenin başında yer alması beklenmese de Kilikya'dan gelen ve vaftiz edilmediği bilinen Tarsuslu Nectarius, piskopos seçildi (Kaçar, 2010: 307). Bu seçim üzerinde Tarsus Piskoposu Diodorius'un etkili olduğunu tahmin etmek güç değildir. Diodorus, Flavianus'un yakın arkadaşıydı ve onun önerdiği listenin şekillenmesinde rol oynadı. Üstelik İskenderiyeliler de kendi adaylarını çıkarmışlardı. Ancak İskenderiye Kilisesi'nin adayı Maximus seçilememişti. Bu durum, İskenderiye Kilisesi'nin Pilinusçu görüşleri benimsemiş olması kadar Diodorus ve Flavianus'un sahip oldukları itibar ile yakından ilişkiliydi.

Diodorus ve Flavianus ikilisinin özellikle Arisçu din adamlarının etkili makamlara gelmesinin engellemesinde önemli roller üstlendiği konusunu vurgulamakta fayda vardır. Dahası İznik İtikadı'na bağlı din adamları yetiştirilmesinde de çaba sarf ediyorlardı. İki piskopos Atina'da aldıkları eğitimi bir sonraki kuşağa aktarmak için Antiochea yakınlarında bir manastır okulu *ἀσκητήριον* (asketerion) kurmuşlardı (Socrates, *HE*, 4.3; Sozomenus, *HE*, 8.2; Malaty, 2003: 9-10; Kaçar, 2009b). Bu özel gayretleri sonucunda hiç şüphesiz yalnızca Doğu'da değil, imparatorun nezdinde de saygın bir yer edinmişlerdi. Nitekim onlar tarafından yetiştirilen ilahiyatçılar, V. yüzyılda yaşanan dinî tartışmalar için de önemli bir yere sahip olacaktı.

Göreve seçilmesinin ardından derhal vaftiz edilen ve gerekli koşulları sağlayan Nectarius, aslında bürokratik yapı içinde yer almıştı (*PLRE* I: 621). Onun sahip olduğu bu geçmiş ve mevcut konumu, doğal olarak bu yeni ve önemli göreve seçilmesine tesir etmişti. Nectarius daha önce Constantinopolis'te *praetor urbanus* olarak görev yapmıştı. Öte yandan *praetorluk* makamı 340'ta Ariusçu imparator Constantius döneminde oluşturulmuştu (Kaçar, 2009b: 181). Nectarius'un eski görevi boyunca halkla yakın temas kurması gerekmişti. Çünkü *praetorlar* kentte ilgiyle takip edilen oyunların düzenlemesi işini yürütüyordu. Dolayısıyla haklı bir biçimde Socrates, Nectarius'un popülaritesini açıklarken *praetor* olarak görev yaptığı döneme değinerek, halk ile kurduğu yakın ilişkiler sebebiyle çok sayıda insan tarafından tanındığını belirtmektedir. Dolayısıyla geniş bir kitleye sahip olduğu kişisel meziyetleri yakından gösterme imkanı bulmuştu. Socrates'in yaklaşımı odak noktasına alındığında henüz vaftiz bile edilmemiş birinin piskoposluk makamına gelmiş olması beklenmedik olmaktan öte kişisel ilişkilerinin yani kurduğu arkadaşlık (*philia*)⁵⁵ bağının etkili olduğunu düşündürmektedir. Öte yandan arkadaşlık ilişkilerinin IV. yüzyıl boyunca böylesine önemli makamlara yapılan tayinlerde ve seçim süreçlerine tesir ettiği bilinen bir gerçektir (Kaçar, 2010: 311-312).

Nectarius'un selefleri genellikle piskoposlar kurulunun ve imparatorun siyasal gücünün etkisiyle belirlenmişlerdi. Bununla birlikte sivil bir idareci iken üst düzey kilise yapısı içinde yer alan ilk piskopos, Nectarius değildi. 374 yılında Mediolanium (Milano) piskoposu seçilen Ambrosius da sivil bir idareciydi ve halkın arzusu sonucunda bu yeni

⁵⁵ *Philia* (*Amicitia*) : Latince de *dostluk* anlamına gelmektedir.

makamını elde etmişti. Dahası tıpkı Nectarius gibi seçilmesinin ardından vaftiz edilmişti (*PLRE* I: 52). Dolayısıyla vaftiz edilmemiş bir yönetici olarak halkın ve imparatorun desteğini alarak böylesi bir göreve gelmesi dönemin teamülleri içerisinde değerlendirilebilir. Benzer şekilde Ambrosius da imparator Valentinianus'un müdahalesi sonucu piskopos seçilmişti (Kaçar, 2009: 3; 2010: 307-308). Nectarius'un imparatorun iradesiyle Constantinopolis piskoposu seçilmesinin uyandırdığı etki de bu örnekten hareketle anlaşılabilir. Öncelikle Nectarius, Doğu kilisesinde nüfuz sahibi iki piskoposun desteğini almıştı. Ayrıca halk tarafından iyi tanınıyordu ve onun piskopos olarak seçilmesi kamuoyunu rahatsız etmemişti. Son olarak imparatorun etkisiyle belirlenmesi teamüllere tamamen aykırı değildi, çünkü Theodosius'tan öncesine ait örnekler vardı. Dolayısıyla ne Nectarius'un seçilmesi ne de Theodosius'un doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri ciddi dirençle karşılaşmıştır.

Nectarius ve Ambrosius örnekleri üzerinden Roma'daki bürokratik temayülü değerlendiren modern tarihçiler imparatorlukta askerî veya idari bir kariyer hayali kuran kesimlerin IV. yüzyılın sonundan itibaren kilise hiyerarşisi içinde üst düzey dinî görevleri hedeflemeye başladıklarını vurgulamaktadırlar. Özellikle Ambrosius'un aşağıda daha detaylı ele alınacak olan Selanik olayının ardından belirlediği pozisyon karşısında imparatoru adeta diz çöktürmesi imparatorlukta bürokratik kadroların zihin dünyası ve mesleki hedefleri bakımından adeta bir dönüm noktası olmuştur (Brown, 2000: 63-64).

3.2.4. Ortodoks Patrikhanesinin Temelleri

Ekümenik bir konsile hamilik ederek, Hıristiyanlığın temel sorunlarına çözüm arama iradesi ortaya koyan ilk hükümdar Büyük Theodosius değildi. İmparatorlar arasında kilise üzerindeki nüfuz gösterisinde bulunma arzusu ilk defa Büyük Constantinus döneminde kendini göstermiştir. İmparatorların üstlendikleri bu yeni rolün hoş karşılandığını düşünmek mümkün değildir. Ancak imparatorlar, siyasal haklarının bir sonucu olarak, 325'ten başlayarak 381'e gelene kadar İznik ya da Arius taraftarlarından birinin çıkarlarını da gözeterek Hıristiyan dünyasında birliği sağlamaya çalışmışlardır.

Büyük Theodosius, hüküm sürdüğü dönem boyunca sadece İznik İtikadı'nı iktidara taşımaya çalışmamış, Arisçuluğa kesin bir darbe vurma gayreti içine de girmişti. Öncelikle

tam olarak bu bağlamda onun hamiliğinde şekillenen konsil kararları ele alınabilir. II. Genel Constantinopolis Konsili'nde Ariusçuluğun İmparator nezdindeki gücü sona erdirilmiştir.

I. Constantinus'un patronluğundaki 325 tarihli İznik Konsili ile Arius ve onun taraftarlarına karşı girişilen mücadele Theodosius'un 381 yılında yayımladığı emirname ile netliğe kavuşmuştur. Constantinopolis şehrinde toplanan II. Ekümenik Konsil'de şehre yeni bir piskopos seçmenin yanı sıra hükme bağlanan konular arasında Constantinopolis Piskoposluğunun kilise hiyerarşisindeki yerinin belirlenmesi de bulunuyordu. Bu durum konsil kararında şu ifadelerle yer buldu: *Constantinopolis'in piskoposu, Roma başpiskoposundan sonra onurlandırılacak, çünkü Constantinopolis, artık yeni Roma'dır (Constantinopolis Konsili: 3)*. Buna göre; Constantinopolis piskoposu, Roma piskoposundan sonra gelecekti. Çünkü *Yeni Roma*, Constantinopolis'ti (Kaçar, 2009a: 122). Constantinopolis, Büyük Constantinus'tan itibaren varlığı ile yeni bir çağın başladığı yönündeki temel siyasi mesaj iletliyordu. Bunun yanı sıra kısa süre içinde imparatorluğun dinî kimliğinin de sembolüne dönüştüğü görülecekti. Dolayısıyla, Theodosius'un yönetimindeki adını aldığı konsilde Constantinopolis'in kilise hiyerarşisinde böylesi bir konum elde etmiş olması şaşırtıcı değildir ve tarihsel süreç içinde anlamlı görünmektedir.

Roma ile Constantinopolis arasındaki rekabet ilk olarak Constantinus döneminde ortaya çıkmıştı. Öncelikle iki kentin Hıristiyanlık bakımından taşıdığı değer kamuyu nezdinde tartışılması ve belli ölçüde uzlaşma aranması gerekiyordu. Halk arasında Roma'ya ve *Nea-Roma*'ya kutsal bir kimlik kazandırmak için birtakım söylentilerin yayıldığı görülmektedir. Buna göre Roma kenti kendisini Petrus ile ilişkilendirirken, Constantinopolisliler kentlerini havari balıkçı Andreas'a dayandırıyorlardı. Constantinopolis, Hıristiyanlığın ortaya çıktığı sahaya daha yakındı ve erken dönem Hıristiyanlık için önemli bazı şahısların kentle olan ilişkisini kurmak daha kolay ve gerçekçiydi. Constantinopolis ile Roma kiliseleri arasındaki çatışmalar ise Constantius ile II. Constantius arasındaki rekabetle bağlantılı olarak 343 tarihli Serdica Konsili'nin gerçekleştiği günlere kadar uzanmaktadır. Henüz İznik yanlılarının Ariusçuluğa karşı üstünlüğü tam olarak elde edemediği bu dönemde, Roma kilisesi her türlü konuda en yetkili kilise otoritesi olarak kendisini gösterdi. Doğulu piskoposlar ise bu kararı kabul etmediler. Bundan sonraki süreçte Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki ayrışma geri döndürülemez bir

boyut kazanacaktı (Demirci, 2007: 410).

Constantinopolis Piskoposluğunun kilise hiyerarşisinde böylesi bir pozisyona sahip olması imparatorun müdahalesinin bir sonucu olduğu için bundan sonraki süreçte Constantinopolis piskoposları Constantinus'un genel politikasına uygun hareket etme gayreti içine girmişlerdir. Kendini imparatorun dinî ve siyasi hedeflerinin destekçisi olarak bulan Nectarius, 381 yılında Theodosius'un kilise barışı çabalarının bir parçası olarak Hıristiyan gruplarının tamamını çatısı altında bir araya getiren bir toplantıyı düzenleme başarısı gösterdi (Kaçar, 2009b: 180). Constantinopolis Piskoposluğunun konumu, imparatorluğun kadim başkentinde yer alan kilise üzerinden tanımlanmış olması ve Constantinopolis piskoposlarının siyasal bakımdan Doğu'daki imparatorun bir idarecisiymiş gibi hareket etmeleri süreç içinde Doğu (Ortodoks) ve Batı (Katolik) kiliselerinin belirginleşmeye başlamasına yol açmıştır. Bir başka ifadeyle Doğu ve Batı kiliseleri arasında Serdica'da başlayan ayrışma, *Constantinopolis Konsili*'nde resmîyet kazanmıştır.

Unutulmamalıdır ki Lemerle'nin de ifadesiyle (2006: 41) Kavimler Göçü boyunca barbar saldırılarının yol açtığı “şok etkisi Doğu ile Batı arasında eşit olmayan bir şekilde” hissedilmişti. Bu tespit, Theodosius'un çağı da dâhil olmak üzere büyük ölçüde geçerliydi ve zamanla Roma Katolik Piskoposluğunun (Papalık) kazandığı güçle de yakından ilişkiliydi. Doğu'nun aksine Batı'da güçlü bir devlet otoritesinin bir türlü tesis edilmemiş olması, Theodosius'u da hüküm sürdüğü dönem boyunca uğraştıran bir meseleydi. İmparator önce Gratianus'a destek olmak için asker sevk etmişti, daha sonra da Magnus Maximus üzerine ve son olarak da paganların desteğiyle ortaya çıkan Eugenius'a karşı bizzat seferler yapmak zorunda kalmıştı. Aslında yaşananlar adeta onun çağını takip eden süreçte, imparatorluk için travmatik etkilere sahip gelişmelerin habercisiydi. Güçlü bir hükümdar varlığı söz konusu olmadığı için yeri geldiğinde imparator ile eşitlerin ilişkisini kuracak ölçüde nüfuz elde etmiş müstesna piskoposların da etkisiyle Batı'da kilise örgütü ve otoritesi Doğu'ya göre daha güçlü hâle geldi. Doğu (Ortodoks) ile Batı (Katolik) kiliseleri arasındaki ayrışma biraz da bu bağlamda ele alınmalıdır.

3.3. KIRILMANIN EŞİĞİNDEKİ TOPLUM: AYAKLANMALAR

Theodosius'un belirlediği istikamette hareket eden imparatorluğun idari, dinî ve askerî unsurlarının ilgilenmek zorunda olduğu üç temel meseleden bahsedilebilir: din (heretikler ve paganlar), barbar istilaları (Gotlar), Batı'daki istikrarsızlıklar (Magnus Maximus ve Eugenius). IV. yüzyılın sonunda tüm bu güncel sorunların yanı sıra Roma toplumunda özellikle ekonomik temele dayanan sosyal adaletsizlik baş göstermişti ve sıradan Romalı halk her an ayaklanmaya hazır, hoşnutsuz kitlelere dönüşmüştü. Büyük Theodosius'un çağına gelirken zengin ile fakir arasındaki uçurum iyiden iyiye artmıştı. Buna ek olarak vergiler de gittikçe ağırlaşmıştı. 350 yılı dolaylarında bir kuşak, ödedikleri verginin üçe katlandığına tanıklık etmişti. Halk ağır vergileri ödeyemediği için kaçıyordu. Sosyal piramidin en tepesinde yer alan zenginler, yerel aristokrasiyi teşkil etmişler ve sahip oldukları refahı iktidara yakın durarak güvence altına almaya çalışmışlardı. Toplumda sermayeyi kontrol altında tutan bu zümreler, imparatorun görev ve unvan alabilmek için yarışıyorlardı (Brown, 2000: 20-21, 22).

Anadolu, Suriye ve Mısır'daki taşra ahali hukuki statü bakımından Batı'daki serflere göre oldukça farklı bir konuma sahipti. Bu sahalarda yaşayan bir köylü işlediği topraklardaki ürünlerini yakın bir kentteki pazara götürüp ticari hayatın içinde kendine yer bulabilirdi. Böylece kiralarını ve vergilerini kişisel girişimleri sonucunda elde ettiği sermaye ile karşılayabilirdi (Brown, 2000: 25). Dolayısıyla muhtemelen Doğu'nun uçsuz bucaksız verimli topraklarını eken halklar, ekonomik hayatın daha fazla içinde oldukları yani büyük toprak sahiplerinin kölesine dönüşmedikleri için Batı'daki halklara nispetle daha fazla toplumsal duyarlılığa sahipti.⁵⁶ Sonuç olarak Doğu'nun halkları IV. yüzyılın sonunda dinî ve toplumsal tartışmalara kayıtsız kalamayacaklardı⁵⁷ ve Theodosius'un hüküm sürdüğü döneme damgasını vuracak ayaklanmaların öznesi olacaklardı. Sonuçta bu dönemde yaşanan ayaklanmalar, imparator tarafından alınan sert tedbirlerle tarihteki yerini alacaksa da toplumsal hareketlerin temelinde yalnızca imparator tarafından takip edilen politikaların

⁵⁶ Bu noktada Peter Brown (2000: 25) tarafından Doğu Akdeniz'deki toplumsal yaşama ilişkin olarak dile getirilen "daha dengeli ve eşitlikçi toplum" tanımlamasına yeniden yer verilmesinde fayda bulunmaktadır.

⁵⁷ Doğuda ayaklanma, gösteri ve kargaşa olarak tanımlanabilecek olan halk hareketleri daha yaygın bir şekilde görülüyordu (Williams ve Friell, 2005: 28).

değil, aynı zamanda süre giden sosyo-ekonomik gelişmelerin yattığı anlaşılmaktadır.

3.3.1. Antakya'da *Büyük İsyân*

Doğu Akdeniz'deki büyük kentlerde yaşayan halklar arasında gelişen bu duyarlılığa paralel olarak artan savunma harcamaları⁵⁸ halk üzerindeki vergi yükünün artmasına yol açıyordu. Bu yükü omuzlamak özellikle Doğu'daki kentlere düşmüştü. İlk olarak İskenderiye'de doğrudan Theodosius'u hedef alan gösteriler düzenlendi. Ancak bu yeni tedbirlere yönelik en ciddi tepki 387'de Antakya'da yükseldi (Williams ve Friell, 2005: 28).

Antakya'ya ilişkin IV. yüzyılın ikinci yarısına ait anlatılar kentlilerin imparatorluk idaresine yönelik duydukları öfkenin bir isyana evrilemeyecek düzeyde olduğu yönündedir. Antakya'da toplumu oluşturan Yahudi, Pagan ve Hıristiyanlar toplulukları arasında da kendine has bir uyum söz konusuydu. Ancak Paganizm ya da Yahudiliğe ilişkin imparatorluk merkezinden alınan, toplumsal dengeye zarar verebilecek nitelikteki kararlar toplumsal huzurun bozulmasına yol açmamıştı (Mitchell, 2016: 477). Ancak 381-382'den beri kent büyük bir kıtlıkla mücadele ediyordu. Halkın buğday ihtiyacı bir türlü karşılanamamış, Antakyalılar, içinde buldukları güç koşulların ortadan kaldırılması ya da en azından hafifletecek tedbirlerin alınması için valiye başvurmuşlardı. Ancak kentin bu en yetkili idari amirinin taleplerine kayıtsız kaldığı kanaatine varmışlardı (Bahadır, 2010: 369-370).

Halkın idareye duyduğu öfkenin bir ayaklanmaya nasıl dönüştüğü sorusuna bu tarihsel anlatı içinde cevap verilebilir. Antakya'da halk imparatorluk idaresine karşı mesafeli bir tutum sergiliyordu. İmparator tarafından alınan kararlar bölgedeki sosyolojik dengeyi tehdit ediyordu. Halk kıtlık sorunuyla mücadele hâlindeydi ve vergi yükü artmıştı.

Genel olarak kentlilerin tamamından tahsil edilen *lustralis collatio* vergisinin yanı sıra toprak sahiplerinin mükellef tutulacağı ilan edilen *aurum coronarium* vergisinin duyurulması kent konsilinde dile getirilmesi öfkeyi bir kat daha arttırdı. Valinin kentin ileri gelenlerin indirim talebine kayıtsız kalması halkın öfkeli tepkine yol açtı (Williams ve Friell,

⁵⁸ Theodosius ve etrafındaki üst düzey generaller Tuna boylarında oldukça kapsamlı askerî tedbirleri uygulama kararı almıştı. Böylece yeni garnizonlar oluşturulmuş, dolayısıyla askerî harcamalar artmıştı (Williams ve Friell, 2005: 27).

1994: 28).

Antakya’da isyan ateşini yakan kıvılcım ise tiyatro hiziplerinden birinin amigosu tarafından geldi. Halk, Antakya’da imparatorun şahsını ve makamını temsil eden hemen her şeye saldırmaya başladı. İlk kurban imparatorun portresinin bulunduğu ahşap panel oldu. Ardından kent forumunda bulunan imparatorun karısı Aelia Flavia Flaccilla ve oğlu Arcadius’a ait bronz heykeller yıkıldı. Parçaları kentin sokaklarında sürüklenerek aşağılandı. Halkın bundan sonraki hedefi vergi artışını savunan konsey üyeleri olmuştu ki isyana öncülük eden kişilerin ele geçirilmesi sonucunda ayaklanma bastırılmış oldu (William ve Friell, 2005: 28; Mitchell, 2016: 477-478).

Hayırsever eşi Flaccilla’nın heykeli yıkıldığı sırada (Holum, 1982: 41), Theodosius sevgili karısının yaşamının son anlarına tanıklık ediyordu. Antakyalılar ise tedirgin bir şekilde kendilerine verilecek olan cezayı bekliyorlardı (Mitchell, 2016: 478). Antakya, Levant’taki en önemli merkezlerden biriydi. Seleukos İmparatorluğu’nun ihtişamlı başkentiydi. Dolayısıyla kent tarihî, sosyal, ekonomik bağlamda kaybedebileceği birçok ayrıcalığa sahipti.

Theodosius’un duygusal bir mizaca sahip olduğu kamuoyu tarafından biliniyordu. Paganlar ve Ariuşçulara karşı aldığı sert tedbirler bile samimi ve nazik bir idareci (*PLRE I*: 341) olduğu yönündeki şöhretine gölge düşürememişti. Her ne kadar bulunduğu konumu sahip olduğu askerî becerisi sayesinde elde etmişse de kanlı iç savaşlar sonunda *augustus* olmayı başaran seleflerinden daha talihliydi. Bununla birlikte onun gibi parlak bir generalin tüm kariyerini, geleceğe dair planlarını, umutlarını arkasında bırakarak Cauca’ya gitmek zorunda kaldığı hayatının belki de en karanlık dönemini Flaccilla ile paylaşmıştı. Cauca’da evlendiği eşi onunla aynı inanç dünyasına mensuptu ve uygulamak istediği kararlarda hiç şüphe yoktur ki imparatorun en büyük destekçileri arasında yer almıştı. Dahası hayırsever kişiliği ve samimi bir Hıristiyan olması ile tanınan Flaccilla, imparatorun halk nezdindeki olumlu imajının da önemli bir unsuruydu (*PLRE I*: 342; Holum, 22-24). Sonuç olarak onun kaybı, hükümdarın duygu dünyasında kolayca atlatılamayacak bir yara açıldığını gösteriyordu. Belki de içinde bulunduğu psikolojik durumun da tesiriyle Theodosius, yaşadığı dönemde “büyük” sanını gölgeleyecek ölçüde reaksiyona yol açan sert tedbirlerle Antakya’daki ayaklanmayı bastırmaya karar verdi.

Ayaklanmanın doğrudan imparatorluğun taşradaki temsilcisi olan valiyi hedef alması ve toplumsal düzeni sarsıcı bir nitelik kazanması imparatorun alacağı kararı etkileyen unsurların başında geliyordu. Öte yandan imparator imgesi, Augustus ile birlikte başlayan, Paganizm'e ait inanç esaslarıyla bezenen, Hıristiyanlığa rağmen tam olarak terk edilmemiş olan kutsal, tanrısal özellikler taşıyordu. Devlet geleneği içinde imparatora sadakat, imparatorluğa sadakat anlamına geliyordu ve imparatorluk fikri çeşitli ritüellerle birlikte imparatorun şahsında bütünleşmişti (Williams ve Friell, 2005: 28). Öfkeli halkın imparator ve ailesine ait tasvirleri saygısızca yok etmesi göz ardı edilemezdi. Dahası Antakya -yukarıda da ifade edildiği üzere- imparatorluk otoritesine karşı hoşnutsuzluğu ile şöhret kazanmıştı. Dolayısıyla Theodosius'un bunu bir meydan okuma olarak algılamış olması da son derece muhtemeldir. Alınan tedbirleri de bu bağlamda ele almak gerekmektedir.

Sonuç olarak, İmparatorun buyruğu kapsamında alınan tedbirlerin boyutu beklenebilecek düzeydeydi (Kelly, 2004: 242). Tedbirler iki aşamalı olarak tatbik edildi (Mitchell, 2016: 478). Öncelikle Antakya'nın kamu binaları hipodrom, tiyatrolar ve hamamlar başta olmak üzere kapatıldı. Daha sonra sorumlular araştırılmaya başlandı. Tahkikatta, halkın ileri gelenlerinin ayaklanmaya karıştığı varsayılıyordu. Ancak ayaklanmanın bastırılması sırasında çok sayıda elebaşının yargılandığı ve idam edildiği, hatta bu idamlardan bazılarının yakılmak suretiyle gerçekleştirildiği anlaşıldı (Williams ve Friell, 2005: 28). Tahkikat komisyonunun sorumluları cezalandırma konusundaki kararlılığı ve acımasızlığı karşısında Antakyalılar dehşete kapılmışlardı. Birçoğu yaşadığı yeri terk ederek kentin dışındaki dağlara sığındı veya komşu kentlere kaçmak zorunda kaldı (Kelly, 2004: 242). Tahkikatı yürüten Cesarius ve Hellenbach'in uygulamaya konulacağını duyurduğu son tedbir ise Antakya'nın tarihî, ekonomik ve toplumsal kökenlerine dayanan ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaya yönelikti. Antakya bundan böyle bir eyalet merkezi olmayacaktı ve Laodicea'ya bağlanacaktı. Bu son ceza gerçekçi bir tedbir olarak tanımlanamazdı. Büyük bir kent küçük bir idari merkeze bağlanmıştı. (Williams ve Friell, 2005: 29). Dolayısıyla bu tedbir ile oluşturulmuş olan idari ünitenin görünümü kısaca, devasa bir gövdenin üzerine oturtulmuş küçücük bir kafa şeklinde betimlenebilir. Bu yönüyle de uygulanabilirliği yoktu. Böylesi gerçek dışı tedbirler kentten intikam alınmaya çalışıldığı yönünde düşüncelerin oluşmasına pek tabii zemin hazırlamış olmalıdır.

Antakya'da yargılananların yardım çığlıkları çok geçmeden imparatorluk merkezine ulaştı. Bu konuda Ioannes Chyrsostomus'un gayretleri önemli bir rneği teşkil eder (Kelly, 2004: 242-243). Oluşan kamuoyu baskısı imparatorun geri adım atmasını sağladı. Merhamet gösterme kararı almasında Piskopos Flavius ve Senatör Hilarius'un çabaları da dikkate değerdir. Bu arada Antakya ile imparatorluk merkezi arasındaki fiziksel bir gerçeklik kendisini hissettirmeye başlamıştı: mesafe. Tahkikat komisyonu ne kadar ileri gitmesi gerektiği konusunda kararsızlıklar yaşıyordu. Yeni talimatlar almak üzere imparatorluk merkezine dönmeye karar vermeleri, Theodosius'un öfkesinin kllenmekte olduğu döneme tesadüf etti. Bu gelişmeyi bir genel af ilanı takip etti (Williams ve Friell, 2005: 29).

İmparator, başlangıçta düşman ilan ettiği halkın temsilcilerinden şimdi övgüyle bahsediyordu. Dahası süreç içinde aracılık faaliyeti yürüten Hilarius'u valilik görevi ile mkfatlandırıldı. Bu kriz, Theodosius'un, Marcus Aurelius (161-180) ile kıyaslanacak ölçüde bilge ve merhametli bir hükümdar olarak tanınmasını sağladı. Dolayısıyla egemenliğini güçlendirmiş oldu (Williams ve Friell, 2005: 29). Ancak bu olaylar, yerel anlamda siyasi iradenin Hıristiyan yetkililerin kontrolüne girmeye başladığının bir göstergesi olmuştur (Mitchell, 2016: 478). Artık anlaşılmıştı ki, merhamet ve bağışlayıcılığın kaynağı imparator olsa bile buna aracılık eden, imparatoru yani en yüksek derecedeki dünyevi otoriteyi merhamet etmeye sevk eden irade dinî nitelikliydi.

Affin kapsamı Theodosius için dile getirilen değişken ruh hlinin kararlarına tesir ettiği yönündeki görüşü destekler niteliktedir. Belki de gerekli mesajın verildiği kanaatine varmıştı. Sonuç ne olursa olsun bundan sonraki süreçte imparator, duygularının etkisiyle gerçekçi olmayan kararlar alabilecek bir idareci olarak görülecekti. Nitekim Ambrosius'un, Callinicum'da bir grup bağnaz Hıristiyan'ın çıkardığı huzursuzluk hakkında imparatora yazdığı mektubunda yer alan bazı ifadeler (*Ep.* 74.34), imparatorun bu imajına yönelik gönderme niteliğinde kabul edilebilir. Ambrosius bu mektubunda, Antakya konusunda gösterdiği merhameti hatırlatarak -adeta- yeniden yanlış bir kararda ısrar etmemesini salık vermektedir.

Dinsel çatışmalar ve bu çatışmalara bağlı olarak kontrolsüz güç kullanımı imparatorluğun yabancısı olduğu bir durum değildi. Özellikle Akdeniz'in bu kesimindeki büyük kentler din eksenli çatışmaların kıyıma ya da yıkıma dönüştüğü olaylara sahne

olmaktaydı ve olacaktı. 388 yılında Callinicum'daki (Kallipolis)⁵⁹ sinagogun yakılması, 391'deki Serapeum tapınağının yıkılması, 415'te Hypatia'nın linç edilmesi yalnızca birkaç örnektir. Hıristiyan bağnaz grupların liderleri, iktidarın kendi yanında olduğunu biliyorlardı ve imparatorluğu oluşturan halklar arasında sayıca üstünlüğü elde ettiklerinin farkındaydılar (Brown, 2000: 62-63). Bu gerçeğin etkisiyle daha da hırçınlaştılar ve imparatorluğu ilgilendiren temel meselelere yönelik duyarlılık geliştirdiler.

3.3.2. Öfkeden Teslimiyete: Selanik Katliamı

Theodosius paganizmin belki de imparatorluk tarihinde son önemli ve cüretkar girişimini başarılı bir şekilde bastırıp Eugenius ile Arbogastes'i ortadan kaldırmıştı. Bu zafer, Hıristiyan imparator kimliği ile Theodosius'un Roma kamuoyunda popülaritesinin zirvesini teşkil ediyordu. Muzaffer bir imparator olarak 390 yılında, Milano'ya doğru yola çıkmak üzere hazırlıklarını tamamlarken onu oldukça öfkeleniren bir haberle sarsıldı. Gözde generallerinden pagan Botheric ve adamları Selanik Hipodrom'unda düzenlenen oyunlar sırasında ayaklanan bir grup tarafından hunharca katledilmişti.

Botheric, 382'den itibaren tüm seferlerde gösterdiği başarılarla imparatorun ordusunda saygın bir yer edinen Got generallerden birisiydi. Theodosius için idaresi altındaki topluluklar arasında Gotların müstesna bir yere sahip olduğuna daha önce temas edilmişti.⁶⁰ Şehrin asayişi ve güvenliği Theodosius'un sevdiği kumandanlarından biri olan Got Botheric'in sorumluluğundaki küçük birlikler aracılığıyla sağlanıyordu. Dolayısıyla Botheric'in öldürülmesi hadisesinin imparatoru bu denli müteessir etmesinin sebepleri arasında onun Illyricum *magister militum* olması göz ardı edilemeyecek niteliktedir (Williams ve Friell, 1994: 47; Mitchell, 2016: 369). Ancak olaylar bununla da sınırlı kalmamış ve Botheric adeta bir mesaj verme kaygısıyla hipodromda halkın gözleri önünde öldürülmüştü.

Gelişmelere ilişkin bu bilgiler olayın yalnızca kriminal tarafını yansıtmamaktadır. Bu aşamada esas merak uyandıran soru şüphesiz, Selanik halkını Got bir generali ibreti alem için adeta bir gösteriye dönüştürürcesine katletmeye iten sebeplerin neler olduğudur. Bir başka

⁵⁹ Callinicum: Urfa civarında bir kent.

⁶⁰ Bu konu II. Bölüm'de "Theodosius'un Ordusunda Gotlar" başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

ifadeyle Selanik halkı neden Botheric ve adamlarını binlerce izleyici önünde öldürmüştü? Böylesi bir girişim olayın kriminal bir vakadan ziyade sosyolojik ekseninde ele alınması zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Öncelikle olaya daha derinlemesine bakarak halkın nasıl da bir anda organize olduğuna temas edilebilir.

Anlatılanlara göre Botheric ya da adamları, yarışların favorisi olan bir at arabası sürücüsünü gayri ahlaki eylem içinde yakalamışlardı. Sürücüyü destekleyen halkın tüm itirazlarına rağmen Botheric, onu tutukladığı gibi cezalandırma konusunda itirazları dikkate almadı. Onun bu kararı olayın taraflar arasında değer yargılarının farklılığına dayanan bir çatışmaya doğru evrilmesine sebep oldu (Williams ve Friell, 1994: 47). Çünkü kültürel ekseninde homoseksüel ilişkiyi Gotlar cezalandırılması gereken bir eylem olarak görürken, Selanik'in yerli unsurunu teşkil eden Yunan ve Latinler ise prensipte uygunsuz bir davranış olarak kabul etseler de hoşgörüyü yaklaşma eğilimine sahipti.

Değerler çatışması, büyük ve kanlı bir ayaklanma için yeterli sebebi teşkil ediyor muydu? Dönemin toplumsal koşulları içinde bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değildir. İşte tam olarak bu aşamada 382'de başlayan sürece yeniden bakmak gerekmektedir.

Theodosius'un "büyük" sanını haklı olarak taşımasını sağlayan başarılarının ilki Got meselesine karşı geliştirdiği akılcı çözüm olmuştu. Gotların imparatorluk arazisine iskânı, Roma ordusunda görev almalarının sağlanması gibi önemli adımlar imparatorun soğukkanlı çabalarının bir ürünüydü. Theodosius, yürüttüğü harekâtlarında sağladıkları başarılar ölçüsünde Got liderleri Roma ordusunun hiyerarşik düzeni içinde çok önemli mevkilere getirmişti. Dahası onları saray çevresinde itibarlı bir toplumsal zümre olarak görmüş ve kendisinden sonra bile etkili birer siyasi kişilik olarak varlıklarını korumalarını sağlayacak adımlar atmıştı.

Roma'da ordu ve sivil idari kadrolarda görev almanın aristokrasi için büyük bir itibar ve statü göstergesi olarak görüldüğü bu dönemde, Gotların böylesine taltif edilmesi, kendilerini imparatorluğun asli unsuru olarak gören zümreleri rahatsız etmiş olmalıdır. Selanik; Milano, Roma, Atina gibi imparatorluğun kadim geleneğine yön veren hâkim kültürel unsurların olağanca canlılığını koruduğu önemli bir merkezdi. Dolayısıyla Selanik sâkinleri kendilerini Gotlara nispetle daha çok imparatorluğun bir parçası olarak

görüyorlardı. Bu hissin klasik dünyada güçlü bir mensubiyet algısını oluşturduğu muhakkaktır. Nitekim modern tarihçiler (Gregory, 2011: 97) de bu noktaya dikkat çekerek Botheric'in öldürülmesinde Gotların ordudaki durumundan rahatsız olan bir grubun rol oynadığını belirtilmektedir.

Ayaklanmanın mahiyeti bağlamında ve bir anda kentteki garnizonun katledilmesiyle sonuçlanacak eylemlerin gerçekleşmesinde, halkın nasıl organize olduğu sorusuna ayrıca cevap aranabilir. Roma'nın büyük kentlerinde spor organizasyonları ve bu organizasyonların gerçekleştirildiği hipodrom ve *circus*⁶¹ denilen abidevi kamu yapıları taraftar gruplarının oluşumu için uygun ortam hazırlamıştı. Söz konusu gruplar, hâli hazırda belli ortak değerler etrafında bir araya gelmiş topluluklar olduğu için halkın toplumsal duyarlılığı yüksek kesimini teşkil ediyordu. Bu toplumsal realitenin de etkisiyle Maviler ve Yeşiller olarak bilinen taraftar gruplarının⁶² Roma tarihinde önemli bazı ayaklanmalarda öncü rol oynadıkları görülmektedir.⁶³ Nitekim Maviler ve Yeşiller yalnızca spor aktivitelerinde değil, siyasi ve dinî konularda da rekabet hâlindeydiler. Antakya, İskenderiye ve Efes gibi kentlerde gündelik hayatın akışına etki edecek ölçüde taraf grupları arasında çatışmalar meydana geliyordu. Bu guruplar VI. yüzyıla gelindiğinde Mavileri daha ziyade siyaset alanında muhteris bir tutum içindeki Greko-Romen soyluları; Yeşillerin ise ticaret erbabı ile kentlerdeki her türlü işçi ve zanaatkârı temsil ettiği bilinmektedir. Maviler siyasete duydukları ilginin doğal bir sonucu olarak iktidar ve saray çevresi ile temas hâlindeydi. Yeşiller ise esnaf teşkilatları tarafından desteklenmekteydi.⁶⁴ Dolayısıyla Maviler ile Yeşiller arasındaki rekabetin sınıfsal bir düzleme de sahip olduğu görülmektedir. Sonuç olarak toplumsal, ekonomik, dinî ve siyasi kimliklere sıkı sıkıya bağlı, imparatorluğu ilgilendiren meselelerde kendini taraf olarak görüp organize olan grupların varlığı gözlemlenmektedir. Böylesi bir atmosferde hem Got hem de pagan bir generalin teamülleri aşan bir tutum içine girmesi karşısında neden ve nasıl ayaklandıkları anlaşılabilir.

⁶¹ Circus: Latince yuvarlak halka anlamına gelmektedir. Roma Dönemi'nde içinde at ve araba yarışları yapıp, bazı oyunların oynandığı özel bir yapı (hipodrom) olarak tanımlanmaktadır.

⁶² Başlangıçta her biri doğadaki temel elementleri temsil eden 4 grup bulunuyordu: Maviler (hava), Yeşiller (toprak), Beyazlar (su), Kırmızı (ateş). Alan Cameron (1976), nu grupların tarihçesi ve toplumsal düzen içindeki yerini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

⁶³ 532'de Iustinianus döneminde yaşanan Nika İsyanı, belki de bu ayaklanmaların en ünlüsüdür.

⁶⁴ Söz konusu grupların ortaya çıkışı, dönüşümü ve siyasal düzlemdeki etkileri Seidler (1999: 42-45) tarafından ele alınmıştır.

Theodosius, *augustus* olduktan sonra adeta bir program dâhilinde idealindeki toplumsal ve siyasi düzeni, kontrol altında tuttuğu dinî ve askerî araçlarla kurmak ve yaşatmak istemişti. Onun kilise birliği konusundaki tavrı bu arzusunun en somut yansımasıydı. IV. yüzyılın sonuna gelirken Romalı soylular için kilise hiyerarşisinde yükselerek siyasi nüfuz elde etme yolu; idari ve askerî görevler alarak statü elde etmekten daha cazip hâle gelmişti. Theodosius da yaptığı atamalarla bu toplumsal dönüşüme yön veriyordu. Öte yandan Gotlardan, Roma ordusunun hiyerarşik yapısı içinde yararlanmak, onun en önemli zaferiydi. Merhametli ve akılcı bir devlet adamı olarak şöhret kazanmasını sağlamıştı. Selaniklilerin duyduğu tepkinin hedefinde onun tarafından inşa edilen bu yapı vardı. Theodosius'un toplumu anlama konusunda sahip olduğu becerinin sınırlarını tam olarak bilemesek de halkın tepkisinin ve bu tepkiyi gösterme şeklinin kendisini hedef aldığına dair düşüncelere kapıldığını var saymak mümkündür.

Korkunç ve aşağılayıcı eylemlerle bir general öldürülmüştü ve olayın sorumluları şüphesiz cezalandırılacaktı. Kent halkının bu eylemi coşkuyla karşılayarak takip ettikleri de bir gerçektir. İmparator şimdi vereceği cezayı belirlemeye çalışıyordu (Williams ve Friell, 1994: 48). Rufinus'un telkinleri imparator üzerinde etkili oldu. Sonuçta imparator cezalandırmak yerine intikam almayı seçti. Böylece korkunç bir tertiple halkın hipodromda toplanmasına karar verildi. Selanik halkına hipodromda imparator adına büyük bir oyun düzenlendiği duyuruldu. Böylece hipodromda yarış izleme alışkanlığına sahip tüm halk bir araya toplanmış oldu.⁶⁵ Bu husus önemli, zira Botheric'in katline de büyük ölçüde aynı kişiler tanıklık etmiş olmalıydı. Sonuçta Gotlardan oluşan birlikler hipodrom dolusu insanı yani 7.000'den fazla kişiyi kadın, erkek, çocuk; hedef gözetmeksizin öldürdü (Vickers, 1972: 25). Theodosius'un intikamı alınmış ve emri yerine getirilmişti (Sozomenus, *HE*, 7.6; Vickers, 1972: 25). Bu yaşananlar dönemin kaynaklarına şu şekilde yansımıştı:

İmparatorun öfkesi her şeyin önüne geçti ve kılıcı haksız ve zalimce herkesin karşısında tutarak intikam arzusunu tatmin etti; masum ve suçlu herkesi öldürdü. Suçluların hiçbir şekilde yargılanmadan cezalandırıldığı ve yedi bin kişinin hukuka aykırı olarak yok edildiği söyleniyor; hasat zamanı buğday kulakları gibi

⁶⁵ Hipodromdaki oyunlar halk tarafından yakından takip ediliyordu. Dolayısıyla imparator adına düzenlenecek oyunlar için yapılan davet karşısında muhtemelen Selanik civarından da çok sayıda Romalı da hipodroma gitmişti.

kesildiler (Theodoret, *HE*, 5.18).

İmparatorluğun kadim kentlerinden biri neredeyse tamamı Hıristiyan olan Selanik eşi görülmemiş bir katliama sahne oldu. Roma toplumu olayı öncelikle bir pagan için Hıristiyanların katledildiği şekilde algılıyordu. Botheric'in imparatora sadakatle bağlı Got tebaasından olması olaya başka bir boyut kazandırıyordu. Zira bu katliam ile Selanik, imparatorluğun en prestijli makamlarında Gotların yer almasına yönelik duyulan hoşnutsuzluğun sembolüne dönüştü. Gotlar ve Maximus'un ailesine karşı tutunduğu tavırla merhametli bir hükümdar olarak tanınmış olan Theodosius, halk arasındaki popülaritesini büyük ölçüde yitirmiş olmalıdır. Merhamet ve ağırbaşlılığın övüldüğü Hıristiyanlığı yüceltmeye çalışan imparatorun böylesine acımasızca hareket etmesini açıklamak mümkün değildi.

Theodosius'un kısa süre içinde verdiği karardan ötürü büyük bir pişmanlık içine düştüğü anlaşılmaktadır. İmparator, suçluların durumunun gözden geçirilebilmesi için idamların 30 gün kadar ertelenmesi yönünde bir karar aldı. Ancak keyfi bir şekilde katledilmiş olanların durumunu yeniden değerlendirmek imkansızdı (Williams ve Friell, 1994: 48). İşte tam olarak bu aşamada güçlü bir din adamı olan Milano Piskoposu Ambrosius'un müdahalesi son derece kendine has bir tarihsel sürecin genel karakteristiğini yansıtmaları bakımından özel bir yere sahiptir. Sonuçta, bir din adamının taviz vermeyen tutumu Selanik'te katliam emrini veren mağrur imparatoru, tevazu sahibi bir Hıristiyana dönüşmeye sevk edecekti (Sozomenus, *HE*, 7.25). Doğu-Batı ayrışması ve imparatorun kilise ile kurduğu bağ merkeze alınarak, Theodosius ile Ambrosius arasındaki inişli çıkışlı ilişki daha detaylı bir şekilde ele alınmayı gerektirmektedir.

IV. BÖLÜM

İMPARATOR VE PİSKOPOS: THEODOSİUS VE AMBROSİUS

4.1. HİRİSTİYAN TOPLUM VE LİDER

Theodosius'un imparatorluğu tek merkezden yönetmeye yönelik tasarıları, toplum ve siyasi süreç üzerindeki yönlendirici etkisinin önemli bazı gelişmelerle sınanmasına yol açmıştı. İmparatorun kendisi Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığın nihai zaferi ile ilişkilendirilse de bazı konularda Hıristiyanların muhalefeti ile karşılaşmıştı. Bu hususu daha da ilgi çekici hâle getiren ise kendisinin savunuculuğunu üstlendiği İznik İtikadı taraftarlarının imparatorun kararlarına güçlü bir direnç göstermesi olmuştu. İmparatorun bazı önemli gelişmelerde Hıristiyanları karşısında bulması, esasen onların zaman içinde iktidarın gerçek sahibi olduklarını idrak etmeleriyle ilgili olmalıdır.

4.1.1. Kilise ve Toplum

Kilise hayatın her alanında etkin bir yapıya sahipti. Dayanışmayı toplumsal bir olguya dönüştürüyordu. (Millar, 2006: 458-460). Örneğin salgın hastalıklarla etkili bir şekilde mücadele edebilmek için organize olma ihtiyacı kilise örgütü tarafından sağlanabiliyordu. Antikçağ insanının baş etmekte güçlük çektiği sorunların başında bulaşıcı hastalıkların geldiğini tahmin etmek güç değildir. Theodosius dönemi de dâhil olmak üzere salgın hastalıkların tedavisinde büyük sorunlar yaşanıyordu. Bu aşamada organize ve örgütlü yapısıyla kilise, tedbir almak konusunda karar verilmesi ve bu kararların etkili bir şekilde uygulanmasında hayati bir rol üstlenmişti. Bu bakımdan kilisenin yaşamın devamlığı açısından böylesi bir fonksiyona sahip olması toplum arasındaki itibarını da arttırıyordu. İmparatorluk toplumunda şifa arayışının getirdiği çaresizlik hissi öylesine kuvvetliydi ki, dinsel bağnazlığın etkisiyle pagan tapınaklarına saldırılar yaşandığı IV. yüzyılda bile şifa kaynağı olarak görülen Lydney Tapınağı ayakta kalmayı başarmıştır (Jackson, 1999: 167).

Kilise örgütü ile birlikte güçlenen dayanışma pratiği Hıristiyan kimliğinin inşasında da önemli bir işleve sahipti. Yoksul bir Romalı, sadece küçük bir cemaate mensup olduğu

için bile Kiliseyi ve örgütlü kudretini arkasında hissedebiliyordu. Romalı Hıristiyanlar, artık mal ve can güvenliklerinin güvencesi olarak Kiliseyi görüyorlardı. Roma vatandaşı olmak değil, Hıristiyan olmak toplumda bir övünç kaynağına dönüşmüştü (Mcgrath, 2013: 43). Özetle Kilise, Hıristiyanların arkasına aldığı önemli bir güçtü. Bu güce sahip olmak, gerekirse en kudretli dünyevi otorite olan imparatora bile karşı durabilme iradesini ortaya koymak anlamına geliyordu. IV. yüzyılın sonunda dünyevi otorite ile dinî otorite arasındaki rekabetin sembolü hâline gelmiş olan Ambrosius ile Theodosius arasındaki ilişkiler de tam olarak bu bağlamda ele alınmalı, imparatorun buyruğuna rağmen onun güvencesi altında olan gruplara yönelen öfke de böylesi bir toplumsal zemine oturtulmalıdır.

IV. yüzyılın sonuna gelindiğinde imparatorluğun prestijli kadrolarında ve üst düzey askerî görevlerde Hıristiyanlar yer alıyordu. Kentlerden ve kentlilerin kaygılarından uzak Hıristiyan zahitlerin yerini modern görünümlü varlıklı tüccar zümresi ile aristokrasi almıştı (Arnheim, 1972: 50-51, 77-85). Dolayısıyla Kilise ile temas kuran toplumsal zümre artık belli ölçülerde otorite ve iktidar üzerinde nüfuz sahibi ya da yaşadığı yerde etkili kişilerden oluşuyordu. Bu durum Batı'da kilise otoritesinin güçlenmesi ile doğal olarak ilişkilendirilebilir.

Batı kilisesi günden güne güçleniyor ve Theodosius'un hegemonyasının dışında kendi kontrolü altında tuttuğu bir nüfuz bölgesine kavuşuyordu. Dahası Batı Kilisesinin nüfuz alanı Batı'yla da sınırlı kalmayacak, imparatora diz çöktürecek bir muhalefete öncülük edecekti (Soz., *HE*, 7.25; Mclynn, 1994: 323). Aziz Ambrosius da bu muhalefetin hem sembolü hem de lideri olacaktı. Tüm bu yaşananlar, Büyük Theodosius'un dinî politikalarına kendi karakteristiğini kazandırması bakımından özel bir öneme sahiptir. Theodosius'un, Aziz Ambrosius ile ilişkisi bu bağlamda ele alındığında, ikili arasında gelişen rekabetin hangi koşullar altında sonraki yüzyıla şekil verdiği anlaşılabilir. Bu aşamada imparator ile Hıristiyanları karşı karşıya getiren ve Ambrosius'un her defasında zaferiyle sonuçlanan gelişmelerden ilki örnek olarak gösterilebilir. Toplumsal düzeni korumak isteyen imparatorun otoritesi Callinicum'da bir grup öfkeli Hıristiyan keşiş tarafından sarsıldığında, Ambrosius ile Theodosius arasındaki rekabetin ilk perdesi sergilenmiş olacaktı.

4.2. Kilise İktidarının Mimarı: Ambrosius

Ambrosius'un hikâyesi imparatorluğun geleceğini ve kendinden sonraki siyasi düzenini öylesine derinden etkilemiştir ki onun bir azize dönüştüğü bu süreci anlatmaksızın Doğu ile Batı arasındaki ilişkileri, V. yüzyılda kilisenin kesin olarak ikiye ayrılmasını anlamak mümkün değildir. Onun, siyaset kurumu ile geliştirdiği bağlar, kamuoyunu yönlendirme konusundaki becerisi Büyük Theodosius'un hüküm sürdüğü döneme kendi karakteristiğini kazandırmıştır. Bir realite olarak imparatorun patronajında şekillenen Doğu Kilisesi ile istikrarsızlıkların etkisiyle siyasi nüfuz elde eden Batı Kilisesi arasındaki ayrışma ilk defa bu iki güçlü tarihî şahsiyetin karşı karşıya gelmesiyle ortaya çıkacaktır.

Kariyerinin henüz başındayken İmparator Valentinianus ile Probus'un desteğini alan Ambrosius'un, bürokrasiden kiliseye uzanan serüvenine bakıldığında, piskopos olma şeklinin oldukça ilgi çekici bir gelişme olduğu görülür.⁶⁶ Dönemin kaynakları *Ammianus Marcellinus*, *Themistius*, *Zosimus* ile kilise tarihçisi olan *Socrates*, *Theodoret* ve *Sozomenus* imparatorluğun sivil bir idarecisiyken, bürokratik kariyerini halkın isteği üzerine terk ederek din adamlığını nasıl seçtiğini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Kaynakların genel tavrı, adeta ona verilen "aziz" unvanını haklı çıkarırcasına halk tarafından ne denli sevildiğini ve desteklendiğini anlatmaktan yanadır. İşte tam olarak bu aşamada dönemin genel toplumsal ve siyasi atmosferi bağlamında onun kariyeri ele alınabilir.

Ambrosius'un dikkate değer bir şahsiyet olarak 374'te Milano'nun piskoposu seçilmesiyle ön plana çıktığı tarihsel bir gerçektir. Anlatılanlara göre Milano halkı onun piskopos olmasını istemiş; o ise bu talebe karşı direnmişse de halkın baskısı karşısında rıza göstermek zorunda kalmıştı. Bu olayda iki kahraman bulunmaktadır. Biri geleceğin azizi, diğeri de Milano halkıdır. Ambrosius'un nasıl oldu da halkın böylesine sevgisini kazandığı sorusu ile Milanoluların neden onca din adamı varken sivil bir idarecinin piskopos olmasını talep ettiği soruları cevap beklemektedir. Bir diğer soru ise Ambrosius'un hangi gerekçelerle bürokratik kariyerini bırakmaya ikna olduğudur. Tüm bunlara cevap verebilmek için onun hayat hikâyesine ve mesleki kariyerine temas edilebilir.

⁶⁶ Ambrosius'un hayatı hakkında bilgilerin sunulduğu kaynaklar arasında Angelo Paredi'nin (1964) ile Boniface Ramsey (1997) eseri özel bir yere sahiptir. Her iki eserde de Ambrosius'un hayatı ve faaliyetleri detaylı bir şekilde aktarılmaktadır.

Ambrosius'un Hıristiyan aristokrasiye mensup bir aileden, 340 yılı dolaylarında Trier'de dünyaya geldiği bilinmektedir. Babası II. Constantinus döneminde, Galya'da idareciydi; Ambrosius henüz bebekken öldürülmüştü. Tecrübeli bir idareci olan babasının yanında bulunmasa da onun itibarlı mirasını almıştı. Böylece soylu bir babadan gelmiş olması, imparatorluğun kadim başkenti Roma'da şekillenecek olan kariyerini derinden etkilemişti (*PLRE* I: 51; Livingstone, 1997: 50). Ambrosius'un ailesi, senatoda söz sahibi olan güçlü ailelerle herhangi bir bağına sahip değildi. Ancak varlıklı bir aileden gelmesinin de etkisiyle çok iyi bir eğitim almıştı. Ailesi hakkında bilinen bir diğer önemli gerçek ise Hıristiyan kültüre sıkı sıkıya bağlı olduklarıdır. Ambrosius'un ablası Marcellina, Aziz Soteris'in yolunu takip ederek 350'li yılların başlarında bakireliği seçmişti. Hatta ona rahibe peçesini Roma Piskoposu Liberius giydirmişti (Liebeschuetz, 2010: 6).

Ambrosius, öğrenim hayatını tamamladıktan hemen sonra *praefectura praetori*⁶⁷ *Gallarum* Sextus Petronius Probus'un yanında avukat olarak kariyerine başladı (Charles, 1968: 186; Liebeschuetz, 2010: 5). Çok genç yaşta böylesine önemli bir idarecinin yanında, önemli bir şehirde göreve gelmesi, elbette tesadüf veya şans ile açıklanamazdı. Yönetici bir ailenin ferdi olmak, ona bürokratik yaşamın kapılarını kolayca açmıştı.

Theodosius'un çağında yani IV. yüzyılın sonuna gelindiğinde iyi eğitim almış bir Romalı, bürokraside kariyer basamaklarını hızla tırmanabiliyordu. Ambrosius'un, Roma'da geçirdiği çocukluk ve gençlik yılları boyunca iyi bir retorik eğitimi aldığı ve Yunancayı ileri düzeyde kullanabilme becerisini edindiği görülmektedir. Yaşadığı ve yetiştiği kültür içinde sahip olduğu bu beceriler onu emsalleri arasında müstesna bir konuma taşıyordu. Çünkü Batı'da her ne kadar entelektüel birikim Yunan kültürüne olan hâkimiyetle ölçülüyorsa da Yunancaya, Ambrosius kadar hâkim çok az sayıda eğitilmiş kişi bulunuyordu (Liebeschuetz, 2010: 6). Bu husus oldukça önemlidir. Zira Ambrosius valiliği bırakıp henüz yeni kutsanmış bir piskoposken yani ne teoloji eğitimi almış ne de vaaz verme tecrübesine sahipken, nitelikli din adamlarının okumakta zorlanacağı Yunan dilinde yazılmış incelikli teolojik eserleri okuyabildiğini göstermişti. Bu, onun nitelikleri konusunda şüphe duyanları da ikna etmiş

⁶⁷ *Praefectura Praetori*: Roma'da en yüksek rütbeli adli görevlilerin ve valilerin kullandığı bir unvan. Batı İmparatorluğu iki büyük idari bölgeye ayrıldı: İtalya; Afrika ve Illyricum ile İspanya ve İngiltere'nin de içinde bulunduğu Galya. Daha sonra Illyricum bölgesi Doğu ve Batı imparatorlukları arasında bölündü. Öte yandan Doğu İmparatorluğu iki önemli idari birimden oluşuyordu: Illyricum ve Oriens (Doğu).

olmadır. Sonuçta yeni seçilen bir piskopos olarak teoloji alanındaki eksiğini eğitimi sayesinde lehine çevirmeyi başarmıştı. Belki de henüz deneyimli olmamasından dolayı piskoposluğunun ilk iki yılı boyunca hiçbir yazılı eser vermemiştir. Ancak 377 yılında yazdığı ilk eseri olan *De Virginitate* ile ne denli yetkin bir kaleme sahip olduğunu gözler önüne sermiştir (Liebeschuetz, 2005: 10).

Ambrosius'un erken kariyerine etki eden en önemli hususlardan birisi de Probus'un desteğiydi. Probus, Valentinianus döneminin gözde bürokratlarından biriydi (Jones, 1964: 141). Eğitim hayatı ve tırmandığı kariyer basamakları Ambrosius'un düşün dünyası hakkında fikir verdiği gibi bir piskopos olarak alacağı kararları şekillendiren etmenleri de gözler önüne sermektedir. Öncelikle bir din adamı olma şekli ve göreve gelme biçimi onu müstesna bir konuma taşımaktadır. Zira Ambrosius, seleflerinden ve çağdaşlarından oldukça farklı dünyaya aitti. İdarecilik tecrübesi sonucunda imparatorluğun kurumlarını ve işleyişini çok yakından tanıma imkânı bulmuştu. Dolayısıyla ilahi kudretin temsilcisi olarak dünyevi otoritenin güçlü yönlerini olduğu kadar zaaflarını çok iyi bir şekilde kavramış olmalıdır.

Tıpkı selefleri gibi Theodosius da Hıristiyanlığın çatısı altında Roma İmparatorluğu'nu birleştirmek ve Hıristiyanlığın ona sağladığı güç ile Akdeniz dünyasının dini dönüşümünü sağlamlaştırmak istiyordu. III. yüzyılda imparatorlar siyasi desteğe olduğu kadar askerinin desteğine de ihtiyaç duyuyorlardı. Ordu'daki askerlere ettirilen *sacramentum*⁶⁸ yemini ile ordu-imparator ilişkisi maneviyatla sağlamlaştırılıyordu. IV. yüzyılda ise bu dönüşüme katkı sağlayan toplumu etkisi altına alarak anlatanlar ise piskoposlardı. İmparatorun Hıristiyanlık algısını anlayıp yorumlayacak, iyi eğitilmiş, hitabeti kuvvetli insanlara ihtiyaç duyulmaktaydı.

Hukuk alanında gösterdiği başarıyı şimdi dinî alana da taşıma sırası gelmişti. Sirmium'da Gratianus ile yolları kesişen Ambrosius, imparatorun isteği üzerine teolojik bilgi birikimini *De Fide*⁶⁹ adlı beş ciltlik bir eser aktarmıştır (Liebeschuetz, 2005: 11). Sirmium'da bulunduğu üç yıl içinde hem halkın sevgisini ve güveni kazanmış olması ve belki de verdiği

⁶⁸ *Sacramentum*: Roma ordusunda yer alacak *lejyon* üyeleri tarafından edilen bağlılık yemini denir. Roma askeri birliği içinde çok eski bir geleneğe dayanan *Sacramentum*, askeri bir hareket sırasında askerlerin sefer süresi boyunca Roma askeri düzenine bağlı kalacaklarını bildirdikleri bir sözdür (Bunson, 2002: 484).

⁶⁹ Modern tarihçiler tarafından *On the Faith* (İnanç Üzerine) olarak adlandırılan bu eser 379 yılında Gratianus'a takdim edilmişti.

eser, onun kariyerinde bir sıçrama noktası olmuştur. 373 yılında Probus, kendi uhdesi altında Ambrosius'u Aemelia ve Liguria'ya *consularis* olarak atadı (V. Amb. 4.8; Jones, 1964: 151; Liebeschuetz, 2011:58).

373 yılında Ambrosius kendisini Katolikler ile *sapkın* Ariusçular arasındaki mezhep çatışmasının içinde buldu. İki mezhepten birine liderlik etmek zorundaydı. İznik yanlısı Hıristiyanların verdiği desteğin etkisiyle Ambrosius'u destekleme kararı alan halk onu Milano piskoposu olarak seçmiştir. Piskopos seçilmesinin ardından en büyük destekçisi Probus, hem mesleki tecrübesini hem de bundan sonraki kariyerini özetler nitelikte şu sözleri sarf etmiştir: *Git, yargıç gibi değil, bir piskopos gibi davran!* Ambrosius, kız kardeşi Marcellina elini öperken hafif bir tebessümle ona şöyle diyordu: *Bakınız, sana söylediğim gibi: Şimdi bir piskoposun elini öpüyorsun.* Böylece tüm ayak diremelerine karşın Ambrosius'un 397 yılına kadar sürecek olan Milano'daki dinî idaresi başlamış oldu (V. Amb. 3.25-4.4, 10; Sozomenus, *HE*, 6. 24; Charles, 1968: 186; McLynn, 1994: 39).

IV. yüzyılın ikinci yarısında Kilise mevcut aristokrasi için prestij kaynağı olarak görülmeye başlanmıştı. Dolayısıyla Ambrosius'un idari bir kariyeri terk ederek piskopos olması dönemin toplumsal koşullarıyla açıklanabilir. Öte yandan bu siyasi bir tercihti. Özellikle Ariusçu piskopos Auxentius'un halefi olması da kararın siyasi niteliğini vurgular mahiyettedir. Milano bir imparatorluk merkezi olarak Ambrosius'un yükselişi için uygun bir zemin oluşturacaktı. Batı'da tecrübesiz Gratianus ile II. Valentinianus'un hüküm sürmesi, böylesi bir gelişme için ihtiyaç duyulan siyasi atmosferi hazırlamış bulunuyordu. Nitekim kısa süre sonra Ambrosius ile II. Valentinianus'un Ariusçu annesi Iustina karşı karşıya geldi ve piskopos, giriştiği mücadele ile siyasi nüfuz elde etme imkânı buldu (Mitchell, 2016: 401-402).

4.2.1. Dinî ile Dünyevinin Mücadelesi: Callinicum

Theodosius'un çağında semavi dinlerin en eski koluna inanan Yahudiler, Ortodoks kilisesinin üstünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanıyordu. Bu tehdit algısının Yahudiliğe ve Yahudilere karşı bir nefrete dönüştüğü görülmektedir (Mitchell, 2016: 342-343). Doğrudan Ambrosius tarafından Theodosius'a hitaben yazılan bir mektupta yer alan ifadeler,

Hıristiyan toplumunun her kesiminde Yahudi karşıtlığını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır (Ambrosius, *Ep.* 74.18).⁷⁰

Yahudilere duyulan nefret 388'de, Fırat kıyısındaki Callinicum kentinde bir saldırıya dönüştü. Kentteki havrayı yıkan baġnaz Hıristiyanlar (Williams ve Friell, 2005: 48), dünyevi otorite ile dinî otoritenin, yani Ambrosius ile Theodosius'un karşı karşıya geldiği ilk önemli mücadelenin başlatıcısı olmuşlardır.

Callinicum'da yaşananlar imparatorun irade ve otoritesinin sarsılmasıyla sonuçlanacaktı. Bir başka ifadeyle, Ambrosius bir zafer kazanırken, Theodosius kilise ile karşı karşıya kaldığı bir meselede ilk önemli mağlubiyetini alacaktı. Bu bakımdan gelişmeler Kilise otoritesinin gelecekte ulaşacağı siyasi gücün bir habercisi olacaktı. Dolayısıyla ortaya çıkan bu çarpıcı sonuç merkeze alınarak, yaşananlar bazı sorular etrafında incelenebilir: Ambrosius nasıl böylesi bir siyasi zafer elde etti? İmparator neden ve nasıl kaybeden tarafta yer aldı? Gelişmelerin seyri dikkate alındığında öncelikli olarak ikinci soruya cevap arayarak başlanabilir.

Theodosius'un her hükümdar gibi idaresi altındaki topraklarda belli ilkelere dayanmak suretiyle huzur ve sükunu sağlamak en doğal vazifesiydi. Bu bağlamda Yahudileri de tebaası arasındaki bir grup olarak gördüğünü düşünmek mümkündür. Dolayısıyla dinî bir tartışma üzerinden taraflardan birini Yahudilerin diğerini Hıristiyanların oluşturduğu bir ayaklanmayı toplumsal huzur bağlamında çözümlenmek istediği düşünülebilir. Callinicum'da Hıristiyan keşişlerin havrayı yıktıklarını öğrendikten sonra öncelikli olarak adil kabul edilebilecek bir karar vermiş ve sorumluların cezalandırılmasını istemişti. Buna göre, Yahudilere yönelik öfkeyi kışkırtarak havranın yıkılıp yağmalanmasına yol açan piskopos, ortaya çıkan zararı karşılayacaktı (Williams ve Friell, 2005: 45).

Ambrosius imparatorun bu kararını öğrenince vakit kaybetmeden ünlü mektubunu (*Ep.* 74) kaleme almıştır. Mektubunda Yahudilerin, Iulianus Dönemi'nde Pagan bir imparatorun varlığından cesaret bularak, Hıristiyan tapınaklarına yönelik gerçekleştirdiği saldırıları sıralamış ve bu yıkımın bedelinin kimse tarafından ödenmediğini dile getirmiştir. Benzer şekilde Paganlar üzerinden kimi örnekler de paylaşmıştır (Ambrosius, *Ep.* 74. 15-18, 21). Mektubundaki yaklaşımı ve söylemleriyle piskopos, iki temel sonuca ulaşmış

⁷⁰ Ambrosius, söz konusu mektubunda (*Ep.* 74.18,19) Yahudileri müfteri, yalancı, yağmacı ve hain olarak tanımlamaktadır.

görünmektedir: Bu türden bir saldırı olağandır, çünkü daha önce örnekleri yaşanmıştır ve Hıristiyanları cezalandıran Yahudilerin taraftarı, yüce yaratıcının düşmanı ve Iulianus *Apostata*'nın emsalidir. Yağma ve talan edilen havranın, Hıristiyanlar tarafından inşasında ısrar etmesi hâlinde Theodosius'u da tıpkı Iulianus gibi Hıristiyanlıktan intikam almış olacaktır.

Theodosius ise ilk verdiği kararı gözden geçirerek, yalnızca piskoposun değil, tüm Callinicum topluluğunun havranın yeniden inşa maliyetini üstlenmesine hüküm vermişti. Ancak Ambrosius, kanunların Yahudilerin tarafında olduğunu düşünüyordu. Dahası din dışı kabul edilen heretik gruplara göre daha fazla korundukları kanaatindeydi (Williams ve Friell, 2005: 45).

Ambrosius cephesinde ise, Callinicum'da yaşananların yegâne sorumlusu Yahudilerdi. Piskopos, bu iddiasını dile getirirken Hıristiyan imparatorun asla reddedemeyeceği şu argümanı sunuyordu (Ambrosius, *Ep.* 74. 19): *Mesih'i sahte delillerle azleden bu insanlar, ...Tanrı ile ilgili meselelerde bile yalan söyleyen bu adamlar, ...kışkırtıcı olmakla kimi suçlamazlar?* Oysa bölgeye ait raporlar huzur ve güveni Hıristiyanların zedelediğini ikna edici bir şekilde ortaya koyuyordu (Williams ve Friell, 2005: 45). Buna karşın daha da ileri giden Ambrosius, imparatorun aldığı kararlar Yahudilere Mısır firavunu ya da Babil Kralı Nabukadnezar'a karşı kazandıklarıyla eş değer bir zafer armağan edeceğini ifade etmiştir (*Ep.* 74. 20).

Ambrosius'un sesine kulak verildiğinde, kendisini siyasi gelişmelerin önemli bir unsuru olarak tanımladığı görülmektedir. Örneğin Theodosius'a yazdığı mektupta, Maximus'a karşı kazandığı zafere olan katkısını dile getirdikten sonra onu "*halkına karşı düşmanlarıma [Yahudilere] zafer kazandırdınız!*" diyerek suçlamaktadır (*Ep.* 74. 22). Maximus konusundaki faaliyetleri bir tarafa Ambrosius, bu olayda önemli bir siyasi aktör olarak ortaya çıktı. Milano Katedralinde verdiği vaazlarıyla kamuoyunu ustaca yönlendirmeyi başardı. Nihayet, imparatorun kararından dönmemesi hâlinde komünyon ayinlerini yönetmeyeceği yönündeki kararlı tehditleri sonuç verdi. Dünyevi olan dinî olan karşısında diz çöktü.

Ambrosius'un kamuoyu oluşturma gücü böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında etkili oldu. Öyleyse akla şu soru gelmektedir: Ambrosius verdiği söylevlerle kalabalıkları etkilediği gibi Theodosius'u da mı etkisi altına almayı başarmıştı? İmparator, Hıristiyan

kimliğinin etkisiyle mi böylesi bir sonuca rıza göstermişti? Anlaşılan o ki bu sorunun cevabı mevcut koşullarda saklıdır. İmparatorluğun Batı'daki başkenti kısa süre içinde önemli askerî mücadelelere, siyasi istikrarsızlıklara sahne olmuştu. Dolayısıyla Theodosius, mevcut kırılğan atmosferde daha fazla gerginliği arttırmak istememiş olmalıdır. Şurası bir gerçektir ki hiçbir piskopos I. Constantinus veya I. Valentinianus karşısında böylesine cüretkâr bir şekilde dikilememişti (Williams ve Friell, 2005: 46). Ambrosius'un kamuoyu oluşturma gücü kilise kurumunun kendisi ile ilgiliydi. İmparatorluk halklarının tecrübe ettiği toplumsal dönüşüm içinde Hıristiyan kimliğinin, Roma vatandaşı kimliğine tercih edilir hâle gelmesi ise kilisenin sahip olduğu gücün esas dayanağını teşkil ediyordu. Bu bakımdan ufukta yeni bir toplumsal tabanlı siyasi krizin belirmesinden önce Ambrosius, siyasi bir aktör ve din adamı olarak Callinicum'da elde ettiği zaferin tesiri ile söylemleriyle etkilediği bağınaz Hıristiyanlardan oluşan kitlenin sayısını arttıracaktı. Bu koşullar altında Büyük Theodosius kendini Antakya ve Callinicum'dan sonra son büyük pişmanlığını ve yenilgisini yaşayacağı yeni bir sorunun içinde bulacaktı.

4.2.2. Selanik Katliamı⁷¹

Selanik'te 390'da halkın sevdiği bir yarışçı ahlaksızlıkla itham edilmiş, ortaya çıkan karışıklıkta da imparatorun sadık bir generali öldürülmüştü. Bu yaşananlar, idari ve askerî mevkilerin barbar kökenli kişilerce elde edilmesine Greko-Romen kitle tarafından duyulan tepkinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştı. Ancak bu noktada Selaniklilerin tepki duyduğu bu zümre, imparatoru savaş meydanlarında zaferden zafere taşımış, sadakatinden şüphe duyulmayacak hizmetlerde bulunmuş Gotlardı. Dolayısıyla imparator tıpkı Antakya'da olduğu gibi meseleyi kendi otoritesine yönelik bir saldırı olarak ele almıştı. Sonuç olarak, halkın en ağır şekilde cezalandırılmasını emretti. Bu kararının da Selaniklilerin hasmı olarak görülebilecek olan Got askerler tarafından uygulanmasını istedi. Ortaya çıkan manzara Hıristiyanlar için bir kıyamet sahnesi andırıyordu. Selanik sokakları sayıları 7.000'ini bulan Katolik Ortodoks kurbanın kanıyla adeta yıkanmıştı (Mclynn, 1994: 323-30).

Kendilerini imparatorluğun doğal bir unsuru olarak gören Greko-Romen zümre, uzak

⁷¹ Selanik Katliamı III. Bölümün sonunda "Öfkeden Teslimiyete: Selanik Katliamı" başlığı altında anlatılarak toplumsal boyutuyla ele alınmıştı. Burada ise Ambrosius ile Theodosius arasındaki ilişkiler bağlamında ele alınarak Kilise'nin kazandığı siyasi gücün boyutları anlatılmaya çalışılmaktadır.

sayılamayacak bir geçmişte barbar Got saldırılarının Balkanlarda yol açtığı yıkıma tanıklık etmişlerdi. Ancak kısa süre sonra imparatorluğun bu barbarlarla “ittifak” yaptığını ve orduda yararlandığını, ileri gelenlerinin önemli görevlere getirildiğini görmüşlerdi. Buna karşılık barbar sorununun etkisiyle artan askerî harcamalar, imparatorluk ekonomisini ayakta tutan şehirlere vergi yükü olarak geri dönmüştü (Brown, 2000: 63). Sonuçta Selanik halkının, Gotlara ya da bu bağlamda imparatorluğun politikalarına karşı hoşnutsuzluk beslemek için haklı gerekçeleri vardı. Ancak imparatorun kafasında var olduğu anlaşılan ve Gotlarla şehirli vatandaşlar arasındaki toplumsal uyuma dayanan yapıyı bozmaya yönelik herhangi bir saldırı, imparatorun şahsına yapılmış sayılıyordu. Antakya’da yaşananlar da bu durumun bir örneğiydi. Ancak imparatora yönelik saldırı söz konusu olunca onun duygu dünyasındaki değişimler, huzurun yeniden tesisine yönelik alınacak olan tedbirlerin kapsamını, niteliğini hatta hedeflerini belirliyordu. Selanik örneğinde imparator, öfkesine öylesine yenik düşmüştü ki, herhangi bir tahkikat yürütülmeden emirlerini gizlice göndererek uygulanmasını istemişti. Theodosius’un emirlerini uygulayan Gotların, halkı adeta tuzağa düşürdüğü, daha fazla sayıda insanı katledebilmek için çaba sarf ettikleri ve kesinlikle hedef gözetilmedikleri görülmektedir. (Williams ve Friell, 2005: 48). Bu yaşananlar, Antikçağ’ın sahne olduğu belki de en korkunç toplu cezalandırma eylemlerinden biridir.

Kalıcı huzur ve güven için en ağır tedbirlerin uygulanmasını isteyen imparator, daha sonra verdiği kararlardan ötürü pişmanlık duyabiliyordu. Selanik’te yaşanan facianın boyutları bu seferki pişmanlığının büyüklüğünü de belirlemiş oldu. İmparator kısa süre sonra emrini iptal etti. Ancak bunun için çok gecikmiş, emri acımasızca uygulanmıştı bile. İronik bir şekilde 390 Ağustos’unda imparatorluk genelindeki tüm infazları daha incelikli kovuşturma için 30 günlüğüne erteleyen bir emirname yayımladı (Williams ve Friell, 2005: 48). İmparator, “adaletin” hipodromda, suçlu-masum ayrımı gözetilmeksizin uygulandığı gerçeğini adeta göz ardı ediyordu. Bir diğer yönüyle de Selanik’te gerçekleştirilen cezalandırma eyleminin ne denli keyfi olduğunu da ortaya koyuyordu. Merhameti ve insancılığıyla şöhret bulmuş olan Theodosius, dehşetle sarsılan kamuoyu vicdanını tatmin edecek ölçüde pişmanlığını göstermek zorunda kalacaktı.

Katliamın uyandırdığı dehşet etkisi henüz çok tazeyken Roma’dan Milano’ya gelen

imparator, ilk olarak Ambrosius'un muhalefetiyle yüzleşti.⁷² Büyük Theodosius, Milano'ya döndüğünde hem kilisenin tamirini görüşmek hem de dua etmek amacıyla mor kaftanı ve tüm ihtişamıyla kilisenin ön kapılarına yaklaşırken Piskopos Ambrosius beklemekteydi. Ambrosius arkasına aldığı kamuoyu desteğinin etkisiyle kendinden emin bir şekilde, *Geri çekil! Ellerin günah içinde, haksız yere öldürülen bir sürü masum insanın dökülen kanı var. Bu kutsal alana girmek ya da kutsal sırları paylaşmak için tövbe etmeye değmez*, diyerek imparatoru adeta kovdu. Bu sahne öylesine etkileyiciydi ki yüzyıllar sonra bile Kilise'nin ulaştığı gücü betimlemek isteyen sanatçılara ilham kaynaklığı etti. Ambrosius ile Theodosius'un Milano Katedrali'nin basamaklarında karşı karşıya geldiği sahneyi betimleyen resimlerden belki de en ünlüsü Anthony van Dyke'ye aittir. 1619-1620 yılına tarihlenen tabloda, karakterlerin ilgi çekici bir şekilde resmedildiği görülmektedir. Selaniklilerin cezalandırılması kararının ardında yer aldığı iddia edilen Rufinus, imparatorun ardında mağrur bir şekilde dikilmekteyken, kendinden emin bir şekilde katedralin kapısında duran Ambrosius ise adeta yalvarmakta olan imparatoru katı bir vücut diliyle durdurmaktadır.

⁷² İmparatorun Milano Katedralinin önünde Ambrosius ile karşılaşması Rufinus tarafından oldukça canlı bir anlatımla betimlenmektedir (*NPNF-2.17. s. 250*).

Anthony van Dyke, “St. Ambrosius’un Theodosius’u Milano Katedrali’nde Aforoz edişi” (The National Gallery koleksiyonu, Britanya)

Ambrosius’un ilk tepkisi, Theodosius ile görüşmeyi reddetmek oldu. Piskopos, imparatorluk makamında görüşülen konularda bilgi sahibi olduğunu dolayısıyla olup bitenin iç yüzünü çok iyi bildiğini açık bir dille ifade ediyordu. İmparatora ve kararlarına saygı duyduğunu belirterek, ondan ya da generallerinden korkmadığının da altını çiziyordu. Bununla yetinmeyerek vazifesinin zulmü dile getirmek olduğunu da söylüyordu (Ambrosius,

Ep. Extra Colletionem. 11.2-3). Öyleyse imparatorluk makamının en yakınında yer alan görevliler mahrem konuları Ambrosius'a taşıyorlardı. Bir başka ifadeyle piskoposun zaman içinde inşa ettiği siyasi güç ve nüfuzun imparatorun en güvendiği adamları arasında da hissedildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Ambrosius, aldığı pozisyonu yani imparatorluk makamına karşı duruşunu açıklarken, imparatorun iradesine saygı duymakla birlikte ondan korkmadığını da dile getiriyordu.

İmparatoru ve davranışlarını aldığı kararlar üzerinden tahlil eden Ambrosius, imparatorun karakter özelliklerini oldukça dikkat çekici bir şekilde sıralamaktadır. Buna göre (Ambrosius, *Ep. Extra Colletionem. 11.4*), Theodosius bir devlet adamının sahip olması gereken soğukkanlılık hasletinden yoksundu. Çünkü imparator, her türlü tahrike açıldı ve muhteristi. Dahası alçak gönüllülükten de uzaktı. Zira sakin olmasına yönelik telkinlere kulak asmıyor, olayları sükunetle ele almayı ise zaaf olarak kabul ediyordu. Piskopos ise oldukça ihtiyatlıydı. İmparatoru doğrudan halkın önünde muhalefetini dile getirmiyordu. Mektubunda da ifade ettiği üzere, Theodosius'un hatasını fark etmesini beklemiş (Ambrosius, *Ep. Extra Colletionem. 11.5*) ve belki de imparatorun öfkesini üzerine çekmek istememişti. Zira karakter özelliklerini tahlil ederken kendisi tarafından da dile getirildiği üzere imparator, öfkesine yenik düşebilirdi. Öte yandan Ambrosius imparatorun pişmanlık içine sürüklendiğinin farkındaydı. Çünkü onun huzurundan bilgiler kendisine ulaşıyordu.

Ambrosius, katliam haberini Galyalı piskoposlarla bir araya geldiği bir kilise meclisi sırasında almıştı. Dolayısıyla kilise kurumunun temsilcileri arasında yaşananların yansımalarını gözlemlene imkânı yakalamıştı. Mektuplarında kendisini önemli siyasi gelişmelerin bir örneği olarak gösterme eğiliminde olan ve böylece imparatora verdiği desteği yeri geldikçe ifade etmekten geri durmadığı anlaşılan piskopos (*Ep. 74.22*), bu defa aralarındaki yakınlığın Galyalı piskoposlar nezdinde imparatoru aklamaya yetmediğini dile getiriyordu (Ambrosius, *Ep. Extra Colletionem. 11.6*).

Hıristiyan teolojisinde iyi bilinen örnekler üzerinden (Ambrosius, *Ep. Extra Colletionem. 11.7, 8, 9*) Theodosius'u utanç verici eyleminden dolayı tövbe etmeye çağıran piskopos, imparatora şöyle söyleniyordu: *Günah ancak gözyaşı ve tövbe ile ortadan kaldırılabılır!* Çünkü bu, tanrının buyruğuydu (*Ep. Extra Colletionem. 11.16*). Mektubunun üslubu ve imparatorun tahrike müsait yapısı üzerine dile getirdiği hususlar dikkate

alındığında, suçu yalnızca imparatora yüklemekten kaçındığı intibahı uyanmaktadır (Williams ve Friell, 2005: 48). Sonuçta diplomatik dille dikte ettiği yol göstericiliğini yaptırımlarıyla sürdürdü. Ambrosius, imparatorun huzurunda ayin yönetmeyeceğini belirterek, onu aforoz ettiğini ilan ediyordu (*Ep. Extra Colletionem.* 11.13). Ayrıca imparatora duyduğu sevgi sebebiyle bu yaşanan olaydan sıradan bir din adamına göre daha fazla etkilendiğini ifade ediyordu (*V. Amb.* 24-51; Rufinus, *HE*, 2.18; Sozomenus, *HE*, 7.25; Theodoret, *HE*, 5.7).

Theodosius, Ambrosius'un dirayetli tavrı karşısında şaşkınlığa düştü. Selanik'te yaşananların ardından belki ilk defa bu kadar açık bir muhalefetle yüz yüze geliyordu. Pişman olduğu açıktı. Rufinus'un (*HE*, 2.18. s. 250-251) aktardıkları dikkate alındığında Ambrosius, Theodosius'a bir illüzyonun içinde yaşadığını gösterdi. Taşındığı ihtişamlı mor kaftan, içine düştüğü zaafı görmesine engel oluyordu. Nihayet, tevazu sahibi sıradan bir Hıristiyanın yapacağı gibi gözyaşı döküp, tanrısal bir inayet için yalvarmaya karar verdi. Egemenliğinin sembollerinden sıyrılıp 8 ay süren inzivası sonunda Theodosius, ne denli samimi bir affedilme arzusunda olduğunu kanıtlamış oldu. 390 Noel'inde kiliseye yeniden kabul edildi.

İmparator ve onun şahsında imparatorluk makamı ağır bir yenilgi almıştı. Ambrosius ve onun temsil ettiği Kilise ise imparatorun gücünü alt edecek ölçüde bir denge unsuru olduğunu açık şekilde ortaya koymuştu. Sosuz lanetlenme korkusu her Hıristiyan gibi inançlı imparatorun ruh dünyasında öylesine derin bir etkiye sahipti ki bundan sonra Kilise'nin gücünü yeniden test etmeyecekti.

4.3. Theodosius'un Mirası

Theodosius, duygusal bir mizaca sahipti. Arkadaşlık ilişkilerindeki tutumu, sosyal eşler kazanmadaki yeteneği ve kendine bağımlı olanlarla ilgilenme şekli samimi ve nazik bir idareci olarak tanınmasını sağladı. Bu yönüyle ilgi çekici bir karakter olarak ön plana çıktı. Theodosius'un, Aelia Flavia Flaccilla ile yapmış olduğu evliliğinden, Pulcheria adındaki kızı ile oğulları Arcadius ve Honorius dünyaya gelmiştir (*PLRE* I: 341). Theodosius ikinci evliliğini 387 yılı içinde Galla ile yapmıştır (Gregory, 2011: 95-97; Norwich, 2013: 94). Bu evlilikten doğan iki çocuğu daha olmuşsa da bunlardan yalnızca biri doğum sonrası hayata

tutunabilmiştir. V. yüzyılda adından sıklıkla bahsettirecek olan bu çocuk Galla Placidia'dır (*PLRE I*: 382).

II. Valentinianus'un ölümüyle birlikte, Valentinianus Hanedanı son bulmuştur. İmparatorluk, Theodosius ile oğulları Arcadius (394-408) ve Honorius'un (395-423) idaresine geçmişti. Doğu, yaşça daha büyük olan *Augustus* Arcadius'a bırakılmıştı.⁷³ Henüz 5 yaşında olan Honorius ise Roma'ya getirilerek senatörlerin huzuruna imparatorun varislerinden bir diğeri olarak tahta çıkarılmıştı. Galla Placidia, ileride, kardeşlerine yardım ederek siyasi nüfuz kazanacak ve bir kadın olarak imparatorlukta söz sahibi olmayı başaracaktı. İmparatorun halefleri dünya tarihini eşi görülmemiş bir şekilde değiştirecek olan Kavimler Göçü'nün arefesinde tahta çıktılar. Theodosius döneminin mirası olan güçlü barbar komutanların giriştiği iktidar mücadelelerinin yol açtığı istikrarsızlıklar bir yana imparatorluk sınırları ağır saldırılara maruz kalacaktı (Gregory, 2011:104-105). Sonuç olarak Theodosius tarafından kurgulanan düzenin ömrünü, sınırların ötesinde yaşanan gelişmeler belirleyecekti ve imparatorluk bir tek merkezden bir daha yönetilemeyecekti.

Theodosius'un "büyük" sanı sorgulanagelen bir mesele olmuştur. Tarihsel gelişmeler bağlamında ele alınırsa, Got tehlikesinin çözüme kavuşturulmasındaki yaklaşımı ve hüküm sürdüğü dönem boyunca iki ayrı gasıbı etkili şekilde ortadan kaldırması büyüklüğü hakkında önemli ipuçları sunabilir. Öte yandan Theodosius'un aldığı kararlardan bazılarının etkileri günümüze kadar ulaşmıştır. Onun neden "büyük" olduğunu anlamak için de öncelikle bu kararlarını anımsatmak daha doğru görünmektedir. İmparator, Hıristiyanlığın Roma'daki kesin zaferi ile yani resmî din ilanı meselesiyle tarihteki yerini almıştır. Sonuç olarak, Theodosius din üzerinden sürmekte olan tartışmalara bir şekilde son vermek istiyordu ve bu amaçla eşi görülmemiş adımlar atmaya hazırды. Böylece Hıristiyanlık ancak onun döneminde uyanma, kendini bulma, resmîleşmiş bir din olma özelliğini kazanabilmiştir.

İmparatorun dinî alanda uygulamaya koyduğu kararların onu "büyük" kıldığını düşünmek pek âlâ mümkündür. İmparator, IV. yüzyılda, bağınazlık düzeyinde yükselmekte olan dindarlığın (Brown, 2000: 63) desteğini arkasına almıştı. *Sapkınlara* karşı giriştiği

⁷³ Theodosius, iktidar da olduğu süre boyunca imparatorluğun bekası ve huzuru için birçok konuyu ihtiva eden kanunlar yayımlamıştır. Theodosius'un ardılları olan oğlu Arcadius ile torunu II. Theodosius, bu kanunları yürürlükte tutmuş ve kanun derlemesinin kapsamını genişletmeye devam etmiştir (Honoré, 1998: 33). *Codex Theodosianus* 429 ve 437 yılları arasında derlenebilmiştir.

mücadelede, Paganizme yönelik aldığı kararlarda kamuoyu oluşturma kapasitesi ortaya çıkmıştı. Ancak bu kendi içinde tarihsel bir ironi barındırmaktadır. Çünkü Theodosius, Hıristiyanlığı yüceltmeye yönelik çaba sarf ettiği dönemde Hıristiyanların muhalefetiyle karşılaştı. Bunu bir çeşit nankörlüğe indirgemek doğru değildir ve dönemin toplumsal dinamikleriyle açıklamak daha anlamlı olacaktır. İmparatorun, Ambrosius'un Milano'daki piskoposluk makamında karşılık bulan Kilise muhalefetine maruz kalmasında aldığı hatalı kararların yanı sıra Kilisenin imparatora muhalefet edebilecek güce ulaşması da etkili olmuştur. Bu ancak imparatorluk toplumunun tecrübe ettiği değişim ve dönüşüm bağlamında ele alınabilir. Theodosius'un çağında imparatorluk halkları için Hıristiyan olmak Roma vatandaşı olmaktan daha cazipti.⁷⁴ Son tahlilde imparator da tebaasının kalanı gibi yalnızca inançlı bir Hristiyandı. İhtişamlı Pagan imparatorların aksine tanrısal da değildi. İktidarını güçlendirmek için kilise kurumu ile geliştirdiği ilişkiye ihtiyacı vardı. Kişisel gerekçeler bir tarafa bırakılırsa İznik İtikadı'ndan yana tavır sergilemesi de bunun bir yansıması olarak kabul edilebilir. Theodosius, her ne kadar Pagan selefleri gibi tanrısal değilse de, modern öncesi dünyanın bir gereği olarak, onlarınkine benzer bir şekilde tebaasıyla inanç temelli, dinî söylemlere dayanan bir ilişki geliştirmek zorundaydı. Bunu topluma nüfuz etme ya da kamuoyu oluşturma kapasitesi olarak tanımlamak mümkündür. Theodosius, dindar bir imparator olduğu ölçüde kamuoyu desteği sağlayabilirdi. Bu durum Ambrosius'un tanıklığında çok açık bir dille ifade bulunmuştur: *Savaşlarda büyük zaferler elde etsen veya erdemlerinle farklı açılardan övülse de en önemli başarın dindarlığın oldu* (Ambrosius, *Ep. Extra Colletionem*. 11.12).

⁷⁴Cyril Mango (2016: 36-38) imparatorluk halklarının inanç üzerinden kimlik inşa etmesi ve Romalılık (*Romanitas*) kavramının cazibesini yitirmesi hakkında ilgi çekici örnekler paylaşmaktadır.

SONUÇ

Roma İmparatorluğu III. yüzyılın ortalarından başlayarak eşi görülmemiş bir siyasi ve toplumsal dönüşüme sahne olmuştu. Askerî aristokrasinin gücünü yitirerek, imparatora bağlı güçlü sınır birliklerinin ortaya çıkması, imparatorluk merkezinde yaşayan ailelerin yerini yerel aristokrasinin alması, Hıristiyanların önce halk düşmanı sonra da Romalı olarak kabul edilmesi bu dönüşümün aşamalarıdır. I. Constantinus'un faaliyetlerini de süre giden değişim ve dönüşümün parçası olarak değerlendirmek mümkündür. İmparatorun attığı adımlar etkisi yüzyıllar sürecektir sonuçlar doğurmuştur. I. Constantinus döneminde dönüşüm, *Tetrarchia* idaresine son verilerek iktidarın tek elden yönetilmesini olanaklı kılması hatta Hıristiyanlığa meşrutiyet kazandırması ile kendini göstermişti. Dolayısıyla siyasi olduğu kadar dinî karakter de taşıyordu.

İmparator, tüm siyasal ve askerî erkin şahsında bütünleştiği bir yapıyı düşlemiş ve rakiplerini ortadan kaldırdıktan sonra bu yönde reformlara girişmişti. Tam olarak böylesi kritik bir yapılanma sırasında Hıristiyan aristokrasisi sarayda egemen olan zümreyi teşkil etmeye başlamıştı. Hıristiyan saray eliti, Constantinus'un gittikçe merkezîleşen imparatorluğunda daha çok nüfuz elde etti. Bu koşullar altında *Byzantium*, Constantinus'un *Akdeniz Dünyasına* ve tarih hazinesine kattığı bir armağan hâline gelmiş, yüzyıllar sonra tarihçilerin literatüre *Bizans* olarak kaydettikleri bu mühim uygarlığın da temelini teşkil etmiştir. Şüphesiz III. yüzyıl daha sonraki yüzyıllarda yaşanacak olanların habercisi olduğu kadar, temelini de teşkil etmiştir. Ancak modern tarihçiler tarafından *Geç Antikçağ* olarak tanımlanan zaman dilimi dâhilinde, IV. yüzyıla tarihlenebilecek gelişmeler *değişim ve dönüşüm* kavramları içinde oldukça ilgi çekici bir tarihsel anlatı sunmaktadır.

IV. yüzyılda Romalıların inanç dünyası üzerine yapılan herhangi bir araştırma, tarihçi için geçmişe doğru yapılan oldukça heyecan verici bir yolculuğu vaat etmektedir. Bu yüzyıl, modern öncesi dünyaya ait tüm unsurları barındırmasına rağmen şaşkınlık uyandırıcı toplumsal ve siyasi dönüşümlere tanıklık etmiştir. Daha açık bir dille, modern öncesi dünyada, her türlü toplumsal ve siyasi dönüşümün kendi mecrasında yavaş yavaş, zaman adeta donmuş gibi ilerlemesi beklenirken, Hıristiyanlık, sahip olduğu kendine has dinamikleriyle bu dönüşümleri baş döndürücü hızla gerçekleştiren bir katalizör işlevi görmüştür. Özetle din, dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Eşine sık rastlanılamayacak bir

hikâye, adeta döneme kendi karakteristiğini kazandıran bu müstesna dönüşüm hızının özeti gibidir. Hikâyeye göre, Cappadocia'daki bir adam, günlerden bir gün, yaşadığı kentte İznik'e doğru seyahat etmekte olan bir grup din adamıyla karşılaşır. Böylece Hıristiyanlığı tanır ve din değiştirir. Daha sonra Nazianzus'un piskoposluğuna kadar yükselir. Onun, Nazianzus ile birlikte anılacak olan oğlu Gregorius ise zamanla İznik İtikadını benimseyen Romalı sıradan insanların inanç dünyasına girecek ölçüde Ortodoks inancına şekil veren, *Cappadocialı Babalardan* biri olur. Tarihin belki de hiçbir çağında böylesi müstesna bir durum yaşanmamıştır. Yalnızca bir kuşak önce din değiştiren bir aileden yetişen din adamının çıkıp tüm imparatorluğun resmî din anlayışına şekil verecek yetkinliğe ulaşmış olması, ancak IV. yüzyılın kendine has bağlamında açıklanabilir.

Theodosius -da kendisi gibi zamanın sonsuzluğu içinde haklı bir yer edinmiş tüm tarihî kişilikler gibi- yaşadığı çağın bir ürünüydü. Onun dünya algısını, inanç dünyasını, insanlarla kurduğu ilişkileri IV. yüzyılın *hızla* değişen ve dönüşen hususiyetleri şekillendirmişti. Söz gelimi Valentinianus döneminin Britanya'dan Ren boylarına, Tuna'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan barbarlara ve isyanlara karşı yürütülen kapsamlı askerî operasyonlar olmasaydı Theodosius'un sadece askerlik mesleğinde mahir bir general olarak sıyrılması değil, uçsuz bucaksız imparatorluğu enikonu tanınması da mümkün olmayacaktı. Yahut İspanyol Galya'sındaki Hıristiyanların oluşturduğu zengin entelektüel birikimden beslenen bir aileye mensup olmasaydı, dinsel tartışmalara yön verme konusunda belki de böylesine kararlı hareket edemeyecekti.

Theodosius, Cannae Savaşı'nın acı hatıralarını canlandırarak kadar büyük ve gurur kırıcı bir mağlubiyetin ardından imparatorluk erkine ortak olmuştu. Yaşananlar, genç *augustus*un seleflerinin hatalarından ders çıkarma becerisine sahip bir devlet adamı olduğunu gösteriyordu. Valens düşmanını küçümsemişti ve ağır bir yenilgiyle yüz yüze kalmıştı. Dahası onun hatalı ve aceleci bir strateji belirlediği yönündeki görüş, imparatorluk kamuoyunda ciddi bir karşılık bulmuştu. Özetle uğranılan ağır yenilgiye yönelik hatıraların henüz silinmediği dönemde Theodosius, Gotlara karşı ihtiyatlı ve gerçekçi bir politika takip etmişti. Sonunda "barbarlar" ile öylesine gerçekçi bir uzlaşa elde edilmişti ki imparator, savaş meydanlarında kendisini zaferden zafere taşıyacak önemli bir müttefik kazanmıştı.

İmparatorun hüküm sürdüğü dönemde, kendi içinde tarihsel bir ironinin ürünüymiş gibi görünen bazı gelişmelere tanıklık edilir. Theodosius, kısa süre içinde soğukkanlı, makul hatta merhametli bir hükümdar olarak tanındı. Böylesi bir şöhretin haklı gerekçeleri vardı. Öncelikle *augustus*, düşmanlarına karşı merhametliydi. Kamuoyu intikam beklentisi içindeyken Gotları, imparatorluğun bir parçası hâline getirmeye dönük gayret içine girmişti. Savaş alanında alt ettiği Maximus'u çevresindeki üst düzey generallerin etkisiyle idam ettirmişse de ailesine yönelik herhangi bir cezalandırıcı uygulamaya girişmemişti. Öte yandan imparator, aldığı bazı kararlarla acımasız, kişisel intikam arzusuyla hareket eden, soğukkanlılığını yitiren bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim döneme ait kaynaklarda imparatorun duygu dünyasındaki değişimlerin etkisiyle hareket ettiği kaydedilmektedir. Antakya İsyanı'na yönelik aldığı tedbirler ile Selanik Katliamı'nda yaşananlar imparatorun öfkesine yenik düştüğünü göstermiştir.

Theodosius'un aldığı kararlarda onun karakter özelliklerini yansıtan geri dönüşler, pişmanlıklar görülmektedir. Bu konuda şüphesiz en çarpıcı örneği Selanik Katliamı'nda yaşananlar teşkil eder. İmparator önce halkın kılıçtan geçirilmesini emretmiş sonra da pişmanlıkla emrini geri çekmiştir. Onun bu yaklaşımı hayata bakışını daha ilgi çekici, merak uyandırıcı hâle getirmektedir. İmparatorun ruh dünyası merkeze alınarak olayları nasıl kavradığı sorusuna cevap verebilmek için elbette dönemin kaynaklarının tanıklığına başvurulabilir. Bu amaçla imparatorun içinde bulunduğu psikolojik durumu betimleyen metinler yol gösterici olabilir. Ancak kaynakların dışına çıkıp onu erguvan rengi kaftanından ve parlak zırhından ayırıp sıradan bir insan olarak kabul ettiğimizde, gençliğinde üstesinden gelmek zorunda kaldığı travmaların öne çıktığına şahit oluruz.

Valentinianus'un gözde generallerinden olan, saray çevresinde itibar gören babasının birtakım siyasi ayak oyunlarına kurban gittiğini görmüştü. Babasının uğradığı haksızlığın canına mâl olduğuna tanıklık etmişti. Kendisi ise hayalleri, hedefleri ve kariyeri elinden alınmış genç bir subay olarak memleketine dönmüştü. Belki de savaş meydanlarında kan ve çelikle şekillenen hayatının kalan kısmında tarımla uğraşmak zorunda kalacağını düşünmüştü. Bunun, zihin dünyasında ne gibi kırılmalara yol açtığını tahmin etmek güç değildir. Yaşadıkları onu kararlı ve planlı bir devlet adamı hâline dönüştürmüştü de Theodosius'un zaman zaman öfkesine yenik düşen bir mizaca bir sahip olmasına da yol

açmış olmalıdır. İmparatorun Paganizme karşı giriştiği sistematik mücadele ise kişisel hırs ya da intikam arzusunun bir ürünü olmaktan öte anlamlar taşıyordu.

Theodosius'un paganizme karşı giriştiği savaşın niteliğini anlayabilmek için IV. yüzyıla gelinirken imparatorluk toplumunun inanç dünyasına bakmak gerekmektedir. Özellikle yüzyıllar içinde gelişen toplumsal kurumların gereksinimleri göz önünde bulundurulduğunda, geleneksel dinlerin artık ihtiyaçları karşılayamaz hâle geldiği görülmektedir. Roma'da huzur ve sükunun bir türlü sağlanamaması sonu gelmez iktidar mücadeleleri ve yabancı düşmanlara karşı yürütülen savaşlar, imparatorluk erkini elinde bulduran *augustus*ların kişisel ikbal arzularını imparatorluğun ortak çıkarlarının önüne koymaları, Romalıları ontolojik bir bunalıma sürüklemiştir. Romalılar arasında önceleri Mısır tanrılarına inanlar ile Pers dinine bağlananlar görülmüşse de paganizmden gerçek anlamda kopuş Hıristiyanlığın yayılmasıyla meydana gelmiştir. Sonuç olarak toplum, modası geçmiş politeist inançlardan monoteizme doğru eğilim göstermiştir.

Toplumsal temayüle paralel olarak Hıristiyanlık ilk dikkate değer zaferini I. Constantinus döneminde elde etmişse de gerçek anlamda Paganizm imparatorluk saraylarından uzaklaştırılamamıştır. Hatta Apostata'nın ölmekte olan Roma dinine yaptığı suni teneffüs etkilerini Theodosius dönemine kadar sürdürmüştü. Dolayısıyla, Paganizmle mücadelesine dindar imparatorun Hıristiyan halka karşı duyduğu sorumluluk şekil vermiş, kamuoyunun beklentilerine cevap verme arzusuyla hareket etmiştir. Bu koşullar altında Batı'da Zafer Altarı kaldırılırken, Theodosius'un idaresi altındaki topraklarda Serapeum gibi ihtişamlı tapınaklar yıkılıyor, Paganizme karşı savaşa girişen bağnaz keşişlere hareket alanı açılıyordu.

Paganlara yönelik izlediği politikadan çok imparatorun Hıristiyanlar ile kurduğu ilişkiler hayati sonuçlar doğurmuştur. Theodosius'un dinî meseleler ekseninde yaşadığı çağa yön verdiği düşüncesi, "büyük" sanıyla anılmasındaki en temel gerekçelerden birini oluşturmaktadır. Bu görüş bir noktaya kadar haklıdır. Ancak unutulmamalıdır ki imparatorun takip ettiği politikayı yaşadığı çağ şekillendirmişti. Çok geriye gitmeden I. Valentinianus ile Valens ikilisinin genel dinî politikasına temas edilebilir. Valens, kendisi gibi Doğu'nun idarecisi olan Constans'unkine benzer reflekslerle dinî konulara yaklaşıyordu. Kiliseyi ilgilendiren tartışmalara yön vermeye çalışıyordu. Öte yandan Valentinianus, barbar

hareketliliğini takip ediyor ve ülkenin dört bir yanındaki isyanlarla ilgileniyordu. Din, Batı'nın imparatoru için öncelikli bir meseleyi teşkil etmiyordu. Buna karşılık I. Valentinianus'un kiliseye doğrudan müdahale etmemesi ve haleflerinin mevcut siyasi boşluğu bir türlü dolduramaması Batı kilisesinin bağımsız hâle gelmesi sonucunu doğurmuştu. Bu genel durum Valens'in halefi Theodosius'u *augustus* olduğunda adeta bir teolog gibi kararlar alıp uygulamaya zorladı. Böylece imparator, II. Ekümenik Konsil'e hamilik etmesinden başlayarak Constantinopolis Piskoposluğuna ek olarak nüfuzlu Antiochea ile İskenderiye piskoposluklarını da kontrol altına aldı. Dolayısıyla bir tarafta tamamen siyasi erkin kontrolündeki bir kilise, diğer tarafta Doğu'nun kudretli imparatorunu bile "yola getiren" bir başka kilise ortaya çıkmıştı. Bu aşamada Doğu'nun *augustus*ları kendilerini nasıl oldu da dinî konuların böylesine içinde buldular sorusuna cevap vermek gerekmektedir.

Taşrada asayiş ve düzeni bozduğu için dinsel tartışmalar imparatorun gündemine girmişti. Unutulmamalıdır ki semavi dinlerin doğuşuna tanıklık eden ve kadim tapınma geleneklerine ev sahipliği yapan imparatorluğun Doğu'su, Hıristiyanları ayrıştıran fikirlerin gelişimi için ihtiyaç duyulan uygun tarihsel ve psikolojik ortamı sunuyordu. Bu sebeple dinî tartışmalar bu sahada kolayca asayiş ve düzeni tehdit eden bir nitelik kazanabiliyordu. Dolayısıyla Theodosius da öncelikle dinî konulara yönelmek zorunda kalmıştı. İmparator bu yönüyle yani yaşamı ve faaliyetleriyle VII. yüzyıla kadar olan süreçte bir imparatorun görevini tanımlayacak ölçüde, Roma siyasi belleğinde derin izler bırakmıştır. Ondan sonra imparatorlar Hıristiyanlığı heretik inançların etkilerinden ve Doğu'yu istilalardan korumak misyonunu üstlenmiş olacaklardı.

Valentinianus'un, imparatorluk sınırlarını tehdit eden siyasi sorunlara öncelikli olarak yöneldiği ve bu konuda önemli başarılar elde ettiği görülmektedir. Dolayısıyla onun imparatorluk dönemi, Theodosius'un devri için bir geçiş süreci olarak değerlendirilebilir. Barbar kavimlere yönelik belli tedbirlerin alınması ve başarılı askerî operasyonlar düzenlenmesine karşılık, imparatorun kendini dinî tartışmalar karşısında tarafsız bir noktaya konumlandırması, dinî meselelerin büyüyerek devam etmesine yol açmış, belki de bu yönüyle Theodosius'un çözüm üretme amacıyla tartışmaların bir tarafı olarak hareket

etmesinde etkili olmuştur. Özetle Theodosius'un "büyük" unvanını kazanmasına Valentinianus'un dolaylı katkısının bulunduğunu savunmak mümkündür.

Dönemin dindarlığı öven toplumsal algısı içinde Theodosius hem *büyük* hem de *küçük*tü. Daha açık bir ifadeyle imparator dindarlığı ölçüsünde yahut Hıristiyanlığa olan hizmetleri oranında büyük kabul edilmiştir. Öte yandan her ruh gibi imparatorun ruhu da *günah ile kirlenmiş*, o da sıradan bir dindar Hıristiyanın yapacağına benzer şekilde tevazu içinde tövbe etmek zorunda kalmıştır. İmparator dünyevi anlamda "büyük" olmayı bir kenara bıraktığı ölçüde dinsel anlamda "büyük" kabul edilmiştir. Bu paradoks Ambrosius'un şahsında temsil bulan kilise ile geliştirdiği ilişkide tüm çıplığıyla ortaya çıkmaktadır. İmparator önce Callinicum'da, ardından da Selanik'te Ambrosius karşısında boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bir başka ifadeyle Ambrosius kafasında, imparatora ve makamına biçtiği pozisyonu Theodosius'a dikte etmeyi başarmıştır. Bu *tanrısal imparator* geleneğinde adeta bir kırılma noktasıdır.

KAYNAKLAR

1. Kilise Tarihi ve Kronikler:

- Ambrosius (2002). *Ambrose*, (çev. Ramsey, O.P.), Routledge Press, New York.
- _____ (2010). *Ambrose of Milan, Political Letters and Speeches*, (haz. J.H.W.G. Liebeschuetz, çev. J.H.W.G. Liebeschuetz ve C. Hill) *Translated Text for Historians Series*, Liverpool University Press, Liverpool.
- Ammianus Marcellinus*, (çev. John C. Rolfe), Loeb Classical Library serisi, Harvard University Press, 1942, Londra.
- Appianus. *Hispaniensis*, (çev. H. White), Loeb Classical Library, 1955, Londra.
- Athanasius. *Selected Works and Letters: Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. seri, C. IV, haz. T ve T Clark, 1991, Edinburgh.
- Codex Theodosianus, haz. T. Mommsen, P. Meyer Berlin, 1905; (çev. Clyde Pharr), *The Theodosian Code and Novels, and the Sirmondian Constitutions*, Princeton University Press, 1952.
- Eusebius. *The Eccleslasical History*, (çev. K. Lake, J. E. L. Oulton), Loeb Classical Library, Harvard University Press, 1942, Londra.
- _____. *Life of Constantine* (çev. Averil Cameron, Stuart George Hall), Calerandon Press, 1999, Oxford.
- Lactantius. *De Mortibus Persecutorum*, (İng. çev. J. L. Creed), Oxford University Press, 1984, New York; Ünver, T. (2012). *Lactantius De Mortibus Persecutorum*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Malalas. *Chronographia*, (çev. Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys vd.), Australian Association for Byzantine Studies, 1986, Melbourne.
- Philostorgius. *Historia Ecclesiastica*, haz. Edward Walford, <http://www.ccel.org/ccel/pearse/morefathers/files/philostorgius.htm> erişim: 03.04.2015
- Polybius. *The Histories*, (çev. W.R. Paton), Harvard University Press, 1999, Londra.
- Rufinus. *The Eccleslasical History* (çev. Philip R. Amidon), 1997, Oxford.
- Socrates. *The Eccleslasical History (Church History, from AD 305-439)*, *Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. seri, C. 2, (haz. T ve T Clark), 1989, Edinburg.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası: Geographica (Kitap XII-XIII-XIV)*, (haz. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, İstanbul.
- Sozomenus. *The Eccleslasical History (Church History, from AD 305-425)*, *Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. seri, C. 2, (haz. T ve T Clark), 1989, Edinburg.
- Themistius. *Select Orations. Politics, Philosophy and Empire in the Fourth Century* (haz. P. Heather ve D. Moncur), Liverpool University Press, 2001.
- Theodoret. *The Eccleslasical History, Nicene and Post Nicene Fathers*, 2. seri, C. 3, (haz. T ve T Clark), 1982, Edinburg.
- Zonaras. *History of Zonaras*, (çev. Thomas M. Banchich, Eugene N. Lane), Routledge Press, 2009, New York.
- Zosimus. *Historia Nova*, (çev. James J. Buchanam ve Herald T. David), Trinity University Press, 1967, Texas.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler:

- Akderin, F. (2012). *Latince - Türkçe/ Türkçe -Latince Sözlük* (Haz. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.
- Arnheim, M. T. W (1972). *Senatorial Aristocracy in the Later Roman Empire*, Clarendon Press, Oxford.
- Bahadır, G. (2010). “Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/13, 349 - 372.
- Baydur, N. (1999). *İmparator Julianus*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Barnes, T. D. (1981). *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Londra.
- Baynes, N. H. (1925). “The Early Life of Julian the Apostate”, *The Journal of Hellenic Studies*, C. 45/2, 251-254.
- Bird, H. W. (1976). “Diocletian and the Deaths of Carus, Numerian and Carinus”, *Latomus: Revue et collection d'études latines*, 35, 123-132.
- Bloch, H. (1963). “The Pagan Revival in the West at the End of the Fourth Century”, *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, edited by A. Momigliano, Oxford.
- Bloom, J.J. (2010). *The Jewish Revolts Against Rome, A.D. 66–135: A Military Analysis*, McFarland ve Company, Inc., Publishers, Londra
- Brown, P. (2000). *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, (çev. Turhan Kaçar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Bunson, M. (2002). *Encyclopedia of the Roman Empire* (Rev. Ed.), Facts On File Library of World History, New York.
- Cameron, A. (1969). “Theodosius the Great and the Regency of Stilico”, *Harvard Studies in Classical Philology*, 73, 247-280.
- _____ (1976). *Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford.
- Charles, S. (1968). “The Classical Latin Quotations in the Letters of St. Ambrose”, *The Classical Association*, 15/2, 186-197.
- Cinemre, İ. T. (2012). *Constantinus Hanedanı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Cline, E. H., Graham, M. W. (2017). *Antikçağ İmparatorlukları: Mezopotamya'dan İslamiyet'in Doğuşuna*, (çev. Ekin Duru), Say Yayınları, İstanbul.
- Cohen, S. J. (1915). “Julian the Apostate”, *The Sewanee Review*, 23/1, 14-35.
- Corcoran, S. (2006). “Before Constantine”, *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 35-58.
- Croke, B. (1995). *The Chronicle of Marcellinus*, Australian Association for Byzantine Studies, Sidney.
- Curran, J. R. (2000). *Pagan City and Christian Capital*, Clarendon Press, Oxford.
- Daley, B. E. (1993). “Position and Patronage in the Early Church: the Original meaning of ‘Primacy of Honour’ ”, *The Journal of Theological Studies*, C.44/2, s 529-553.
- Davies, N. (1996). *Europe: A History*, Oxford University Press, New York.
- Davies, J. P. (2004). *Rome's Religious History: Livy, Tacitus and Ammianus on their Gods*, Cambridge University Press, New York.
- Demirci, K. (2007). “Ortodoksluk”, *DİA*, 33, s. 409-414.
- Demircioğlu, H. (2011). *Roma Tarihi: Cumhuriyet*, C.1, TTK Yayınları, Ankara.
- Durant, W. (1994). *The Age of Faith: A History of Medieval Civilization-Christian, Islamic, and Judaic from Constantine to Dante: A.D. 325-1300 (The Story of Civilization 4)*, World Library Inc.

- Dürüşken, Ç. (2003). *Roma Dini*, Ege Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011). *Roma'nın Gizem Dinleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Erişgin, Ö. (2013). "Roma Toplumunda Kadının Konumu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4/2, 1-31.
- Ertekin, E. (2011). "Roma Devleti'nin Hıristiyanlığı Kaldırmaya Yönelik Son Hamlesi: Büyük Takibat (303-311)", *Selevcia ad Calycadnum*, 1, Olba Kazısı Yayınları, 91-109.
- Errington, R. M. (1996). "The Accession of Theodosius I", *Klio* 78, 453-58.
- _____ (2006). *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, The University of North Carolina Press, ABD.
- Gaddis, M. (2005). *There Is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire*, University of California Press, Londra.
- Goldstein, J.A. (2007). "The Hasmonean Revolt and the Hasmonean Dynasty", *Cambridge History of Jews*, C. 2, 292- 351, Cambridge.
- Gregory, T. E. (2005). *A History of Byzantium*, Blackwell Publishing, Oxford; (2011/Türkçesi), *Bizans Tarihi*, (çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gwynn, D. M. (2015). *Christianity in the Later Roman Empire: A Sourcebook*, Bloomsbury Press, New York.
- Handley, M. (2003). *Death, Society, and Culture: Inscriptions and Epitaphs in Gaul and Spain, AD 300–750*, BAR International Series 1135, Archaeopress, Oxford.
- Hanson, R. P. C. (1988). *The Search for the Christian Doctrine of God*, Edinburgh.
- Harman, Ö. F. (2002). "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 26, Ankara, s. 325.
- Harper, K. (2011). *Slavery in the Late Roman World Ad 275- 475*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Harries, J. (1999). "Geç Roma Döneminde Gallia'da Hıristiyanlık ve Kent", *Geç Antik Çağda Kent*, (haz. John Rich), (çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Heather, P. ve Matthews, H. (1991). *The Goths in The Fourth Century*, 11, TTH, Liverpool University Press, Liverpool.
- _____ (2010). "Liar in Winter: Themistius and Theodosius", *From the Tetrarchs to the Theodosians: Later Roman History and Culture, 284–450 CE*, 34, (haz. Scott McGill, Houston Cristiana Sogno ve Edward Watts), Cambridge University Press, New York, 187-214.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Tarih Felsefesi IV: Germanik Dünya*, (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul.
- Holum, K. G. (1982). *Theodosian Empresses: Women and Dominion in Late Antiquity*, University of California Press, Berkeley.
- Honoré, T. (1998). *Law in the Crisis of Empire 379- 455 AD: The Theodosian Dynasty and its Quaestors*, Clarendon Press, Oxford.
- Humphries, M. (2006). *Early Christianity*, Routledge, New York.
- Jones, A. H. M. (1963). "The Social Background of the Struggle between Paganism and Christianity". *The Conflict between Paganism and Christianity in the Forth Century*, (haz. Arnaldo Momigliano), Oxford University Press, 28-37.
- _____ (1986). *The Later Roman Empire 284-602*, I, University of Oklahoma Press, Norman.
- Jones, A. H. M., Martindale, J. R., Morris, J. (1971). *The Prosopography of the Later Roman*

- Empire*, 1, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kaçar, T. (2001). “Kaybedilmiş Bir Davanın Son Şampiyonu İmparator Iulianus”, *Tarih ve Toplum*, S. 210, İstanbul.
- _____ (2004). “Ammianus Marcellinus ve Türkler (Hunlar) Konulu Bir Çalışma Üzerine Bazı Notlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9/1, 155-157.
- _____ (2005). “Origo Constantini Imperatoris: İmparator Constantinus’un Yükselişi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20/1, 135-155.
- _____ (2005b). “Ortaçağ’ın Dinsel Fermantasyonu”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, S. 33, s. 97-111.
- _____ (2009a). *Geç Antikçağ’da Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- _____ (2009b). “Tarsuslu Nectarius’un İlk Constantinopolis Patriği Olarak Seçilmesi”, *Olba*, XVII, 179-192.
- _____ (2010). “The Election of Nectarius of Tarsus: Imperial Ideology, Patronage and Philia”, *Studia Patristica*, XLVII, 307-313.
- _____ (2013). “Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlar ve Milano Fermanı’nın 1700. Yılı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 230, 46-50.
- Kelly, C. (2004). *Ruling the Later Roman Empire*, Harvard University Press, Londra.
- _____ (2011). *Attila: Hunlar ve Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü*, (çev. Turhan Kaçar), Turkuvaz Yayıncılık, İstanbul.
- Koltun-F., N. (2009). “Defining Sacred Boundaries: Jewish–Christian Relations”, *A Companion to Late Antiquity*, (haz. Philip Rousseau), Blackwell Publishing, Oxford, 556-571.
- Lee, A.D. (2013). *From Rome to Byzantium AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Lemerle, P. (2004). *Bizans Tarihi*, (çev. Galip Üstün), İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Liebeschuetz, J. H. W. G. (1999). “Antik Kentin Sonu”, *Geç Antik Çağda Kent*, (haz. John Rich), (çev. Suna Güven, Ertuğrul Güven), Homer Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2011). *Ambrose and John Chrysostom: Clerics between Desert and Empire*, Oxford University Press, New York.
- Livingstone E. A. (1997). *The Oxford Dictionary of The Christian Church*, 50, Oxford University Press, New York.
- Malaty, F. T. Y. (2003). *Lectures in the School of Antioch*, <http://www.saint-mary.net/books/abonaTadrosNew/5-13%20School%20Antioch.pdf> erişim: 25/12/2016.
- Mango, C. (2016). *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*, (çev. Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Matthews, J. F. (1967). “A Pious Supporter of Theodosius I: Maternus Cynegius and His Family” *JTHS*, 18, Oxford University Press, 438-446.
- _____ (1975). *Western Aristocracies and Imperial Court, AD 364–425*, Clarendon Press, Oxford.
- _____ (1994). “The Origin of Ammianus”, *The Classical Quarterly*, Yeni Seri, Vol. 44, No. 1, s. 252-269.
- Mcgrath, A. E. (2013). *Christian History: An Introduction*, Wiley-Blackwell Publications, Oxford.
- McLynn, N. (1994). *Ambrose of Milan: Church and Court in a Christian Capital*, University of California Press, Oxford.
- _____ (2005). “ ‘Genere Hispanus’: Theodosius, Spain and Nicene Orthodoxy”, *Hispania*

- in Late Antiquity*, (haz. Kim Bowes ve Kulikowski), 24, Koninklijke Brill NV, Leiden, s.77–120.
- Millar, F. (2006). *Rome, the Greek World and the East III*, The University of North Carolina Press, ABD.
- Mitchell, S. (2015). *A History of the Later Roman Empire AD 284–641: The Transformation of the Ancient World*, Blackwell Publishing, Oxford; (2016/Türkçesi). *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi M.S. 284–641*, (çev. Turhan Kaçar), TTK Yayınları, Ankara.
- Mor, M. (2016). “The second Jewish revolt: The Bar Kokhba War 132–136 CE”, *The Brill Reference Library of Judaism*, (haz. Alan J. Avery-Peck ve William Scott Green), 50, Brill, Boston.
- Morrisson, C. (2014). *Bizans Dünyası: Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, (çev. Aslı Bilge), I, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Nicasie, M. J. (1998). *Twilight of Empire: The Roman Army from the Reign of Diocletian Until the Battle of Adrianople*, Amsterdam.
- Norwich, J. J. (2013). *Bizans: Erken Dönem (MS 323-802)*, (çev. Hamide Koyukan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul.
- Oost, S.I. (1962). “Count Gildo And Theodosius the Great”, *Classical Philology*, 57/1, 27-30.
- O’Donnell, J. J. (2008). *The Ruin of the Roman Empire*, Harper-Collins Publishers, New York.
- Özçelik, F. (2008). *Vita Constantini: Kutsal İmparator Constantinus’un Hayatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Potter, S. (2004). *The Roman Empire at Bay AD 180-395*, Routledge Press, Londra.
- Rohrbacher, D. (2002). *The Historians of Late Antiquity*, Routledge Press, New York.
- Seidler, G.L (1999). *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, (çev. Mete Tunçay), Özne Yayınları, İstanbul.
- Sheridan, J.J. (1966). “The Altar of Victory-Paganism's Last Battle”, *L'Antiquité Classique*, 35/1, 186-206.
- Smallwood, M. (2008). “The Diaspora in the Roman Period Before CE 70”, *Cambridge History of Jews*, (haz. W.D. Davies, L. Finkelstein), C. 3, Cambridge University Press, s.168-192.
- Southern P., Dixon K. R.(1996). *The Late Roman Army*, Yale University Press, Londra.
- Stephenson, P. (2015). *Büyük Konstantin*, (çev. Gürhan Ergin), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Thompson, E. A. (1963). “Christianity and the Northern Barbarians”, *The Conflict between Paganism and Christianity in the Forth Century*, (ed. Arnaldo Momigliano), Oxford University Press, 56-78.
- Treadgold, W. (2001). *A Concise History of Byzantium*, Palgrave Publishing, Çin.
- Van, Dam, R. (2007). *The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Vasiliev, A. A. (1980). *History of the Byzantine Empire: 324-1453*, I, The University of Wisconsin Press, Londra.
- _____ (2016). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Tevabil Alkaç), Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Vickers, M. (1972). “The Hippodrome at Thessaloniki”, *The Journal of Roman Studies*, 62, 25-325.
- Watts, D. (1998). *Religion in late Roman Britain: Forces of Change*, Routledge Press,

Londra.

Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*, (çev. Latif Boyacı), Yarn Yayınları, İstanbul.

White, C. (1996). *Gregory of Nazianzus-Autobiographical Poems*, Cambridge University Press, Cambridge.

Wilken, R.L. (1980). "The Jews and Christian Apologetics after Theodosius I Cunctos Populos", *The Harvard Theological Review*, 73, 451-471.

Williams, S ve Friell, G. (2005). *Theodosius: The Empire at Bay*, Routledge Press, New York.

ÖZGEÇMİŞ

Nihan Öz, İzmir’de dünyaya geldi. İlkokul ve ortaokulu İzmir’de tamamladıktan sonra 2005’de Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde lisans eğitimine başladı. 2009 yılı Haziran ayında *Hammurabi Kanunlarında Suç ve Ceza* adlı bitirme tezi çalışmasıyla tarih bölümünden mezun oldu. Kısa süre sonra Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2012 yılından beri Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.